

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

БАБІЙЧУК ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 347.518:347.426.6

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АТРАКЦІОНАМИ

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В. М. Бабійчук

Науковий керівник:
Гринько С. Д.
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Хмельницький – 2022

АНОТАЦІЯ

Бабійчук В. М. Зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2022.

Дисертацію присвячено визначенню загальних закономірностей та видових особливостей зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, розробленню пропозицій та рекомендацій для удосконалення правового регулювання зобов'язальних відносин.

У роботі визначено атракціон як правомірну діяльність фізичної та юридичної особи (організатор атракціону) для задоволення потреб фізичних осіб (відвідувачів атракціону) у розвагах, що пов'язана з розважальними матеріальними об'єктами, які можуть бути наділені концентрованою внутрішньою енергією (атракціон підвищеної небезпеки), а також за відсутності такої енергії (звичайний атракціон).

До ознак атракціону віднесено: 1) це об'єкт матеріального світу; 2) мета діяльності – розвага відвідувачів; 3) місце діяльності – спеціально облаштоване місце дозвілля населення; 4) наявність енергії. Обґрунтовано доцільність встановлення умови діяльності атракціону застосування методу інфрачервоної діагностики несправності атракціону для попередження випадків завдання шкоди відвідувачам та забезпечення належної діяльності атракціонів.

Виділено в окремий вид атракціони, що є джерелом підвищеної небезпеки, оскільки: 1) атракціон є об'єктом матеріального світу, який може вважатись ДПН тільки в процесі здійснення своєї діяльності; 2) відсутність повного контролю з боку людини за діяльністю атракціону; 3) незважаючи на вжиття всіх заходів обережності і дотримання правил техніки безпеки, існує

ймовірність завдання атракціоном шкоди оточуючим; 4) створення підвищеної небезпеки. До спеціальних ознак атракціону підвищеної небезпеки віднесено наявність енергії, що переміщує відвідувача атракціону заданою траєкторією

Сформульовано визначення поняття атракціону віртуальної реальності, як розваги, штучно створеної технічними засобами, дизайнерами та програмістами, для занурення людини у віртуальне середовище, яка передається відвідувачу шляхом його сприйняття світу через зір, слух та дотик. Обґрунтовано доцільність встановлення вікових обмежень для відвідувача атракціону віртуальної реальності щодо досягнення ним семирічного віку

Сучасні атракціони класифіковано за наступними критеріями: 1) безпеки; 2) технічної складності; 3) сфери перебування відвідувача; 4) віку відвідувачів; 5) впливу на свідомість людини; 6) сезонністю розваг; 7) мобільності; 8) принципу дії.

Охарактеризовано тварин як джерела завдання шкоди. Сформульовано поняття атракціонної тварини, як домашньої, дикої чи сільськогосподарської тварини, яка утримується на правовій підставі для задоволення потреб відвідувачів у розвагах, шляхом залучення їх у діяльність атракціонів.

Зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, визначено, як недоговірні правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди винною, а у випадках передбачених законом, незалежно від вини організатора, – протиправною або правомірною активною діяльністю специфічного джерела – атракціону, особистим немайновим благам відвідувача, а також його майну, що не є порушенням зобов'язання, яке існувало між організатором атракціону та відвідувачем, у силу яких організатор атракціону зобов'язаний її відшкодувати, а потерпілий або інші особи у випадках, передбачених законом, мають право на відшкодування завданої йому шкоди в повному обсязі, якщо інше не передбачено законом.

Загальними ознаками зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є: 1) підставою виникнення є факт завдання шкоди; 2) умовами виникнення є наявність шкоди, протиправна або правомірна поведінка, причинний зв'язок між шкодою і протиправною або правомірною поведінкою завдавача та вина; 3) суб'єкти зобов'язання не перебувають у договірних відносинах; 4) виникають при порушенні абсолютного права потерпілого; 5) зобов'язання є одностороннім; 6) регулюються імперативними нормами; 7) метою є відшкодування майнової та моральної шкоди.

Особливими ознаками зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є: 1) завдання шкоди діяльністю специфічного джерела – атракціону; 2) завдання шкоди виключно діяльністю (активними діями) атракціону; 3) особливий правовий зв'язок боржника не тільки із джерелом завдання шкоди, але й з організацією його діяльності.

Встановлено, що підставою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є завдання шкоди як юридичний факт. Розмежовано зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціоном правомірно та зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціоном протиправно. Умовами виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціоном правомірно є: а) наявність шкоди; б) здійснення особою правомірних дій; в) причинний зв'язок між шкодою та здійсненням особою правомірних дій. Якщо шкоди завдано атракціоном протиправно, умови наступні: а) наявність шкоди; б) протиправна поведінка завдавача; в) причинно-наслідковий зв'язок між шкодою і поведінкою; г) вина.

Здійснено поділ зобов'язань із завдання шкоди, завданої атракціонами, на зобов'язання із завдання шкоди звичайними атракціонами та зобов'язання із завдання шкоди атракціонами підвищеної небезпеки. Пропонується положення про виникнення часткового зобов'язання з відшкодування шкоди організаторів атракціонів у випадку завдання шкоди відвідувачам атракціонів внаслідок взаємодії кількох атракціонів підвищеної небезпеки.

Умовами виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном підвищеної небезпеки, є: а) наявність шкоди; б) протиправна поведінка завдавача; в) причинно-наслідковий зв'язок між наслідками і поведінкою.

Встановлено, що причинно-наслідковий зв'язок як умова виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, є складним і включає такі ланки зв'язків: 1) зв'язок між поведінкою організатора атракціону та його функціонуванням; 2) зв'язок між функціонуванням атракціону та шкодою, що настала; 3) зв'язок між поведінкою особи, зобов'язаної до технічного обслуговування та огляду атракціону, та шкодою, що настала; 4) зв'язок між шкодою, що настала, та причинами, які не пов'язані з функціонуванням атракціону; 5) зв'язок між функціонуванням кількох атракціонів;

Протиправна поведінка організатора атракціону може виявлятися лише у формі дії. Водночас протиправна бездіяльність може бути передумовою причини завдання шкоди.

Пропонується застосування формули «Вартість середньостатистичного життя» у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, за якою обчислюється компенсація у випадку смерті потерпілого: $ВСЖ = Д^с * 12 * РЖКЯ * КР$, де $Д^с$ – середньомісячний дохід потерпілого; 12 – кількість місяців у календарному році; РЖКЯ – показник років життя з коригуванням на якість; КР – кількість втрачених років.

Вину визначено, як психічне ставлення дієздатного учасника цивільних правовідносин до наслідків здійснення своєї діяльності, в якому проявляється ступінь обачності та обережності необхідний для вжиття всіх залежних заходів щодо належного виконання зобов'язання. У роботі вину юридичної особи охарактеризовано як «дефекти організації» та «недоліки діяльності атракціону». Такий поділ має практичне значення у випадку регресної вимоги організатора атракціону до свого працівника, яка можлива лише при «недоліках діяльності атракціону».

Розроблено положення про спеціального суб'єкта цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду - організатора атракціону. Встановлено необхідність віднесення страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону до видів обов'язкового страхування, якщо його діяльність пов'язана з об'єктами підвищеної небезпеки.

Абсолютними підставами звільнення від відповідальності за шкоду, завдану діяльністю атракціону, є умисел потерпілого та непереборна сила, відносною підставою – випадок.

Умисел потерпілого звільняє від відповідальності, якщо: а) наявний причинно-необхідний зв'язок між поведінкою потерпілого і діяльністю атракціону; 2) відсутня вина організатора атракціону як безпосереднього завдавача шкоди.

Непереборна сила має юридичне значення за таких умов: а) наявний причинно-випадковий зв'язок між дією непереборної сили і діяльністю атракціону; 2) відсутня вина організатора атракціону як безпосереднього завдавача шкоди.

Зроблено висновок, що випадок є підставою звільнення від відповідальності за шкоду, завдану атракціоном, якщо: а) шкоди завдано внаслідок дії звичайних атракціонів; 2) наявний причинно-випадковий зв'язок між діяльністю організатора атракціону і завданою шкодою; 3) відсутня вина організатора атракціону, як безпосереднього завдавача шкоди.

Ключові слова: зобов'язання, відшкодування шкоди, захист прав, охорона, цивільні права людини, обмеження прав, обмеження свобод, атракціон, тварина, джерело підвищеної небезпеки, створення загрози, цивільно-правова відповідальність, протиправність, протиправна дія, протиправна бездіяльність, правомірна дія, порушення прав, завдання шкоди, життя, здоров'я, майно, причинно-наслідковий зв'язок, вина, суб'єкти, організатор атракціону, непереборна сила, умисел потерпілого, випадок, страхування,

SUMMARY

Babiichuk V. M. Obligations with compensation for damage are caused by the attractions. – Qualifying scientific paper, manuscript copyright.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 Law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law of the Khmelnytskyi Oblast Council, Khmelnytskyi, 2022.

The dissertation is devoted to the definition of general patterns and specific features of obligations with compensation for damage which caused by the attractions, to the development of proposals and recommendations for improving the legal regulation of obligations.

The work defines an attraction as a legitimate activity of a personal and legal person (the organizer of the attraction) for the satisfaction the needs of individuals (attraction visitors) in entertainment, which is connected with entertaining material objects that can be endowed with concentrated internal energy (an attraction of increased danger), as well as the absence of such energy (normal attraction).

The features of the attraction include: 1) an object of the material world; 2) the purpose of the activity is to entertain visitors; 3) place of activity - a specially equipped place for leisure of the population; 4) availability of energy. The relevance of the establishment of the conditions for the attraction's activity is substantiated, using the method of infrared diagnostics of the attraction's malfunction in order to prevent incidents of damage the visitors and ensure the appropriate activity of the attractions.

Attractions of increased danger, are separated into a special types, because: 1) an attraction that is an object of the material world, which can be considered as source of increase danger only in the process of carrying out its activity; 2) lack of complete human control over the activity of the attraction; 3) despite taking all measures of precaution of caution and observing safety rules, there is a possibility

that the attraction will cause damage to others; 4) the creation of increased danger. The presence of energy that moves the visitor of the attraction along a given trajectory is attributed the special features of an attraction of increased danger.

The definition of the concept of a virtual reality attraction is formulated as entertainment, artificially created by technical means, designers and programmers, for immersion a person in a virtual environment, which is transmitted to the visitor through his perception of the world through sight, hearing and touch. The expediency of setting age restrictions for the visitor of the virtual reality attraction is substantiated in relation to his reaching the age of seven.

Modern attractions are classified according to the following criteria: 1) safety; 2) technical complexity; 3) areas of the visitor's stay; 4) age of visitors; 5) impact on human consciousness; 6) seasonality of entertainment; 7) mobility; 8) principle of action.

Animals are characterized as sources of damage. The concept of an attraction animal is formulated as a domestic, wild or farm animal, which is kept on a legal basis to meet the needs of visitors in entertainment, by involving them in the activity of attractions.

The obligation with compensation for the damage caused by attractions is defined as a non-contractual legal relationship that arises as a result of the infliction of damage caused by culpability, and in the cases provided by law, regardless of the fault of the organizer, by illegal or lawful active work of a specific source - the attraction, personal non-property goods of the visitor, as well as his property, which is not a violation of the obligation that existed between the organizer of the attraction and the visitor, by virtue of which the organizer of the attraction is obliged to compensate it, and the victim or other persons in cases are provided for by law have the right to compensation for the damage caused to him in full, unless otherwise provided by law.

The general features of obligations with compensation for damage caused by attractions are: 1) the fact of causing damage is the basis for its occurrence; 2) the

conditions of occurrence are the presence of damage, unlawful or lawful behavior, a causal connection between the damage and the unlawful or lawful behavior of the perpetrator and guilt; 3) the subjects of the obligation are not in contractual relations; 4) arise in the event of a violation of the absolute right of the victim; 5) the obligation is unilateral; 6) are regulated by mandatory norms; 7) the purpose is compensation for property and moral damage.

Special features of obligations with compensation for damage caused by attractions are: 1) damage caused by the activity of a specific source - the attraction; 2) causing damage exclusively by the activity (active efforts) of the attraction; 3) the special legal relationship of the debtor not only with the source of the damage, but also with the organization of his activities.

It has been established that the basis for obligations for the compensation with damage caused by attractions is the infliction of damage as a legal fact. A distinction between the obligation of the compensation for damage caused by the attraction legally and the obligation of compensation for damage caused by the attraction illegally is made. The conditions for the occurrence of an obligation to indemnify the damage caused by the attraction are: a) the presence of damage; b) implementation of lawful actions by a person; c) a causal relationship between the damage and the person's performance of lawful actions. If the damage was caused by the attraction illegally, the conditions are as follows: a) presence of damage; b) unlawful behavior of the principal; c) cause-and-effect relationship between damage and behavior; d) fault.

Obligations for damage caused by attractions has been divided into liability for damage caused by ordinary attractions and liability for damage caused by attractions of increased danger. A provision on the occurrence of a partial liability for damages is proposed to indemnify the organizers of attractions in case of damage to visitors of attractions as a result of the interaction of several attractions of increased danger. The conditions for the emergence of obligations of compensation for damage caused by an attraction of increased danger are: a) the

presence of damage; b) unlawful behavior of the principal; c) cause-and-effect relationship between consequences and behavior.

It is set that cause and affect link as a condition of origin of obligation from the compensation of the damage inflicted by the attraction is difficult and includes such links of connections: as 1) connection between behavior of organizer of the attraction and his functioning; 2) connections between functioning of attraction and damage that are occurred; 3) connections between behavior of the person obliged to technical service and review of attraction, and damage that occurred; 4) connections between damage that are occurred, and reason that is not linked with functioning of the attraction; 5) connections between functioning a few attractions.

Illegal behavior of the organizer of the attraction can be manifested only in the form of action. At the same time, illegal inaction can be a prerequisite for causing damage.

It is proposed to use the formula "Cost of an average statistical life" in obligations for compensation for damage caused by an attraction, which is used to calculate compensation in the event of the victim's death: $BCЖ = Д^с * 12 * РЖКЯ * КР$, where $Д^с$ - is the average monthly income of the victim; 12 – the number of months in a calendar year; Life expectancy at birth is an indicator of quality-adjusted life years; $КР$ - the number of lost years

The Guilt is defined as the mental attitude of an effective participant in civil legal relations to the consequences of his activity, in which the degree of diligence and caution which is necessary for taking all dependent measures for the proper fulfillment of the obligation. In the work, the fault of the legal entity is characterized as "defects of the organization" and "deficiencies of the activity of the attraction." Such division has a practical value in the case of a retroactive claim by the attraction organizer against his employee, which is possible only in case of "disadvantages of the attraction's activity".

The Status have been developed on the special subject of civil responsibility for the damage caused by the organizer of the attraction. It has been established

that the attraction organizer's civil responsibility insurance must be included in the types of the obligatory insurance, if his activity is related to objects of increased danger.

The absolute reason for exemption from responsibility for damage caused by the activity of the attraction are the intention of the victim and irresistible force, the relative reasons are the accident.

The victim's intention exempts him from liability if: a) there is a causal connection between the victim's behavior and the activity of the attraction; 2) there is no fault of the organizer of the attraction as a direct cause of damage.

The irresistible force has legal significance under the following conditions: a) there is a causal connection between the action of irresistible force and the activity of the attraction; 2) there is no fault of the organizer of the attraction as a direct cause of damage.

It was concluded that the case is the basis for exemption from liability for damage caused by the attraction, if: a) the damage was caused as a result of the action of the ordinary attractions; 2) there is a causal connection between the activity of the attraction organizer and the damage caused; 3) there is no fault of the organizer of the attraction as a direct cause of damage.

Key words: *obligation, compensation for damage, protection of rights, protection, civil human rights, restriction of rights, restriction of freedom, the attraction, animal, source of increased danger, creation of a threat, civil liability, illegality, illegal action, illegal omission, lawful action, violation of rights, infliction of damage, life, health, property, cause and effect relationship, guilt, subjects, organizer of the attraction, irresistible force, intention of the victim, accident, insurance.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бабійчук В. М. Атракціон віртуальної реальності як джерело завдання шкоди в деліктних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 151–159 URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/75-76_151-159/pdf (<https://doi.org/10.37491/UNZ.75-76.16>)
2. Бабійчук В. М. Поняття, ознаки та види атракціону, як джерела завдання шкоди. *Науковий вісник «Наукові записки. Серія : Право»*. 2020. Випуск 8. Спецвипуск. С. 30–35. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/8_spec_2020/30-35.pdf
3. Бабійчук В. М. До питання причинно-наслідкового зв'язку як умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 74–82. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/download/79/72> (DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.10>)
4. Бабійчук В. М. Історико-правовий аналіз зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої тваринами. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5 (83). С. 62–85. URL: https://scholar.archive.org/work/xkadggupdzbe3lwaqze4dvlc2i/access/wayback/https://unz.univer.km.ua/article/download/83_62-85/pdf (<https://doi.org/10.37491/UNZ.83.5>)
5. Бабійчук В.М. Передумови та етапи становлення атракціонів, як джерела завдання шкоди. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: зб. тез XXV щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів* (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 59–61.

URL: http://old.univer.km.ua/doc/zbirniki/Zbirnik_KhKhV_schorichnoi_zvitnoi_naukovoi_konferentsii_NPP_doktorantiv_ta_aspirantiv_2021.pdf#page=59

6. Бабійчук В.М. «Вартість статистичного життя», як перспективна категорія в зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої атракціоном. *Scientific Collection «InterConf», (47): with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Experimental and Theoretical Research in Modern Science»* (March 26-28, 2021). Kishinev, Moldova: Giperion Editura, 2021. Р. 195–199.

URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/issue/view/26-28.03.2021/492>

7. Бабійчук В.М. Окремі аспекти розуміння зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої атракціонами. «Актуальні питання сучасного державотворення: проблеми та перспективи» (присвячена пам'яті заслуженого юриста України і дипломата Бойка В.Ф.): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ніжин, Україна, 31 березня 2021 р.). Ніжин : ГО «Центр правової думки», 2021. С. 10–13.

8. Бабійчук В.М. Суб'єкт деліктної відповідальності за шкоду, завдану діяльністю атракціонів. Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України : матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 12 березня 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 314 – 317.

URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI/SB_Maslov_2021.pdf

9. Бабійчук В.М. Особливості причинного зв'язку в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. *International scientific and practical conference “Legal science, legislation and law enforcement: traditional and new European approaches”*: conference proceedings (Wloclawek, Republic of Poland, July 9-10, 2021). Wloclawek, Republic of Poland: «Baltija Publishing», 2021. Р. 36–40. URL:

<http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/157/4648/9808-1> (DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-116-9-8>)

10. Бабійчук В.М. До питання страхування транспортних засобів в системі діяльності атракціонів. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Вільнюс, Литва, 07.03.2022 р.) / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. Вільнюс : ГО «ВАДНД», 2022. С. 171–176. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-19.pdf>

11. Бабійчук В.М. Історичний розвиток та становлення правової категорії володілець джерела підвищеної небезпеки через призму діяльності атракціонів. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: зб. тез XXVI щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів* (Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова С. 41 – 46. URL: <https://bit.ly/3E4bFbZ>

12. Бабійчук В.М. Страхування діяльності організатора атракціону: інноваційний крок для підвищення ефективності системи. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн центральної та східної Європи в умовах сучасних викликів: Матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції* (Ужгород, 28-29 квітня 2022 року). Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 232–236.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АТРАКЦІОНАМИ.....	26
1.1. Поняття та ознаки атракціону як джерела завдання шкоди	26
1.2. Класифікація атракціонів як джерела завдання шкоди.....	41
1.3. Поняття та особливості зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами.....	64
Висновки до розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АТРАКЦІОНАМИ.....	87
2.1. Діяльність атракціонів як умова виникнення зобов'язань.....	87
2.2. Шкода як умова виникнення зобов'язань.....	114
2.3. Причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та діяльністю атракціону як умова виникнення зобов'язань.....	130
2.4. Особливості вини в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами.....	147
Висновки до розділу 2.....	164
РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АТРАКЦІОНАМИ.....	166
3.1. Володілець як суб'єкт відшкодування шкоди, завданої атракціонами.....	166
3.2. Значення страхування цивільно-правової відповідальності в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами.....	184
3.3. Підстави звільнення від обов'язку відшкодування шкоди, завданої атракціонами.....	200
Висновки до розділу 3.....	216
ВИСНОВКИ.....	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	225
ДОДАТКИ.....	251

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КК України	– Кримінальний кодекс України
ЦК України	– Цивільний кодекс України
Закон № 1023-XII	– Закон України № 1023-XII від 12 травня 1991 року «Про захист прав споживачів».
Закон № 2807-IV	– Закон України № 2807-IV від 06.09.2005 року «Про благоустрій населених пунктів»
Наказ МВС України № 301 від 10.04.2017 р.	– Наказ Міністерства Внутрішніх справ України № 301 від 10.04.2017 року «Про затвердження Правил охорони життя людей на водних об'єктах України»
Правила будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки	– Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи № 110 від 1 березня 2006 р. «Про затвердження Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки»
Постанова Пленуму ВСУ № 6 від 27.03.1992 р.	– Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»
Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України № 4 від 01.03.2013 р.	– Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 4 від 01.03.2013 р. «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої ДПН»
Постанова Пленуму ВСУ № 5 від 12.04.1996 р.	– Постанова Пленуму Верховного суду України № 5 від 12.04.1996 року. «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів»
ЄПДП	– Європейські принципи деліктного права
АРК	– Автономна Республіка Крим
Пленум Вищого спеціалізованого суду України	– Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВСЖ	– вартість статистичного життя
РЖКЯ	– роки життя з коригуванням якості
ДПН	– джерело підвищеної небезпеки, джерелом підвищеної небезпеки, джерел підвищеної небезпеки, джерела підвищеної небезпеки
АПН	– атракціон підвищеної небезпеки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Обов'язковою складовою життя людини є відпочинок. Відповідно людина завжди шукає способи відпочинку. Одним із активних способів відпочинку є розваги, пов'язані з атракціонами, де вона у будь-якому віці отримує нові емоції і відчуття. Для цього діти та дорослі активно обирають атракціони реальної дії (каруселі, стрибки з парашутом, дельтаплан, розваги у басейнах, катання на водних мотоциклах, сноркелінг, родельбан тощо). Поширеними є розваги з тваринами, як дикими (фото з тиграми, катання на слонах та верблюдах, прогулянки з левами, розваги зі зміями, відвідування крокодилових ферм та ін.), так і сільськогосподарськими (катання на конях, поні та ін.).

Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу у сфері розваг та відпочинку спричинив виникнення атракціонів віртуальної реальності, де людина одночасно знаходиться у двох вимірах – в реальному світі, за обладнанням віртуального атракціону, де фізично мало виявляє активність, та у віртуальному світі – в активній інтелектуальній дії (віртуальні лабіринти, використання VR-шоломів, симулятор птаха, за принципом фільму «Аватар» та ін.). Постає питання про вік, з якого припустимо занурюватись у віртуальний світ, адже на законодавчому рівні таких вимог не встановлено.

Нормативно-правове закріплення у Правилах будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки, затверджених наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 1 березня 2006 р. № 110, поняття атракціону не відповідає сучасним реаліям науково-технічного процесу у сфері розваг та відпочинку, оскільки сучасний атракціон не обмежується звичним пристроєм, що переміщує відвідувача завчасно заданою траєкторією. Відповідно постає питання про приведення нормативно-правового регулювання цієї правової категорії у відповідність до нових науково-технічних вимог із врахуванням її правової природи.

Сучасні атракціони створюють підвищену загрозу завдання шкоди їх відвідувачам, оскільки переважна їх більшість має ознаки джерела підвищеної небезпеки. Разом із цим трапляються випадки завдання шкоди атракціонами, що спричиняють виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди. Сьогодні на практиці головними проблемними питаннями є визначення суб'єкта цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану атракціонами, умов виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, зокрема щодо характеру та форми виявлення поведінки завдавача шкоди, ознак причинно-наслідкового зв'язку, наявності та форми вини суб'єкта цивільно-правової відповідальності.

Важливим засобом охорони і захисту прав та інтересів відвідувачів атракціонів може стати обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону, яке на сьогодні жодним чином у законодавстві не врегульовано. Запровадження такого виду обов'язкового страхування виконуватиме важливе соціально-економічне завдання. З одного боку, воно покликане відшкодувати шкоду, завдану третім особам, а з іншого – надасть можливість організаторам атракціону уникнути істотних збитків, пов'язаних із необхідністю відшкодування шкоди, завданої їх діяльністю.

Зобов'язання із відшкодування шкоди одержали в юридичній літературі досить широке і різноманітне висвітлення. За цією темою в Україні підготовлено низку праць, де розкриваються найважливіші питання, пов'язані із відшкодуванням шкоди та цивільно-правовою відповідальністю (Д. В. Боброва, О. О. Боярський, В. В. Васильєв, О. А. Волков, Н. Ю. Голубєва, С. Д. Гринько, О. В. Дзера, О. В. Жила, І. М. Забара, Т. В. Заварза, А. І. Загорулько, І. С. Канзафарова, Т. С. Ківалова, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, І. П. Майстер, В. В. Луць, І. С. Ніжинська, С. С. Ніжинський, О. О. Отрадна, В. П. Паліюк, Г. Л. Пендяга, В. Д. Прима, С. М. Приступа, С. Я. Ременяк, Р. О. Стефанчук, М. О. Стефанчук, О. А. Устименко, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, В. Д. Чернадчук, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон та ін.). Що

стосується праць про відшкодування шкоди, завданої атракціонами, то за цією темою наукових досліджень не проводилось.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дослідження відшкодування шкоди, завданої атракціонами, є актуальним, має важливе теоретичне та практичне значення, що зумовило доцільність його проведення на рівні дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Тему дисертації затверджено вченою радою Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (протокол № 5 від 29 жовтня 2020 року).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є визначення загальних закономірностей та видових особливостей зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, розроблення пропозицій та рекомендацій для удосконалення правового регулювання зобов'язальних відносин.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі завдання:

- визначити поняття атракціону, як джерела завдання шкоди, та класифікувати його види;
- виявити особливі ознаки зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, та запропонувати поняття цих зобов'язань;

- встановити підстави та умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами;

- визначити суб'єкта відшкодування шкоди, завданої атракціонами;

- обґрунтувати або спростувати необхідність запровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності суб'єкта відповідальності в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами;

- виявити особливості підстав звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану атракціонами;

- розробити пропозиції та рекомендації з питань удосконалення законодавчого регулювання відносин із відшкодування шкоди, завданої атракціонами.

Об'єктом дисертаційного дослідження є цивільні правовідносини, що виникають у випадку завдання шкоди.

Предметом дослідження є зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами.

Методи дослідження. У процесі дисертаційного дослідження були використані методи формально-логічного (догматичного), системного, функціонального, історичного та порівняльного аналізу, дедукції, індукції, тлумачення норм права, які дозволили визначити особливості відшкодування шкоди, завданої атракціонами.

За допомогою логічного методу розкрито ознаки ДПН, атракціону, зобов'язань із відшкодування шкоди, регресу, непереборної сили, випадку (підрозділи 1.1, 1.3, 2.3., 3.3). Формальний метод пізнання права дав змогу сформулювати поняття атракціону, розкрити сутність понять «шкода», «протиправність», «причинність», «вина», «непереборна сила», «випадок», «страхування цивільно-правової відповідальності» (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.2, 3.3). Методи дедукції та індукції дозволили охарактеризувати теорії, концепції, наукові положення щодо ДПН, причинно-наслідкового зв'язку, вини, непереборної сили тощо (підрозділи 1.1, 2.4, 2.5, 3.3).

Системно-функціональний метод використовувався при виокремленні видів атракціонів, суб'єктів відшкодування, страхових зобов'язань (підрозділ 1.2, 3.1, 3.2). Історичний метод слугував дослідженню походження терміну «атракціон», «володілець джерела підвищеної небезпеки» (підрозділ 1.1, 3.1). Метод порівняльного аналізу застосовувався при визначенні спільних та відмінних ознак звичайного атракціону та атракціону підвищеної небезпеки, деліктних зобов'язань і зобов'язань із правомірного завдання шкоди, непереборної сили та випадку (підрозділи 1.2, 1.3, 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним дослідженням зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що виносяться на захист, зокрема:

перше:

1) сформульовано визначення поняття *атракціону віртуальної реальності*, як розваги, штучно створеної технічними засобами, дизайнерами та програмістами, для занурення людини у віртуальне середовище, яка передається відвідувачу шляхом його сприйняття світу через зір, слух та дотик;

2) обґрунтовано доцільність встановлення вікових обмежень для відвідувача атракціону віртуальної реальності щодо досягнення ним семирічного віку;

3) віднесено до ознак атракціону підвищеної небезпеки наявність енергії, що переміщує відвідувача атракціону заданою траєкторією;

4) здійснено поділ зобов'язань із завдання шкоди, завданої атракціонами, на зобов'язання із завдання шкоди звичайними атракціонами та зобов'язання із завдання шкоди атракціонами підвищеної небезпеки;

5) обґрунтовано доцільність встановлення умови діяльності атракціону застосування методу інфрачервоної діагностики несправності атракціону для

попередження випадків завдання шкоди відвідувачам та забезпечення належної діяльності атракціонів;

6) пропонується застосування формули «Вартість середньостатистичного життя» у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, за якою обчислюється компенсація у випадку смерті потерпілого: $ВСЖ = Д^с * 12 * РЖКЯ * КР$, де $Д^с$ – середньомісячний дохід потерпілого; 12 – кількість місяців у календарному році; РЖКЯ – показник років життя з коригуванням на якість; КР – кількість втрачених років;

7) встановлено необхідність віднесення страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону до видів обов'язкового страхування, якщо його діяльність пов'язана з об'єктами підвищеної небезпеки;

удосконалено:

8) визначення поняття атракціону, як правомірної діяльності фізичної та юридичної особи (організатор атракціону) для задоволення потреб фізичних осіб (відвідувачів атракціону) у розвагах, що пов'язана з розважальними матеріальними об'єктами, які можуть бути наділені концентрованою внутрішньою енергією (атракціон підвищеної небезпеки), а також за відсутності такої енергії (звичайний атракціон);

9) класифікацію атракціонів; запропоновано класифікувати атракціони за такими критеріями: 1) безпеки; 2) технічної складності; 3) сфери перебування відвідувача; 4) віку відвідувачів; 5) впливу на свідомість людини; 6) сезонністю розваг; 7) мобільності; 8) принципу дії;

10) характеристику протиправної поведінки організатора атракціону як умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном; зроблено висновок про те, що протиправна поведінка організатора атракціону може виявлятися лише у формі дії; протиправна бездіяльність може бути передумовою причини завдання шкоди;

11) положення про причинно-наслідковий зв'язок як умову виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном; виділено види

причинно-наслідкових зв'язків: 1) зв'язок між поведінкою організатора атракціону та його функціонуванням; 2) зв'язок між функціонуванням атракціону та шкодою, що настала; 3) зв'язок між поведінкою особи, зобов'язаної до технічного обслуговування та огляду атракціону, та шкодою, що настала; 4) зв'язок між шкодою, що настала, та причинами, які не пов'язані з функціонуванням атракціону; 5) зв'язок між функціонуванням кількох атракціонів;

12) характеристику зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки; пропонується положення про виникнення часткового зобов'язання з відшкодування шкоди організаторів атракціонів у випадку завдання шкоди відвідувачам атракціонів внаслідок взаємодії кількох атракціонів підвищеної небезпеки;

дістало подальшого розвитку:

13) характеристика тварини як джерела завдання шкоди; сформульовано поняття атракціонної тварини, як домашньої, дикої чи сільськогосподарської тварини, яка утримується на правовій підставі для задоволення потреб відвідувачів у розвагах, шляхом залучення їх у діяльність атракціонів;

14) положення про спеціального суб'єкта цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду; до спеціального суб'єкта цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану атракціоном, віднесено організатора атракціону.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень проблем зобов'язань із відшкодування шкоди, цивільно-правової відповідальності, страхових зобов'язань і цивільного права загалом;

– в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право» та «Деліктні зобов'язання»;

– у *нормотворчому процесі* для удосконалення цивільного законодавства у сфері відшкодування шкоди та страхових зобов’язань;

– у *правозастосовній діяльності судових органів* – при вирішенні спорів, що виникають із зобов’язальних правовідносин щодо відшкодування шкоди, завданої атракціонами.

Наукові концепції, висновки та пропозиції дисертаційної роботи використано при підготовці лекцій та навчально-методичних матеріалів у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова (*Акт про реалізацію результатів наукових досліджень від 26 липня 2022 року – Додаток Б*).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора. Нові наукові результати дисертації отримані дисертантом особисто. У дисертації ідеї та розробки, які належать співавторам, не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації було представлено на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: науковій конференції «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 р.), науково-практичній конференції «Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України» (м. Харків, 12 березня 2021 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Experimental and theoretical research in modern science» (м. Кишинів, 26–28 березня 2021 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука, законодавство і юридична практика: традиції та нові європейські підходи» (м. Влоцлавек, 9–10 липня 2021 р.), науковій конференції «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 12 березня 2022 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (м. Вільнюс, 07 березня 2022 р.),

міжнародній науково-практичній конференції «Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн центральної та східної Європи в умовах сучасних викликів» (м. Ужгород, 28–29 квітня 2022 р.).

Публікації. За темою дисертації та відповідно до її змісту опубліковано чотири статті у фахових наукових виданнях, вісім виступів та доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 257 сторінки. Список використаних джерел, що містить 254 найменування, викладено на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АТРАКЦІОНАМИ

1.1. Поняття та ознаки атракціону як джерела завдання шкоди

Відомий вираз «хліба і видовищ» був актуальний у всі часи. З появою стабільної економічної незалежності людина завжди шукала способів розвантажитись та отримати нові емоції та відчуття. Ще в середні віки з'явилася можливість «на людей подивитися і себе показати» на найпростіших атракціонах. Це були звичайні гірки та гойдалки. Передумовою виникнення атракціонів стали три більш ранні традиції: подорожі; сади для розваг; виставки. Перший парк атракціонів був побудований в Данії, неподалік міста Копенгаген, ще у 1583 році й існує до цих пір.

Сьогодні в Україні атракціони є прекрасним місцем відпочинку для мільйонів людей. Для одних це можливість відпочити у комфортній, святковій обстановці, для інших це виключно розваги, для третіх це місце спільного сімейного відпочинку. Разом з цим сучасні атракціони, як джерело завдання шкоди, несуть в собі серйозну загрозу для відвідувачів, відшкодування якої на законодавчому рівні в Україні в повному обсязі не врегульовано.

Слово «атракціон» має французьке походження – «*attraction*» і означає «такий, що притягує (приваблює)» [159, с. 109]. В українській мові слово «атракціон» трактується в двох розуміннях: 1) номер у цирковій або естрадній програмі, що привертає увагу глядачів своєю ефектністю, незвичайністю; 2) розваги в місцях відпочинку: карусель, гойдалки, тир та ін. [24, с. 44].

У словнику української мови поняття «атракціон» визначається як: 1) номер у цирковій або естрадній програмі, що привертає увагу глядачів своєю ефектністю, незвичайністю; 2) розваги у місцях відпочинку: карусель, гойдалка, тир та ін. [161]. В свою чергу естрада тлумачиться як сцена для виступів акторів, музикантів, співаків, промовців та ін. [161]. На порталі української мови та культури «Словник.ua», поняття «цирк» тлумачиться у кількох значеннях: 1) місце, арена для кінних змагань, а пізніше – боїв гладіаторів та інших видовищ; 2) вид театрального мистецтва, який включає акробатику, еквілібристику, жонглювання, клоунаду, дресирування тварин та ін.; 3) заклад, який влаштовує вистави цього виду мистецтва [161].

У словнику Вебстера слово «атракціон» або «*attraction*» розглядається як сила, що приваблює або призначена для залучення людей, звертаючись до їхніх бажань та смаків. Тому ми спробували віднайти значення синонімічного слова «*amusement park*», що означає парк розваг і тлумачиться як комерційний парк, що має різні пристрої для розваг (наприклад, карусель та американські гірки) та зазвичай кіоски для продажу їжі та напоїв [252].

Таким чином, опрацювавши тлумачення атракціону, викладене у різних словниках, виділимо спільні для всіх визначень його ознаки, якими є: 1) мета діяльності – розвага відвідувачів; 2) місце діяльності – спеціально відведений парк, сцена або інше облаштоване приміщення; 3) пов'язаний із особливими об'єктами матеріального світу та/або учасниками.

Чинне законодавство України дає визначення поняттю «атракціон» у Правилах будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки затвердженими наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 1 березня 2006 р. № 110, як пристрій або комбінація пристроїв, які пересувають або спрямовують відвідувача (відвідувачів) заданою траєкторією або в певній зоні з метою розваги, або інші пристрої, використовувані в місцях дозвілля населення для розваги й активного відпочинку [142].

Із зазначеного визначення виділимо такі ознаки атракціону: 1) це об'єкт матеріального світу (пристрій або комбінація пристроїв); 2) мета діяльності – розвага відвідувачів; 3) місце діяльності – місця дозвілля населення; 4) наявність певної енергії, яка спрямовує або пересуває відвідувача заданою траєкторією або в певній зоні. Тобто законодавець уже виокремлює обов'язковою ознакою атракціону вказівку на «наявність певної енергії».

Зупинимось детальніше на виділених нами ознаках.

Першою спеціальною ознакою є те, що атракціон – це об'єкт матеріального світу. Особливістю такого об'єкта є те, що атракціон піддається характерній видозміні властивостей звичайних речей матеріального світу. При такій видозміні, можливі декілька сценаріїв: 1) раніше абсолютно безпечна річ набуває потенційно небезпечних властивостей (наприклад, вагонетка рухомого потягу «американських гірок»); 2) об'єкт, який раніше не використовувався для розваг, починають використовувати і він несе в собі нові небезпеки (атракціони з використанням тварин); 3) коли недостатньо вивчені об'єкти зараховують до категорії безпечних, але згодом виявляється їх потенційна небезпека (наприклад, атракціони віртуальної реальності).

Другою ознакою є «мета діяльності», що означає розвагу відвідувачів. Тобто в діяльності атракціонів використовуються не будь який матеріальний об'єкт, а розважальний. Визначення розважального об'єкту законодавство нам не дає. Тож варто дослідити, які саме об'єкти можуть використовуватись у діяльності атракціонів.

Основна характеристика такого об'єкта – це забезпечення розважального ефекту. У пункті 2.1. Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки наведено перелік різних видів атракціонів та розкрито їх сутність [142]. Опрацювавши ці визначення, ми можемо виділити ефекти, за допомогою яких досягається розвага відвідувачів: 1) видовий ефект; 2) гра або діяльне заняття; 3) ефект різкого переміщення; 4) ефект сили тяжіння; 5)

ефект використання води; 6) ефект використання повітря; 7) ефект використання води та повітря; 8) ефект ковзання. Крім того, слід доповнити зазначені види ефектів ще двома: ефектом віртуальної і доданої реальності та ефектом взаємодії з тваринами. Тобто в діяльності атракціону використовують не будь-який об'єкт, а лише той, який очевидно несе в собі розважальний ефект.

Варто зауважити на етимологічне значення поняття «розважальний ефект», «розвага». У великому тлумачному словнику розвага визначена, як «те, що розвеселяє, розважає людину, піднімає настрій» [24, с. 1233]. Іноземний словник *Webster* визначає розвагу, як потіху, що відволікає або залучає та надається виконавцями (*by performers*) [252]. Оксфордський словник англійської мови пропонує одне з визначень розваги, як акт надання людям того, хто зацікавить їх або розсмішить [248].

Підсумовуючи наведені вище тлумачення, можна визначити розважальний ефект, як стан відвідувача у вигляді задоволення та веселощів.

Третя ознака – місце діяльності. З досліджених нами визначень місцем діяльності визначено сцену, спеціально відведений парк, інші облаштовані місця дозвілля населення. Що стосується спеціально відведених парків, Правилами будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки, то в розділі четвертому чітко встановлено вимоги стандартів, санітарних норм, будівельних норм і правил до території діяльності атракціонних комплексів [142]. Водночас виникає питання: які місця є місцями дозвілля населення?

Великий тлумачний словник української мови визначає «місце», як певна місцевість; простір земної поверхні, зайнятий чим-небудь [24, с. 679]. Водночас у літературі з соціології і культури поняття «дозвілля» визначено таким чином: «сукупність видів діяльності, призначених для задоволення фізичних, духовних та соціальних потреб людей у вільний час» [172, с. 215].

На думку Н. М. Цимбалюк, «провідною функцією дозвілля залишається рекреаційно-гедоністична, яка задовольняє потреби людей у відпочинку та насолоді. Соціальним призначенням цієї функції стає зняття

втоми і нервової напруги, забезпечення фізичної розрядки, відтворення людини як робочої сили та активної діючої члена соціуму» [221, с. 28].

«Послуги дозвілля, як вказує Н. Р. Іванченко, – це результат діяльності підприємств та підприємців, що надають все необхідне в процесі культурного, спортивного, розважального і оздоровчого відпочинку споживачеві як у вигляді товару, так і у вигляді діяльності. Варто зазначити, що послугам дозвілля притаманна така специфічна риса, як позитивне емоційне навантаження, яке споживачі бажають отримати в процесі надання послуги та по її закінченню. Очевидно, що результат діяльності підприємств сфери послуг дозвілля повинен бути спрямований на задоволення емоційних потреб споживачів» [78]. Водночас вчена відзначала й парки атракціонів, як підприємства, які генерують послуги дозвілля [78].

Підсумовуючи вищеописані позиції вчених зробимо висновок, що місце дозвілля – це певна місцевість, зайнята розважальними об'єктами задля задоволення емоційних потреб споживачів.

Четвертою ознакою є наявність певної енергії, яка спрямовує або пересуває відвідувача (кінетичної, теплової, електричної, рухомих газів та ін.). При цьому енергетичним джерелом є сам атракціон, в якому енергія знаходиться в ньому в пов'язаному вигляді та при впливі на атракціон приводиться в дію. Однак при настанні певних непередбачуваних обставин, зазначена енергія може провокувати негативні наслідки у вигляді завдання шкоди. Звідси випливає, що виробничою здатністю володіє саме конкретний предмет, а не інші сили, що впливають на нього.

Термін «енергія» бере свій початок з філософських трактатів Аристотеля. У філософському розумінні він уявляв енергію як діяльність та дійсність. Творчий процес, у розумінні Аристотеля, означає — енергія (як процес) — енетелехія (результат, те, у що енергія переходить) [7, с. 561], [93, с. 135]. Розглядаючи енергію як об'єкт сучасного навколишнього світу М. М. Кузьміна писала, що енергія «розглядається в межах двох підходів: квантової теорії та теорії хвиль. Для квантової теорії характерно виділення

відмінностей електромагнітного поля від речовини, тобто енергія протиставляється матерії. Для теорії хвиль характерним є обґрунтування єдності природи речовини та поля, а також уявлення про те, що частки матерії виступають згустками поля в активному стані — сукупностями електромагнітної енергії. У цілому в природознавчих науках енергія являє собою не об'єкт, а процес» [93, с. 135]. На нашу думку, характерною ознакою атракціону, як джерела завдання шкоди, слід розглядати енергію як процес. Оскільки, як ми відзначали раніше, саме енергія стає пусковим механізмом який розпочинає діяльність атракціону.

Варто зауважити, що на сьогоднішній день відома чимала кількість видів енергії. Зокрема можемо назвати: електричну енергію; теплову; механічну (кінетична, потенціальна); сонячну; вітрову; енергію морських хвиль, енергія людини та інше. Для досягнення завдань нашого наукового дослідження варто зупинитись на тих видах енергії, які можуть бути застосовані й застосовуються в процесі діяльності атракціонів.

Так, першим і найбільш розповсюдженим видом енергії що приводить атракціон в дію є електрична енергія. Кожен другий атракціон розпочинає свою роботу натиском на кнопку «старт». Таким чином запускаються електромеханізми, які в свою чергу трансформують електричну енергію у кінетичну енергію руху атракціону.

Вітрова енергія є притаманною таким видам атракціонів як параплан, дельтаплан, мотопараплан та ін.. Отже, вітрова енергія характерна розвагам, де як рушійна чи підтримуюча сила використовується рух повітряних мас та різниця у їх температурі.

Кінетична енергія практично завжди супроводжує діяльність атракціонів, наприклад, катання на «тюбінгах». Коли відвідувач знаходиться на засніженій горі сидячи на надувному засобі для катання, здається, що атракціон не володіє жодною із видів енергії. Однак, коли відвідувач починає спускатись з гори, «тюбінг» набуває кінетичної енергії руху і залежно від швидкості спуску може володіти підвищеною небезпекою завдання шкоди.

Тобто, коли атракціон перебуває у стані спокою, він володіє потенційною енергією, яка вивільняється у кінетичну під час його руху. Теж стосується й звичайних гойдалок. Коли на них відвідувач просто сидить – енергія потенційна, як тільки відвідувача розгойдують чи він розгойдується сам, атракціон набуває кінетичної енергії руху.

Використовуючи другий закон термодинаміки М. С. Грінберг зазначав, що важливою ознакою ДПН є його нестійкість. Від неї похідними є потужність та складність, де потужність визначає здатність ДПН завдавати істотної шкоди, а складність – його відносну надійність [34, с. 33]. Тобто, знову зауважимо на понятті енергії, адже саме її концентрація в атракціоні впливає на його здатність завдавати істотної шкоди відвідувачу, а складність конструкції атракціону впливатиме на його надійність, тобто ймовірність завдання шкоди.

Узгоджується наша позиція щодо виокремлення такої ознаки атракціону як наявності внутрішньої енергії і з позицією В. М. Топорова, який виділяв таку ознаку джерела завдання шкоди, як не підконтрольність людині певних сил природної енергії, що приводять в рух ДПН [197, с. 1175]. Варто зазначити, що діяльність атракціону завжди відбувається під впливом зовнішньої сили, але енергії останньої незрівнянно менше, ніж власна енергія атракціону. Зовнішня сила виконує роль пускового пристрою, імпульсу, що приводить в рух весь механізм. При цьому відбувається процес так званого лавинного типу, коли зміна положення одного елемента системи призводить в рух всю систему складових елементів з вивільненням великої кількості енергії.

Небезпека того чи іншого атракціону визначається через можливість регулювання особою ступеня реалізації корисних властивостей об'єкта щодо його впливу на відвідувачів, їх майно та третіх осіб. Що наштовхує нас на думку про те, що ознака наявності енергії в атракціоні та її концентрація може бути кваліфікуючою для визначення безпеки атракціону.

Водночас, енергія може проявлятися, як в можливості механізмів розвивати значну швидкість, можливості тварин високо стрибати чи завдавати потужного удару лапою (у випадку ведмедів) чи хвостом (у випадку крокодилів), так і у внутрішній енергії гойдалки, що знаходиться в спокійному стані доки її не розгойдати до значної висоти.

Враховуючи викладене ми переконані, що ознака наявності енергії, що переміщує відвідувача заданою траєкторією є кваліфікуючою, тобто такою, що здатна відмежувати звичайний атракціон від атракціону, що несе в собі підвищену небезпеку завдання шкоди. Така енергія може бути як природна (електрична, теплова, вітрова і т.п.) так і енергія людини, тобто енергія на трудову (фізичну) діяльність [60] (наприклад атракціон «Банджі джампінг», де для старту атракціону відвідувач використовує свою власну енергію на фізичну діяльність, яка після стрибка конвертується у кінетичну енергію руху атракціону). Водночас таке переміщення може бути як фізичне так і віртуальне, яке сприймається нашим мозком та органами чуття як фізичне (діяльність віртуальних атракціонів).

Отже, на відміну від існуючого визначення атракціону, яке ми пропонуємо розуміти як «атракціонна техніка», де його розглядають як пристрій, що пересуває відвідувача заданою траєкторією або в певній зоні з метою розваги, ми пропонуємо значно ширше розглянути це визначення не обмежуючись поняттям «пристрій», оскільки як ми зауважимо, окрім пристрою атракціоном може бути розвага з дикими тваринами, водні розваги, використання віртуальної реальності та інше. Натомість ми пропонуємо розглядати атракціон як діяльність, де використовують об'єкти для розваг відвідувачів. Разом з цим пропонуємо зазначити про приналежність цих об'єктів конкретним учасникам цивільних правовідносин, що в подальшому дасть змогу визначити суб'єкта відповідальності за завдання шкоди. Крім того, до визначення атракціону вважаємо за необхідне додати і його основні характерні ознаки, як джерела завдання шкоди, а саме: наявність

концентрованої внутрішньої енергії, неможливість повного його контролю, потенційна можливість завдання шкоди та підвищена небезпека.

Наша позиція пояснюється тим, що Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки» затверджено Перелік машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, що експлуатуються (застосовуються) на підставі декларації відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства з питань охорони праці, де у третьому пункті зазначено: «Атракціони підвищеної небезпеки (стаціонарні, пересувні та мобільні)» [139]. Це означає, що у наказі виділено в окрему категорію поняття «атракціон підвищеної небезпеки». З такого визначення робимо висновок, що законодавець зайняв позицію про наділення атракціону ознаками ДПН. Відповідно виникає запитання: чи можна віднести атракціон, зокрема атракціон підвищеної небезпеки, до ДПН? Для відповіді на це запитання слід охарактеризувати поняття ДПН та його ознаки.

Вищезазначена характеристика атракціонів дозволяє нам запропонувати авторське визначення атракціону, як джерела завдання шкоди. *Атракціон – це правомірна діяльність фізичної та юридичної особи (організатор атракціону) для задоволення потреб фізичних осіб (відвідувачів атракціону) у розвагах, що пов'язана з розважальними матеріальними об'єктами, які можуть бути наділені концентрованою внутрішньою енергією (атракціон підвищеної небезпеки), а також за відсутності такої енергії (звичайний атракціон) [13, с. 33].*

ЦК України визначено ДПН як діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб [220]. З аналізу ст. 1187 ЦК

України розуміємо, що під діяльністю мається на увазі певний процес, поступові, цілеспрямовані, правомірні дії, які здійснює особа. Тобто сама по собі діяльність пов'язана з ДПН є правомірною, а неправомірним є лише завдання шкоди в процесі її здійснення, яке в свою чергу є більше небажаним виключенням аніж правилом.

ЦК України наводить орієнтовний перелік ДПН. Проаналізувавши зазначену норму, розуміємо, що вказаний перелік може бути доповнений іншими видами джерел, зокрема й атракціонами. Наша теза узгоджується і з постановою Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» № 4 від 01.03.2013 року, де в абзаці другому статті 5 вказано, що оскільки зазначена норма (ст. 1187 ЦК України) не містить вичерпного переліку видів ДПН (видів підвищеної небезпечної діяльності), суд, беручи до уваги особливі властивості предметів, речовин або інших об'єктів, що використовуються в процесі діяльності, має право визнати ДПН також й іншу діяльність. До таких властивостей слід відносити створення підвищеної ймовірності завдання шкоди через неможливість повного контролю за ними з боку людей [134].

На теоретичному рівні виділяють декілька основних концепцій ДПН: «концепція діяльності», «концепція об'єкта» та «змішану концепцію (діяльності та об'єкта)» [95, с.75].

Згідно першої концепції під ДПН розуміється діяльність, яка, будучи пов'язана з використанням певних речей, не піддається безперервному і всеосяжному контролю людини, внаслідок чого зумовлює високий ступінь ймовірності завдання шкоди [168, с.396]. Одним із прихильників цієї концепції був Б. С. Антімонов, який відзначав, що ДПН завжди є певний вид діяльності, в будь-якому випадку це певна дія або система дій [5, с. 98–101]. На думку К. В. Мануїлової, «найбільш сильною стороною розглянутої концепції є акцентування уваги на тому, що покладання обов'язку

відшкодувати шкоду є неможливим поза зв'язку з діяльністю власника ДПН» [104, с. 161].

Прихильники концепції «об'єкта», серед яких, зокрема О. О. Красавчіков, розглядають ДПН як предмети матеріального світу, небезпечні властивості яких не піддаються повному контролю людини [87, с. 200]. Тобто сам предмет, володіючи матеріальною формою, повинен визнаватися безпосереднім ДПН незалежно від його експлуатації. Характеризуючи концепцію «об'єкта», Д. В. Боброва, Ю. В. Лесько відзначали, що в її основі покладені такі ознаки ДПН: «1) ДПН є те, що її створює; 2) матеріальний вираз ДПН слід шукати у вивченні елементів виробничих сил – знарядь і засобів виробництва; 3) знаряддя і засоби виробництва створюються людським розумом і руками. Людина використовує їх у своїй цілеспрямованій свідомій діяльності. Водночас ці предмети матеріального світу пов'язані з дією об'єктивних законів природи – механічних, фізичних, хімічних, біологічних, які існують поза свідомістю людини і не залежать від неї; 4) суть ДПН полягає в тому, що предмети, створені людиною, залишаються під дією законів природи; 5) предмети (ДПН) мають специфічні особливості або властивості, які можуть шкідливо впливати на навколишнє середовище, у тому числі й на людину» [218, с. 532], [96, с. 19 – 20].

Визначаючи ДПН А. О. Собчак дійшов висновку, що ним є складні матеріальні об'єкти, підвищена шкідливість яких проявляється у відомій незалежності їх властивостей від людини, що спричиняє не підконтрольність їй у повному обсязі самого процесу діяльності, а це, по-перше, створює небезпеку випадкового завдання шкоди і, по-друге, впливає на обсяг і характер її завдання [165, с. 8].

Згідно «змішаної концепції» під ДПН розуміються предмети, речі, обладнання, що знаходяться в процесі експлуатації і створюють при цьому підвищену небезпеку для оточуючих [101, с. 48]. Прихильником цієї концепції була Д. В. Боброва, яка вважала, що ДПН є будь-яка діяльність,

здійснення якої створює підвищену ймовірність завдання шкоди через неможливість повного контролю за нею людиною, а також діяльність з використання, транспортування, збереження предметів, речовин та інших об'єктів виробничого, господарського або іншого призначення, які мають такі самі властивості [218, с. 532–533].

Підтримуючи позицію Д. В. Бобрової, С. Д. Русу (Гринько) визначала ДПН через об'єднання положень концепцій «діяльності» та «об'єктів» [52, с. 63–64], [219, с. 711].

ДПН Г. Л. Пендяга розкриває, як об'єкт матеріального світу, який не піддається повному контролю з боку людини, здатний завдати шкоди оточуючим у процесі ризикової діяльності (використання, зберігання, утримання ТЗ, механізмів та обладнання, використання, зберігання та виготовлення хімічних, радіоактивних, вибухо– і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо) [119, с. 27]. Отже вчена акцентувала увагу на зв'язку об'єкта матеріального світу який стає підвищено небезпечним тільки в процесі своєї ризикової діяльності.

Ми вважаємо, що найбільш повно поняття атракціону, як джерела завдання шкоди, можна визначити використовуючи саме основоположні погляди «змішаної концепції», оскільки це дасть можливість визначати атракціон використовуючи обидва поняття: діяльності і об'єкта, з умовою їх взаємодії та нерозривної пов'язаності. Адже не може бути джерелом завдання шкоди для оточуючих діяльність, яка не пов'язана з певним об'єктом матеріального світу, так само як не може бути таких об'єктів матеріального світу, які визнавалися б ДПН без їх особливого зв'язку із діяльністю суб'єкта.

Наші міркування відповідають позиції судової практики, яка ґрунтується на обов'язковому встановленні факту завдання шкоди шляхом здійснення діяльності певного матеріального об'єкта, наприклад рішення Кіровського районного суду м. Кіровограда від 17.02.2020 року [184],

рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 20.04.2021 року [189].

Пояснення правової природи ДПН зумовлює існування притаманних саме йому трьох визначальних ознак, а саме: виключення можливості повного, об'єктивного, всебічного контролю за проявом шкідливих властивостей певного матеріального об'єкта; ризиковість – ймовірність завдання шкоди, в тому числі, можливість завдання випадкової шкоди (ДПН поєднано із проявом шкідливих властивостей матеріального об'єкта; певна шкідлива властивість ДПН здатна завдати шкоду оточуючим, у тому числі і випадково); підвищена небезпека завдання шкоди [119, с.21]. Крім того, слід додати ще дві ознаки ДПН такі як приналежність до об'єкту матеріального світу та перебування в процесі експлуатації (діяльності), що пояснюється нашою позицією щодо підтримання «змішаної концепції» ДПН. Отже, проаналізуємо, які з ознак ДПН характерні атракціону підвищеної небезпеки.

По-перше, відзначимо, що ДПН, як і атракціон завжди пов'язане з матеріальним об'єктом у процесі своєї діяльності. Наприклад, залежно від форми енергії, яка перебуває в предметах матеріального світу, ДПН і атракціон може мати фізичне, теплове, електричне, хімічне, радіоактивне, біологічне, зоологічне і навіть кібер-фізичне вираження. Водночас, щоб конкретний об'єкт став ДПН необхідно використовувати його певним чином в діяльності людей. Наприклад, атракціон «колесо огляду», в статичному стані не несе абсолютно ніякої загрози завдання шкоди. Однак, коли атракціон увімкнений і працює здійснюючи круговий підйом відвідувачів на значну висоту над землею, у випадку раптового виходу з ладу певних частин, механізмів, порушення правил безпеки користувачами чи впливу природних обставин, здатен завдати шкоди відвідувачам шляхом їх випадання з посадочних місць чи іншої шкоди.

По-друге, неможливість здійснення повного контролю над діяльністю ДПН пояснюється тим, що в силу низки об'єктивних причин і особливих

властивостей предметів, людина не в змозі вільно керувати ними, направляти їх небезпечну діяльність в безпечне русло.

Атракціон має високоефективні корисні властивості, які генеруються в автоматичному режимі з волі людини, а безконтрольний їх прояв, чи негативний прояв через порушення правил поведження або недостатньої вивченості об'єкта, може породжувати потенційну небезпеку завдання випадкової шкоди. Також варто зауважити, що в деяких атракціонах сама суть їх природи виключає можливість повного контролю. До прикладу атракціони з використанням тварин виключають можливість абсолютного контролю над твариною в силу наявності в неї природних інстинктів, а діяльність віртуального атракціону виключає можливість абсолютного контролю над ним в силу уже складних технічних процесів, які неможливо миттєво зупинити чи відкоригувати.

По-третє, незважаючи на вжиття всіх заходів обережності та дотримання правил техніки безпеки, існує ймовірність завдання шкоди оточуючим. Варто зазначити, що сфери, де б повністю не було можливості завдання шкоди не існує, адже неможливо розробити абсолютно безпечний вид діяльності людини, де був би відсутній ризик завдання шкоди. На думку М. М. Великанової ризик, як і будь-який стан, має свій певний «життєвий цикл» – він виникає, розвивається і припиняється під дією різноманітних факторів та умов. Вчена відзначає, що у процесі розвитку ризику можна виділити такі стадії: 1) сигналізування про можливість виникнення; 2) прояв ознак виникнення того чи іншого ризику; 3) розгортання ризику; 4) ліквідація чи мінімізація наслідків ризику або «загибель» об'єкта ризику. Науковець характеризуючи стадію розгортання ризику додає, що ця стадія характеризується розвитком ризику у просторі та часі. Розвиток ризику у просторі вказує на його масштаб – на яку частину системи (об'єкта ризику) поширюється стан ризику. Виявлення масштабу поширення має вагоме значення для локалізації ризику та визначення суб'єкта управління ризиком [23, с. 22]. У цьому виявляється суть ДПН, специфічність такої діяльності з

властивою їй більш високою часткою ризику завдання шкоди оточуючим. Атракціон має здатність впливати на фізичні й інші матеріальні об'єкти, а також викликати в них суттєві зміни у вигляді руйнувань чи структурних зрушень або порушення у живих організмів життєво важливих функцій (смерть, каліцтво, знищення або пошкодження майна, хворобливий розлад психічної діяльності та інше).

По-четверте, підвищена небезпека. Фактично, в цьому виражається підвищений ризик настання несприятливих наслідків у зв'язку з використанням того чи іншого об'єкта. Для експлуатації приймаються спеціальні акти, які містять правила, що передбачають найбільш безпечно та ефективно використання, і недотримання цих правил в більшості випадків призводить до завдання шкоди. Підвищена небезпека при цьому розглядається як об'єктивна категорія, де має місце більш висока ступінь можливості настання шкідливих наслідків, ніж та, яка є при звичайній діяльності та використанні звичайних речей. Зокрема, О. С. Іоффе висловлював думку про те, що необхідно виділити спеціальний критерій для визначення ДПН [75, с. 57]. Так, він вказав на те, що встановлення спеціальних правил для використання тих чи інших об'єктів цілком може виступати таким критерієм [75, с. 58]. До прикладу атракціон «Американські гірки» несе в собі підвищену небезпеку у зв'язку із перебуванням вагонів рухомого потягу з відвідувачами на великій висоті та при великій швидкості, тоді як рух такого ж рухомого потягу по наземній площині з тією ж швидкістю пасажиром небезпеки не створить. Отже існує фактор підвищеної небезпеки – маневри рухомого потягу на великій висоті при великій швидкості.

Таким чином, діяльність атракціонів підвищеної небезпеки, як ДПН, володіє такими ознаками:

1) атракціон є об'єктом матеріального світу, який може вважатись ДПН тільки в процесі здійснення своєї діяльності;

2) відсутність повного контролю з боку людини за діяльністю атракціону;

3) незважаючи на вжиття всіх заходів обережності і дотримання правил техніки безпеки, існує ймовірність завдання атракціоном шкоди оточуючим;

4) створення підвищеної небезпеки.

Дослідивши ознаки ДПН, які притаманні атракціону підвищеної небезпеки робимо висновок, що атракціон підвищеної небезпеки є ДПН. Водночас, не кожен атракціон є ДПН, тоді як кожен атракціон підвищеної небезпеки є атракціоном.

1.2. Класифікація атракціонів, як джерела завдання шкоди

Одним з поширених прийомів юридичної техніки, який використовують задля встановлення істини в процесі дослідження правових явищ, є класифікація. Як зазначає О. С. Адамова, класифікацію «можна розуміти як особливий метод, грамотне використання якого підвищує ефективність правового регулювання, і як особливий прийом законодавчої техніки, правильне застосування якого сприяє вдосконаленню нормативних актів, і, кінець кінцем, вдосконаленню правового регулювання суспільних відносин» [3, с. 23].

Для поглибленого розуміння специфіки атракціону та удосконалення правового регулювання зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, спробуємо класифікувати відомі нам атракціони за певними критеріями.

Перш за все зауважимо, що законодавець окремо виділяючи атракціони підвищеної небезпеки, не приділяє належної уваги визначенню решти атракціонів, що не несуть в собі підвищеної небезпеки, які ми пропонуємо назвати «безпечні атракціони». На відміну від ДПН тут відсутня

підвищена небезпека завдання шкоди. Наприклад, звичайні дитячі гойдалки ми відносимо саме до категорії безпечних атракціонів, однак, якщо не дотримуватись правил безпеки, а саме нахилитись вперед або зістрибнути з гойдалки в процесі її розкачування є висока ймовірність отримати травму від взаємодії частин тіла з покриттям ґрунту або удару гойдалки об частини тіла. Або ж звичайна дитяча гірка, сама по собі є безпечним атракціоном. Однак, якщо дитина перехилиться на бік гірки, існує можливість випасти з неї отримавши ушкодження, також важливим є згрупуватись при з'їзді, щоб встати вкінці на ноги.

У Наказі Міністерства культури і туризму України «Про встановлення груп технічної складності атракціонів» деталізує перелік атракціонів які віднесено до обладнання підвищеної небезпеки для життя відвідувачів і обслуговуючого персоналу. Такі атракціони включено до першої групи технічної складності атракціонів, а саме:

- з механізованим приводом з підійманням посадкових місць (відвідувачів) від рівня посадкової площадки на висоту: більше 2 метрів – для дитячих атракціонів і 3 метрів – для дорослих незалежно від швидкості обертання;
- каруселі з механізованим приводом: вертикальні, горизонтальні, нахилені, із складною траєкторією руху – з лінійною швидкістю посадкових місць більше 0,5 м/с незалежно від висоти підіймання;
- автомобілі, що зіштовхуються, швидкісні автомобілі, картинг з вільною траєкторією руху самохідних засобів (електромобілів) без підіймання, швидкість руху яких більше 4 м/с;
- будь-якої конструкції з лінійною швидкістю руху посадкових місць (відвідувачів) більше 5 м/с;
- гойдалки механізовані та немеханізовані, які обертаються або з кутом відхилу посадкових місць на величину більше 45 град. і підійманням кабін (посадкових місць) більше 1,5 м;

- механізовані з гідравлічним або пневматичним приводом посадкових місць (кабін, платформ);
- вежі вільного падіння;
- з еластичними елементами (катапульти, стрибки з висоти на еластичному канаті тощо) [133].

Крім того, до другої групи віднесено механізовані та немеханізовані атракціони з параметрами нижчими, ніж у I групі, та атракціони, в яких є обов'язковим використання відповідних пристроїв фіксації відвідувачів. Третю групу склали немеханізовані атракціони всіх типів, які не належать до I та II групи, та атракціони, в яких не вимагається фіксація відвідувачів [133].

Далі виділяємо, за критерієм сфери перебування відвідувача:

- наземні атракціони (колесо огляду, американські гірки та ін.);
- водні атракціони (водні гірки у басейнах, катання на водних мотоциклах, катання на надувних пристроях за катером та ін.);
- атракціони у повітрі (стрибки з парашутом, дельтаплан, мотопараплан та ін.).

З поняттям наземного атракціону, на нашу думку, питань не виникає. Це вид розваги, конструкція якого знаходиться на ґрунті, не зважаючи на зміну висоти посадкового положення відвідувача відносно площини землі. Поняття водних атракціонів наведено у згадуваних нами Правилах будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки. Водним визначено атракціон, експлуатація та розважальний ефект якого спричиняється використанням води [142].

Крім того, виділено два підвиди:

- водний атракціон з використанням повітря, розважальний ефект якого обумовлений дією повітря, що подається під тиском у воду басейну (наприклад розваги на надувних пристроях з потоками, що симулюють потік річки);

- водний атракціон з використанням води та повітря, розважальний ефект якого обумовлений дією води та повітря, що подаються під тиском у воду басейну (наприклад з'їзд на тубінгу з водної гірки у басейн) [142].

Суттєво менш дослідженими, але, на нашу думку, не менш небезпечними є атракціони у повітрі. Так, найбільш відомими видами таких розваг є стрибок з парашутом; політ на повітряній кулі, дельтаплані та мотопараплані. Один з найбільших фестивалів повітряних куль України проводиться у місті Кам'янець-Подільський ще з 1998 року. Проведення фестивалю завжди супроводжується серйозною підготовкою, увагою до техніки безпеки та ретельною перевіркою обладнання, тому результатом є відсутність нещасних випадків якими було б завдано шкоди відвідувачам.

За критерієм вікового цензу відвідувачів виділяємо:

1) атракціони для малолітніх, серед яких хочемо окремо виділити підвиди:

а) атракціони для дітей віком від 2 до 7 років (дитячі гойдалки; ігрові атракціони; дитячі тематичні кімнати);

б) атракціони для дітей віком від 7 до 12 років (дитячі каруселі; батуту та ін.);

в) атракціони для дітей віком від 12 до 14 років (водні гірки з глибиною, що менша за зріст дитини; сімейні атракціони, де можливе перебування дитини з батьками).

2) атракціони для неповнолітніх (американські гірки, автодроми та інші атракціони з більшою амплітудою та швидкістю руху, окрім атракціонів підвищеної небезпеки);

3) атракціони для повнолітніх (решта видів атракціонів, в тому числі атракціони підвищеної небезпеки).

Вважаємо таке розмежування відвідувачів доцільним, аніж існуючі поняття дитячих та дорослих атракціонів. Більше того, поняття дитячого атракціону в чинному законодавстві є досить нечітким, оскільки в Правилах будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки, дитячий атракціон

визначається як атракціон розроблений для дітей молодше десяти років. У чинному цивільному законодавстві йдеться про загальне визначення дитини та поділ поняття «дитина» на дві такі категорії: категорія «малолітня дитина» та категорія «неповнолітня дитина» [67, с. 185]. Такий поділ породжує різний рівень цивільної дієздатності: часткова дієздатність у малолітніх осіб (віком до 14 років), передбачена ст. 31 ЦК України [220] та неповна цивільна дієздатність у неповнолітніх осіб (віком від 14 до 18 років), ст. 32 ЦК України [220].

Поруч з цим, ми виділили три підвиди атракціонів для малолітніх, при цьому керувалися різними інструкціями та технічними паспортами дитячих атракціонів, оскільки на законодавчому рівні відсутній нормативно – правовий акт, який би регулював класифікацію дитячих атракціонів. В атракціонах для дітей віком від 2 до 7 років швидкість та амплітуда руху, а також тривалість сеансу повинна бути розрахована таким чином, щоб відвідувач не злякався, не втомився, та щоб у нього не запаморочилась голова. Що ж стосується комплектації самих відвідувачів, то до розваги, враховуючи вік, можуть бути допущені діти зріст яких нижче 0,7 м. У віці від 7 до 12 років дітям варто дозволити відвідувати атракціони з більшою швидкістю та амплітудою руху, однак важливою умовою при цьому повинна бути захищеність дітей і високий рівень безпеки самих атракціонів (відсутність потенційно небезпечних травмуючих елементів). Атракціони для дітей віком від 12 до 14 років мають ще більший розважальний ефект, амплітуди та швидкості руху.

Зауважимо, що в деяких сімейних атракціонах, обов'язковою є присутність батьків, обумовлена необхідністю спостереження за поведінкою дитини, та за необхідності впливу та притримання дитини. Окрім іншого, тут присутні ще й вимоги до зросту дитини та її ваги, оскільки утримуючі кріплення розраховані на певну ширину грудної клітки, а саме посадкове місце на певну критичну вагу. Тобто, можемо виділити два критерію допуску до атракціону для дітей віком від 12 до 14 років: 1) віковий критерій, як

показник певного емоційно – психологічного розвитку; 2) критерій комплектації (а саме зросту та ваги), як показник дотримання необхідного рівня фіксації всіх засобів безпеки. Зауважимо, що критерій комплектації цілком може застосовуватись і до атракціонів для повнолітніх. Зазвичай такі вимоги, розробляються відповідальними за безпеку особами в кожному конкретному парку атракціонів, з урахуванням характерних особливостей, максимальних навантажень та способів фіксації відвідувачів щодо кожного атракціону. Відповідно повнолітні фізичні особи володіють повною цивільною дієздатністю. Важливість такого поділу обумовлюється тим, що залежно від розумового стану фізичної особи: вона має усвідомлювати й правильно оцінювати характер і значення дій, які вона вчиняє [154, с. 69]. Звідси впливає і усвідомлення рівня небезпеки та відповідальності за використання різного роду атракціонів.

Поділ за обраними нами віковими групами, окрім обґрунтованого, цілком узгоджується з періодизацією психічного розвитку, яку запропонував Д. Б. Ельконін. Вчений виділяв такі вікові категорії: 3–7 років, як дошкільний; 7–12 років, як молодший шкільний та вік 12–15 років, як підлітковий вік [61, с. 19].

За критерієм впливу на свідомість людини:

- атракціони віртуальної реальності;
- атракціони реальної дії.

Вважаємо такий поділ актуальним, який продиктований стрімким розвитком науково – технічного прогресу у сфері розваг. Атракціони віртуальної реальності – це порівняно новий вид розваг, який набирає дедалі більшої популярності. Сама ідея занурення людини не в фізичну сферу, а гра з її уявою, виникла ще в середині століття у мистецтва. Тоді створювалися увігнуті фрески з метою занурити людину в те, що відбувається на зображенні. У 1830–х роках були створені перші стереоскопи, принцип дії яких полягав в розміщенні двох картинок, що зображують одну і ту ж ситуацію з різних положень у просторі, в різні окуляри. Таким чином, одне

око бачило одну картинку, інше – іншу, а мозок вже згодом поєднував їх в загальну об'ємну картину [58, с. 95]. Після стереоскопів у 1920-х роках були винайдені перші імітатори польоту, спеціальні пристрої, що дозволяли відпрацювати всі дії при управлінні літальним засобом. Такі імітатори в основному використовувалися військовими для навчання і підвищення кваліфікації військовослужбовців. Згодом, у 1982 році в США була створена перша в світі лабораторія, що займається дослідженням і розробкою пристроїв віртуальної реальності. Тоді ж і був введений в експлуатацію термін «віртуальна реальність» або англійською «*Virtual reality*». Протягом перших десяти років двадцять першого століття віртуальна реальність не отримувала поширення, але з 2012 року пристрої віртуальної реальності стали активно набирати популярність в сфері розваг. У 2012 році на сайті «*Kickstarter*», що займається фінансуванням творчих проєктів, був представлений бізнес проєкт окуляр віртуальної реальності під назвою «*Oculus VR*», який згодом був куплений компанією «*Facebook*». Після чого виник великий попит на окуляри серед таких компаній як *Google*, *Apple*, *Amazon*, *Microsoft*, *Sony* і *Samsung*, *HTC*, та інші. В свою чергу, це спровокувало розробку ними власних гаджетів та атракціонів віртуальної реальності, що поклало початок нової ери в сфері розваг.

Крім того, атракціони віртуальної реальності ми можемо також поділити на два підвиди:

- атракціони, де використовується віртуальна реальність – *VR*;
- атракціони, де використовується доповнена реальність – *AR*.

Для з'ясування різниці між такими атракціонами, слід дати їм характеристику. Так, віртуальна реальність (*VR*) – це тривимірне комп'ютерне середовище, що взаємодіє з людиною за допомогою різних пристроїв (шоломи, окуляри, сенсори чуттів), де вона стає частиною віртуального світу, керує віртуальними об'єктами та предметами. Доповнена реальність (*AR*) – це результат введення в сприйняття людини будь-яких об'єктів (*3D* – моделей, відео та зображень) з метою доповнення відомостей

про оточення. Для відображення доповненої реальності можна використовувати як прилади статичні та динамічні, так і мобільні додатки та камеру телефону [58, с. 47].

Можна припустити, що людина, як безпосередній творець всіх подібних технологій, знає принципи роботи, алгоритми, на основі яких відбувається функціонування програми. Отже, має місце припущення про те, що програми є повністю підконтрольними людині. Однак, з іншого боку, з огляду на те, що програма являє собою певний процес, в рамках якого відбуваються різного роду обчислення, то в такому випадку не підконтрольність людині може виступати у вигляді неможливості екстрено зупинити ряд запущених процесів, також через складність використання даних програм.

Дискусійним також залишається й питання негативного впливу віртуальної реальності на організм людини, оскільки відзначають як потенційний негативний вплив, так і позитивні випадки використання віртуальної реальності в лікуванні психічних розладів, стресів, депресії, амнезії і т.п [245]. Що стосується негативного впливу, то відзначається, що в силу своєї реалістичності завжди існує ймовірність сильного переляку, що може перейти у приступ, крім того у відвідувачів може виникати відчуття запаморочення голови та нудоти. Оскільки вестибулярний апарат людини не справляється із невідповідністю тілесних показників та видимих (віртуальних) образів. Звичайно, що мозок здатний відрізнити реальну від віртуальної реальності, але відмінності між усіма органами чуттів вводять його в певний ступор і можуть викликати неприємні відчуття [241].

Тривале проведення часу в шоломі віртуальної реальності може негативно вплинути на відвідувача. Пояснюється це тим, що сценарій атракціону не може повністю імітувати реальність, як результат у людей часто виникають проблеми координації та орієнтації в просторі після «повернення в реальність». Зазвичай цей ефект короткочасний, але при цьому може завдати шкоди відвідувачу. Варто зауважити, що важливого

значення набуває і якість обладнання для віртуальних атракціонів, оскільки нечітка картинка зображення може зробити нестерпним перебування в шоломі віртуальної реальності. Так відзначають мінімальні вимоги до шоломів, при яких очі відвідувача не отримуватимуть шкідливого виснаження, при цьому кількість кадрів в секунду повинна перевищувати дев'яносто, а синхронізація зображення від повороту голови має зайняти п'яту частину секунди [243]. Варто відзначити, що важливим фактором є і час перебування у віртуальній реальності. Поточний рекорд перебування у віртуальній реальності належить режисеру Дереку Вестерману з Лос-Анджелеса. Загалом він провів у шоломі 25 годин 2 хвилини. Поруч з ним перебували люди, які обслуговували його: годували, поїли, допомагали пересуватися по кімнаті. Вже на 17 годину йому стало погано, починаючи з 21 години, він втратив контроль, почав непослідовно бурмотіти і повідомив, що не знає куди він був. Навіть наступного дня він продовжував відчувати сильне виснаження та втому [228].

На сьогодні комп'ютерні технології і віртуальна реальність практично наскрізь проникли в наш світ і до дитячого зокрема. Батьки повідомляють, що їх діти користуються цифровими технологіями навіть у віці одного року [246]. Взаємодія з гаджетами стала звичним заняттям і дітей раннього віку. Згідно останніх оцінок, діти у віці до 2 років проводять за комп'ютерними технологіями близько двох годин на день, а діти у віці від 2 до 5 років – близько трьох годин на день [251].

Занурюючись у кіберпростір, дитина потрапляє не просто в іншу реальність, з іншим тілом, ландшафтами, сторонніми предметами, що замінюють реальний світ. Фактично вона сама стає віртуальним тілом, здатним по новому відчувати буття, знаходячи інший тілесний і психологічно-емоційний образ. На психоемоційному рівні відбувається, з одного боку, злиття суб'єкта і віртуальної субстанції, а з іншого – роздвоєння цілісності індивіда. Дитина одночасно знаходиться в двох вимірах – в реальному світі, за обладнанням віртуального атракціону, де фізично мало виявляє активність,

та у віртуальному світі – в активній інтелектуальній дії. У результаті деформується уявлення про розуміння тіла, волі та власне самої особистості дитини.

Професор Марк Д. Гріфіттс, в ході свого дослідження, проведеного ще в 1998 році, виділив два типи мотиваційної поведінки, які приваблюють людей до віртуального світу. Перший тип – коли гравці, які отримують задоволення від самого процесу гри, не відмовляються від повсякденності і активно беруть участь в інших формах реальності. Другий тип – коли гравець орієнтований на ескапізм. Його світогляд та стиль життя базується на уявному, підміняє реальний світ. Найчастіше такий тип має проблеми комунікативного плану (замкнутість, мінімальність контактів, боязнь спілкування, нерозуміння і неприйняття з боку інших людей) [240, с. 428–429].

Можливість гри з ролями, технологія вибудовування множинного «внутрішнього Я» як у віртуальному середовищі, так і в реальній дійсності вимагає від гравця постійного перемикавання з однієї соціальної ситуації на іншу, так формується «кліпове мислення», що створює не цілісну картину світу, а послідовність непов'язаних між собою подій.

У огляді наукових досліджень, присвячених впливу комп'ютерних технологій на розвиток дітей раннього віку, наводяться дані, на підтвердження того, що використання електронних засобів порушує розвиток моторики і сенсорики, дезорганізує увагу дітей, спотворює соціальний та емоційний розвиток [238].

Враховуючи викладене, особливий інтерес представляє робота з вивчення впливу цифрових технологій на розвиток дітей, яка тривалий час проводиться у Німеччині, на кафедрі психіатрії та психотерапії університетської клініки «Ульма», під керівництвом Манфреда Спітцера [250, с. 137]. Ці дослідження показали, що в період активного формування нейронних зв'язків при освоєнні предметного, просторового світу і соціального оточення, їх переклад в віртуальний світ, а також дефіцит

об'ємного сприйняття дитиною, призводять до різкого збіднення досвіду і до дефіциту інформаційного живлення мозку. Вчений наводить дані, про те, що діти, які знаходяться в реальному соціальному оточенні, навчаються новому набагато інтенсивніше і швидше, ніж діти, які проводять багато часу перед екраном [250, с. 137].

Тож актуальним постає питанням про вік, з якого припустимо занурюватись у віртуальний світ, адже на законодавчому рівні таких вимог не встановлено.

Перш за все варто зауважити на етапи психологічного становлення дитини, адже, як зауважувалось вище, віртуальна реальність понад усе впливає на дитячий внутрішній розвиток. На сьогодні існує декілька різних підходів до періодизації дитинства. Ми наведемо основні з них.

Згідно концепції запропонованої В. Штерном розрізняють раннє дитинство (період до 6 років), протягом якого дитина виявляє лише ігрову діяльність; період свідомого навчання з розділенням гри і праці (6–14 років); період юнацького дозрівання – 14–18 років [115, с. 73]. У вказаній періодизації ми уже можемо виділити період свідомого навчання, як вік який можна розглядати оптимальним для взаємодії з віртуальними атракціонами, оскільки відбувається свідоме навчання, а дитини взмозі розділяти розваги та працю (інтелектуальну чи фізичну).

Автором концепції стадіального розвитку інтелекту є Жан Піаже. Його періодизація має наступний вигляд. Перший період «сенсомоторного» інтелекту (до 2 років), коли у дитини мовлення не розвинене та відсутні загальні уявлення. Він включає в себе наступні підперіоди: стадія тренування рефлексів; стадія елементарних навичок; стадія вторинних кругових реакцій; початок практичного інтелекту; третичні кругові реакції; початок інтеріорізації схем дій. Другий період репрезентативного інтелекту та «конкретних» операцій (до 12 років). Включає наступні підперіоди: стадія доопераційних уявлень (2–7 років), коли дитина не може розмірковувати і доводити інформацію; стадія конкретних операцій (7–11 років), коли дитина

вже здатна міркувати та співвідносити різні точки зору. Третій період формування «формальних» операцій (до 15 років), коли дитина починає мислити як доросла [94, с. 197–198]. З описаної періодизації, на нашу думку варто звернути увагу на стадію конкретних операцій. Оскільки в цей період дитина уже здатна розмірковувати та співвідносити різну інформацію, зокрема щодо реальності та віртуального світу.

На думку Л. С. Виготського «не може бути іншого критерію для визначення конкретних епох дитячого розвитку або періодів, крім тих новоутворень, які характеризують суть даного віку» [25, с. 74]. На основі новоутворень характерних для певних вікових періодів вчений наводить наступну періодизацію: 1) період новонародженості (до 10 днів); 2) період немовляти (від 10 днів до року); 3) період раннього дитинства (1–3 роки); 4) дошкільне дитинство (3–7 років); 5) молодший шкільний вік (7–11 років), якому характерне довільність психічних дій та здатність до самоаналізу; 6) підлітковий вік (11–15 років); 7) ранній юнацький вік (16–18 років) [25, с. 244–268]. Вчений також звертав увагу на таке явище, як вікові кризи – «періоди різних, стрибкоподібних змін, пов'язаних з відмиранням, зникненням старих і появою нових психологічних рис, які змінюють дитину» [115, с. 77]. У дитячому віці виділяють: а) криза першого року життя; б) кризу трьох років; в) криза шести-семи років; г) підліткову кризу [115, с. 77].

Було запропоновано періодизацію Рене Заззо, яка співпадає з системою виховання та навчання дітей, він виділив стадію раннього дитинства (до 3 років); дошкільний вік (3–6 років); початкове шкільне навчання (6–12 років), в цей період дитина отримує основні інтелектуальні навички; навчання в середній школі (12–16 років); стадія вищої освіти [196, с. 56].

Підсумовуючи вищевикладене щодо психологічного становлення дитини, ми вважаємо, що дитина готова до взаємодії з віртуальною реальністю у віці семи років. По-перше, саме до семи років дитина проходить три вікові кризи, і до підліткового віку її психоемоційний стан перебуває в

стабільному стані. По-друге, саме період молодшого шкільного віку характеризують як період, коли дитини готова до нових знань; свідомого навчання; самоаналізу; до міркування та співвідношення різних точок зору, що допоможе дитині усвідомлювати відмінність реального світу від віртуального.

Поруч з психологічним розвитком, Л. В. Дзюбко виділив періодизацію морального розвитку дитини, що має за основу християнську психологію та педагогіку: 1) духовний розвиток дитини від зачаття до народження; 2) душевний розвиток, що триває від народження до 3-х років; 3) тілесний розвиток, що триває від 3-х до 5-ти років; 4) етап виховання духу, час слухняності, коли тіло й душа стримуються, від 5 до 7 років; 5) душевне становлення дитини, від 7 до 10 років. Саме для цього періоду провідною є навчальна діяльність. Це дуже важливий вік, оскільки він закладає здатність навчатися, бути відкритим усьому новому на все життя; 6) тілесне становлення, від 10 до 12 років; 7) період самостійної дії, від 12 до 24 років [57, с. 7–9].

Зауважимо, що і для періодизації морального розвитку дитини, період семи років є віком навчальної діяльності, коли дитина готова до засвоєння нових знань та технологій, що оптимально підходить для першої взаємодії дитини з віртуальним атракціоном.

Досліджуючи формування світогляду дитини молодшого шкільного віку, С. І. Якименко відзначала, що «приблизно в 7 років дитина робить у своєму навчанні новий якісний крок – починає вчитися за програмою своїх педагогів, наближаючись до вимог школи. Приблизно в цьому віці відбуваються якісні зміни в сфері мислення, в мовленні, уяві, пам'яті, сприйнятті дітей» [229, с. 179]. Водночас вчена, посилаючись на позицію Л. С. Виготського, зазначила, що «біля 7 років завершується морфологічне дозрівання лобового відділу великих півкуль. У цьому віці зростає рухомість нервових процесів збудження та гальмування, хоча процеси збудження превалюють. Зростає значення другої сигнальної системи в аналізі і синтезі

вражень від зовнішнього світу, в утворенні тимчасових зв'язків у виробленні нових дій і операцій, у формуванні динамічних стереотипів. У дітей добре розвинені всі органи чуття. Молодші школярі особливо активно реагують на безпосередні враження, отримані завдяки цим органам» [229, с. 179]. Підсумовуючи вчена робить висновок, що «молодший шкільний вік – це вік великих змін та новоутворень, найголовнішим з яких є інтенсивний інтелектуальний розвиток» [229, с. 180].

Досліджуючи особливості навчання дітей молодшого шкільного віку, А. С. Корощенко, порівняв засвоєння навчального матеріалу учнями шести та семи років. Серед таких особливостей він виділив, що у шестирічок, в порівнянні з семирічними дітьми присутні: 1) значні труднощі в засвоєнні теоретичного змісту, сприйняття якого пов'язане з необхідністю його абстрагування; 2) суттєве уповільнення темпу засвоєння матеріалу по мірі підвищення теоретичного рівня його вивчення; 3) складнощі в процесі формулювання висновків з теоретичних суджень; 4) не відрізняються в сприйнятті фактичного матеріалу, що потребує звичайного відтворення знань; 5) кращий рівень виконання практичних і лабораторних занять, що базуються на наочному опрацюванні матеріалу [84, с. 30].

Враховуючи викладене, можемо резюмувати, що саме діти семи років більшою мірою готові до взаємодії з віртуальною реальністю, де необхідним є вміння абстрагуватись та швидко реагувати на новий матеріал.

На думку, В. О. Сухомлинського відзначав, що основні здібності дитини закладаються, розвиваються і формуються до 5–7 років, тому передусім треба розвивати мислення і мову [193, с. 445]. Водночас Т. В. Дегтяренко, досліджуючи особливості когнітивного розвитку дитини, підкреслювала, що тип особистості складається до 5–6 – річного віку (зберігаючи надалі свою стабільність) і характеризується індивідуально-типовим способом обробки всіх видів інформаційних сигналів [54, с. 79]. Тобто в сім років взаємодія дитини з віртуальною реальністю не зашкодить

утворенню її типу особистості та формуванню закладених з народження здібностей.

Оскільки віртуальна реальність взаємодіє з організмом відвідувача безпосередньо через зір. Важливим буде звернути увагу і на медичний аспект формування зору у дітей, та готовність очей до взаємодії з віртуальними атракціонами. Досліджуючи формування зорового сприйняття у дітей Р. С. Бутов виділив декілька етапів розвитку ока у дитини: 1) бінокулярна функція формується у дитини впродовж перших місяців життя; 2) щодо сітківки, то «розвиток фовеолярної зони в нормі починається лише після пологів і може продовжуватися впродовж перших 5 років життя дитини»; 3) розвиток зорового нерву починається на першій третині вагітності, а «завершується не раніше досягнення дитиною 2-річного віку» [22, с. 143 – 144]. Водночас вчений підкреслив, що у переважної більшості здорових дітей до семи років гострота зору сягає показника шість з шести [22, с. 143]. Тобто, саме у віці семи років зорові функції ока є повністю сформованими.

Досліджуючи деліктоздатність неповнолітніх фізичних осіб, цікаву позицію висловила С. Д. Гринько. Вчена зауважила, що римське право, а згодом пруське і австрійське законодавство поділило період неповноліття на три частини (від народження до 7 років, від 7 до 14 років, від 14 до повноліття) та пов'язали з кожним таким віком збільшення дієздатності. При цьому, неповнолітні, які не досягли 7 років, вважалися недієздатними, а від 7 до 14 років – малолітніми [42, с. 159]. Також С. Д. Гринько згадує і сучасні цивільні кодекси, а саме Німеччини, Грузії і Туркменістану «за якими неповнолітні віком до 7 років (малолітні) є недієздатними» [42, с. 160]. Тобто саме з досягненням 7 річного віку в Римській імперії і деяких сучасних країнах пов'язується деліктоздатність фізичної особи. Водночас вчена зауважує, що «для покладення обов'язку відшкодувати шкоду на фізичну особу, якій виповнилося 7 років, в кожному конкретному випадку слід встановити її здатність на момент завдання шкоди до усвідомлення нею

значення свого діяння» [42, с. 160]. Тобто важливим є психоемоційний розвиток, який ми описували вище.

Враховуючи викладене, ми переконливо вважаємо, що саме у віці семи років дитина готова до першої взаємодії з атракціоном віртуальної реальності. Однак хочемо зауважити, що залучати дитину до віртуальної реальності слід за допомогою програм, які не мають сюжету, що «затягує». Ігрові програми з розгорнутими сюжетами не дозволяють припинити роботу через короткий час, а жорсткі вимоги і примус дорослих часто призводять до негативних реакцій дітей.

У контексті викладеного слід згадати нормативно-правові акти, які наразі втратили чинність, та діяли в Україні до 2017 року. А саме Державні санітарні правила та норми «Влаштування і обладнання кабінетів комп'ютерної техніки в навчальних закладах та режим праці учнів на персональних комп'ютерах» [55]. Пункт 9.2.1 вказаного документу визначав час безперервної роботи з екраном ПК, який мав становити: 1) для учнів 10 – 11 класів на 1-й годині занять до 30 хвилин, на 2-й годині занять – 20 хвилин; 2) для учнів 8 – 9 класів – 20 – 25 хвилин; 3) для учнів 6–7 класів – до 20 хвилин; 4) для учнів 2 – 5 класів – 15 хвилин [55].

Вважаємо, що час проведений за атракціоном віртуальної реальності для дитини 7 років також не повинен перевищувати 15 хвилин, що звичайно важко здійснити для більшості ігор. Тому, найбільш бажаними для дітей молодшого шкільного віку є програми, створені за принципом ігрових розвиваючих міні-завдань, кожне з яких представляє собою логічно завершений сюжет. Такі програми дозволяють без стресу припиняти роботу через 10–15 хвилин, при цьому дитина встигає завершити завдання (виконати поставлене завдання), отримати або побачити результат своєї діяльності.

Варто зазначити, що сфера кібергалузі, а з нею і віртуальної реальності, як її частини, в Україні не врегульована на законодавчому рівні. Відсутні як генеральні закони, які б встановлювали загальні правила діяльності, так і спеціалізовані чи підзаконні нормативно правові акти, які б

регулювали конкретні сфери віртуальної реальності, зокрема діяльність віртуальних атракціонів.

На основі описаного дамо власне визначення атракціону віртуальної реальності, як розваги, штучно створеної технічними засобами, дизайнерами та програмістами, для занурення людини у віртуальне середовище, яка передається відвідувачу шляхом його сприйняття світу через зір, слух та дотик [9, с. 157].

За сезонністю розваг можемо виділити:

- літні атракціони;
- зимові атракціони;
- атракціони всесезонні, що не залежать від погодних умов.

Так, до літніх атракціонів ми відносимо розваги, які можуть функціонувати лише за наявності відповідних літніх погодних умов, зокрема найбільш поширені: дайвінг; сноркелінг (плавання під поверхнею води з маскою та дихальною трубкою); флайборд (пристрій, що забезпечує підняття відвідувача в повітря над водою, здійснюючи при цьому гідрополіт); катання на катамаранах, водному надувному банані; катання на водному скутері та інші.

Зимовими атракціонами є розваги для функціонування яких необхідною умовою є наявність снігу. Такими можемо визначити: катання на тюбінгах з гірок; траси для катання на лижах та сноубордах; непрофесійні бобслей траси (родельбан). Родельбан представляє собою поєднання бобслею та американських гірок, що розташований на природному рельєфі. Спуск відбувається в режимі ручного управління тормозним механізмом.

Що стосується всесезонних атракціонів, то тут ми вважаємо за необхідне відмітити, що це можуть бути або атракціони в закритих приміщеннях, де погодні умови ніяким чином не впливають на їх діяльність, або атракціони на «свіжому повітрі» діяльність яких може здійснюватись і влітку і зимою. Так до перших можемо віднести аквапарки в приміщеннях, дитячі розважальні центри, до всесезонних віднесемо колеса огляду, «байк

зіп» та інші. Для України поняття «*Bike Zip*» є досить новим, воно являє собою канатну дорогу, прокладену в повітрі, по якій відвідувачам пропонується проїхати на велосипеді.

За критерієм мобільності законодавством визначені стаціонарні атракціони, пересувні та мобільні. Стаціонарним ми розуміємо атракціон призначений для одноразового монтажу і подальшої експлуатації у заданому місці. Пересувним є атракціон, що змонтований на спеціальному майданчику та дозволяє його демонтаж в одному місці і монтаж у іншому, наперед визначеному місці. Відповідно мобільним ми розуміємо атракціон, який в силу своєї конструкції здатен без масштабного демонтажу бути транспортований до іншого місця діяльності.

Залежно від принципу своєї дії ми б виділили:

- механізовані атракціони, де для пересування відвідувачів використовуються різні види енергії окрім енергії людини;
- немеханізовані атракціони, де для пересування відвідувачів використовуються лише енергія людини та сила тяжіння.

Окремо, з – поміж немеханізованих атракціонів, хочемо звернути увагу на такий вид, як розваги з тваринами. Серед яких можемо виділити 1) атракціони з використанням диких тварин (катання на слонах та верблюдах; прогулянки з левами і т.п.) [234]; 2) атракціони з використанням сільськогосподарських тварин (катання на конях, поні, страусах та ін.).

Питання використання тварин в діяльності атракціонів досить ґрунтовно описано в одному з наших наукових досліджень [12], тож тезисно зупинимось на головному.

Актуальність такої класифікації обумовлена основною метою діяльності визначених забав, а саме – розвага відвідувачів та задоволення їх потреб у нових емоціях, що співпадає і з метою діяльності атракціонів. Окрім того, тварини, зокрема дикі, несуть в собі основні характеристики ДПН: наявність шкідливих властивостей; неможливість повного контролю за ними з боку людини та підвищена ймовірність завдання шкоди.

Варто сказати, що виникнення такого роду атракціону завжди супроводжується жорстоким поводженням з молодими тваринами задля їх дресирування і подальшої експлуатації, однак це має і іншу сторону. Коли тварини виростають, в них нерідко таки проявляються тваринні інстинкти, що призводить до фатальних наслідків з відвідувачами.

Український законодавець чітко виділив ДПН утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід (ч. 1 ст. 1187 ЦК України) [220]. Однак, законодавство не дає переліку диких тварин, а також не дозволяє з достатньою юридичною точністю предметно визначити, які ще тварини чи яка діяльність пов'язана з їх утриманням відносяться до підвищеної небезпеки. Та чи є діяльність не пов'язана з утриманням, а безпосередньо з розвагами із залученням таких тварин підвищено небезпечною.

У авторській статті ми досить ґрунтовно дослідили етимологію понять «звір», «тварина», «дика тварина», «домашня тварина» і дотичних до них. Відмежувати диких тварин від домашніх та сільськогосподарських, тобто тих що не несуть в собі підвищеної небезпеки для відвідувачів [12]. При цьому зробимо висновок, що поняття «тварина» дещо ширше ніж поняття «звір». Кожен звір є твариною, однак не кожна тварина є звіром. Звіром варто розуміти підклас ссавців, тобто тільки частину класифікації тварин.

Підсумовуючи визначимо, що дикі тварини – це тварини, природним середовищем існування яких є важкодоступні, невідомі території, вільні від впливу людини, однак які все ж можуть частково підпадати під вплив людини та перебувати в неволі чи частковій волі.

В авторській статті ми обґрунтували класифікацію тварин які можуть завдати значної шкоди людині та яких варто вважати дикими [12]. Тож, ми вважаємо, що дикими звірами, в розумінні ч. 1 ст. 1187 ЦК України, є тварини наведені у згаданій вище класифікації. Відповідно діяльність атракціонів із залученням вказаних тварин є ДПН.

Водночас, враховуючи, що окрім звірів, перелік наповнений й іншими тваринами, утримання яких може бути ДПН, пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 1187 ЦК України, замінивши слова «утримання диких звірів» словами «утримання диких тварин» та викласти її в такій редакції: *«Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких тварин, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб»*.

Для того, щоб відмежувати диких тварин від решти, варто дослідити питання, які тварини не відносяться до диких, однак залучення яких в діяльність атракціонів може завдати шкоди відвідувачам.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» домашні тварини – це собаки, коти та інші тварини, що протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також тварини видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні, що, як правило, не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з особин з аналогічними морфологічними ознаками, та існують тривалий час у їх природному ареалі [145]. Сільськогосподарські тварини – це тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження (ст. 1 цього Закону) [145].

Тобто основною відмінною характеристикою диких і домашніх та сільськогосподарських тварин є їх звичне середовище існування. Крім того, щодо сільськогосподарських тварин, законодавство вказує на основну мету їх утримання, а саме: отримання продуктів і сировини тваринного походження.

Домашніх тварин, в тому числі й сільськогосподарських, ми відносимо до другої групи тварин, що використовуються в діяльності атракціонів, здатних завдати шкоду, однак які не є ДПН.

Безумовно, ступінь підконтрольності дикої і домашньої тварини істотно різниться. Поведінка домашніх тварин в силу історично сформованого спільного існування з людиною в достатній мірі підконтрольна волі людей. Однак природні особливості будь-якої тварини, як живого організму, виключають абсолютний контроль. Сільськогосподарські тварини, особливо племінні, часто примхливі і агресивні, практично не піддаються дресируванню, деякі її зовсім не проходять. Як правило, відновити контроль над твариною, яка вирвалася з-під влади людини, не завжди є можливим. Водночас, як визначено в ст. 12 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» шкода, завдана особі або майну фізичної особи, а також шкода, завдана майну юридичної особи твариною, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її утримує [145]. Чим і обумовлена запропонована нами класифікація.

Вважаємо, що діяльність атракціонів з використанням тварин, навіть добре видресируваних (наприклад, циркова тварина), не може повністю контролюватися людиною, оскільки поведінка тварини обумовлена природними рефlekсами та інстинктами. Тварина сприймає людину перш за все як загрозу, часто агресивно налаштовану по відношенню до неї. Навіть максимально можливий ступінь дбайливості з боку власника не гарантує повного контролю над твариною, що і визначає високу ймовірність завдання шкоди.

Прогресивним етапом у діяльності атракціонів з використанням тварин ми пропонуємо запровадити обов'язкову реєстрацію цих тварин у Єдиному державному реєстрі тварин [64], який слід доповнити новим розділом «атракціонні тварини».

На думку Х. А. Григор'євої «на правовий механізм ідентифікації та реєстрації тварин покладено виконання кількох важливих функцій: охоронної, інформаційної, прогностичної, уніфікаційної, статистичної, правопідтверджуючої. Остання функція була породжена потребами практики та набуває усе більшого значення» [51, с. 115]. Введення категорії

«атракційних тварин» до Єдиного державного реєстру тварин дозволить щодо кожної зареєстрованої тварини встановити не тільки правову підставу використання тварини, але й уніфікувати в єдиному доступному місці всю необхідну інформацію щодо тварин, що використовуються в діяльності атракціонів. На сьогодні реєстр містить відомості лише щодо сільськогосподарських тварин.

Як зазначає А. Л. Правдюк, «Необхідність удосконалення правового регулювання функціонування Реєстру тварин, актуалізується у зв'язку з внесенням таких змін через ратифікацію Україною Європейської конвенції про захист домашніх тварин [63] та підготовку проєкту Закону № 3593 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ідентифікації та реєстрації тварин», яким пропонується запровадити ідентифікацію та реєстрацію домашніх тварин (котів, собак) та диких тварин, які перебувають у неволі чи у напіввільних умовах, з метою їх державного обліку та контролю за їх переміщенням і проведеними ветеринарно-санітарними заходами» [127, с. 163]. Водночас у п.п. 4.1. та 4.2. Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах, затвердженому наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 429 від 30.09.2010 року, проголошено, що у місцях, де утримуються та розводяться дикі тварини, які перебувають у стані неволі, має бути забезпечено їх облік шляхом ведення відповідного прошитого та пронумерованого журналу [141].

Переведення такого журналу на сучасний інформаційний лад з доопрацюванням в напрямку створення категорії «атракційних тварин» дозволить з легкістю відслідкувати кількість тварин, що використовується в діяльності атракціонів. Водночас, введення категорії «атракційних тварин» повинно містити електронні розділи з інформацією щодо: видів тварин; їх віку, розміру та маси; володільця; правової підстави володіння; місця діяльності атракціону, де використовується тварина; виду та назви атракціону. Вказана інформація дозволить перевести діяльність атракціонів з

використанням тварин в більш сучасне, контрольоване, цивілізоване русло та підвищити правову свідомість володільців тварин.

Враховуючи нашу пропозицію, доцільним є визначення правової категорії «атракційних тварин». Спочатку варто визначити ознаки «атракційної тварини»: 1) такими тваринами можуть бути як дикі, так і домашні та сільськогосподарські тварини; 2) основною метою утримання такої тварини є її використання в атракціонах для надання послуг розваг відвідувачам; 3) тварина повинна належати володільцю на конкретній правовій підставі.

Враховуючи викладене, пропонуємо внести зміни до ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження», шляхом доповнення ст. 1 абзацом шостим, наступного змісту: *«атракційні тварини – це домашні, дикі чи сільськогосподарські тварини, що утримуються людиною на конкретній правовій підставі, для задоволення потреб відвідувачів у розвагах, шляхом залучення їх у діяльність атракціонів».*

Підсумовуючи відзначимо, що атракціони можна класифікувати за чималою кількістю критеріїв. Водночас, враховуючи стрімкий розвиток досліджуваної сфери, ми переконані, що різновиди атракціонів будуть невпинно збільшуватись. Ми виділили наступні класифікації: 1) за критерієм безпеки: атракціони підвищеної небезпеки; потенційно безпечні атракціони; 2) за критерієм технічної складності: атракціони I групи складності; атракціони II групи складності; атракціони III групи складності; 3) за критерієм сфери перебування відвідувача: наземні атракціони; водні атракціони; атракціони у повітрі; 4) за критерієм вікового цензу відвідувачів: атракціони для малолітніх; атракціони для неповнолітніх; атракціони для повнолітніх; 5) за критерієм впливу на свідомість людини: реальні атракціони; віртуальні атракціони; 6) за критерієм сезонності розваг: літні атракціони; зимові атракціони; всесезонні атракціони; 7) за критерієм мобільності: стаціонарні; пересувні; мобільні; 8) за критерієм принципу дії: механізовані атракціони; немеханізовані атракціони.

1.3. Поняття та особливості зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами

Українське законодавство не містить правової дефініції поняття «зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами». Водночас, на нашу думку, такі зобов'язання повинні займати особливе місце в науці цивільного права. Вони націлені на ліквідацію негативних наслідків майнового та немайнового характеру, на відновлення майнових інтересів кредитора шляхом повного відшкодування шкоди, завданої діяльністю атракціонів. Головною їх особливістю є те, що вони виникають із завдання шкоди іншій особі, яке пов'язане з діяльністю атракціону.

Не піддаючи сумніву те, що зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, є цивільно-правовим, яке володіє всіма ознаками характерними інституту зобов'язань, необхідно піддати аналізу можливість застосування загальних постулатів зобов'язального права до цих зобов'язань. Тож в першу чергу дослідимо значення правової категорії «зобов'язання» в цивільному праві.

На думку Ф. К. Савіньї поняття «зобов'язання» включає в себе розширену свободу кредитора (бо він має право вимагати від боржника здійснення певних дій або утримання від дій) і обмежену свободу боржника (бо він зобов'язаний вчинити на користь кредитора певні дії або утриматися від дій) [152, с. 9]. З такої позиції можна дійти висновку, що основною ознакою зобов'язання виступає можливість уповноваженого суб'єкта вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи (право вимоги). А. Г. Гойхбарг звертав увагу на те, що зобов'язання – це «правовідношення, в силу якого кредитор має право на отримання від боржника певного цінного в обороті блага, яке є результатом дії боржника (або уповноваженого органу) або утримання боржника від дій» [35, с. 146]. У свою чергу М. М. Агарков

визначав зобов'язання як цивільне правовідношення, в силу якого одна особа (або кілька осіб) має право вимагати від іншої особи (або кількох інших осіб) здійснення певної дії або утримання від вчинення будь-якої дії» [2, с. 177].

Враховуючи описані вище позиції відзначимо, що в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, суб'єкти зобов'язальних відносин перебувають в особливому правовому зв'язку абсолютного характеру, у якому праву вимоги кредитора відповідає певна модель поведінки боржника, передбачена законом чи іншими правовими джерелами зобов'язання. Абсолютність взаємозв'язку підкреслює відносна визначеність суб'єктів цього правовідношення – невизначене коло уповноважених осіб (відвідувачів яким може бути завдано шкоди) та конкретна зобов'язана особа, а також специфічний характер та зміст їх дій (бездіяльності), які зобов'язаний здійснити боржник на користь кредитора у межах наявного набору цивільних прав та відповідних їм обов'язків. Абсолютному цивільному правовідношенню уповноваженій особі кореспондує невизначене коло зобов'язаних осіб (третіх осіб), на відміну від відносних правовідносин, де носії суб'єктивних прав мають зв'язок з конкретною зобов'язаною особою – боржником. Абсолютність правовідносин виявляється у тому, що всі зобов'язані особи повинні дотримуватися неоспорюваних прав власника, іншого законного володільця і утримуватися від зазіхання на його майно та інші нематеріальні блага. Абсолютний характер мають не лише відносини власності (речові правовідносини), а й відносини, пов'язані із здійсненням та захистом особистих немайнових прав (право на честь, гідність, добре ім'я та ін.).

На законодавчому рівні правова дефініція «зобов'язання» викладена в ч. 1 ст. 509 ЦК України, яка проголошує, що зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення

певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [220].

Аналізуючи вказану легальну дефініцію ми погоджуємось із позицією Т. В. Боднар, яка робить висновок, що зобов'язання – це правовідносини, які перебувають у статиці, суб'єкти яких мають певні потенції: боржник – у вигляді обов'язку вчинити певну дію (*facere*) або утриматися від певної дії (*non facere, pati*), а кредитор – у вигляді права вимагати від боржника виконання його обов'язку [18, с. 73].

Зауважимо, що в своїй позиції, наведеній в ст. 509 ЦК України [220], законодавець акцентує увагу на таких структурних елементах зобов'язання, як суб'єкт, об'єкт та зміст.

Дослідивши законодавчо закріплене визначення «зобов'язання» очевидно, що у ньому приймають участь дві сторони – боржник та кредитор. С. Д. Гринько наголошує, що зобов'язання завжди виникає для уповноваженої особи, яка наділяється відповідно до нього правом вимоги лише щодо конкретної особи, боржника [41, с. 124]. Є. О. Харитонов визначав сторонами зобов'язання кредитора як особу, якій належить право вимоги, і боржника, як особу, яка несе обов'язок, відповідний праву вимоги кредитора. При цьому науковець відзначав, що саме така ознака зобов'язання відрізняє його від абсолютних правовідносин, в яких уповноваженій особі протиставляється не конкретне коло зобов'язаних осіб, а «усі й кожен» [217, с. 391].

Тож, кредитором в цивільно-правовому зобов'язанні є особа, яка має право вимагати від іншої особи (боржника) виконання певної дії або утриматися від них. Боржник – це особа, яка повинна вчинити на користь кредитора певні дії або утриматися від їх вчинення. Кредитор зазвичай виступає в ролі активної сторони зобов'язання, а боржник – є пасивною стороною в зобов'язанні [207, с. 220].

У теорії та практиці цивільного права часто ототожнюються правові категорії «сторона» та «суб'єкт» цивільного зобов'язання. Ми погоджуємось,

що це можливо, коли в зобов'язанні приймає участь один кредитор і один боржник. Водночас, потрібно відзначити, що в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, на стороні боржника та на стороні кредитора можуть виступати декілька осіб, тобто мова йде про множинність. Як відзначає Л. Я. Свистун, у зобов'язаннях із відшкодування шкоди можуть фігурувати: кредитор; потерпілий; завдавач шкоди; боржник. Водночас, сторін у зазначених зобов'язаннях тільки дві – кредитор та боржник. Це пов'язане з тим, що вони або об'єднують у собі два поняття (коли у одній особі співпадають кредитор і потерпілий, боржник і завдавач шкоди), або одне з цих понять, як визначальне, поглинає інше, яке не являє собою юридично самостійну конструкцію (наприклад, малолітні, недієздатні та інші не є суб'єктами цивільних правовідносин, а тому не можуть бути боржниками – стороною у зобов'язаннях відшкодування шкоди) [157, с. 207].

Якщо мова йде про множинність осіб, то влучно зазначав О. О. Красавчіков, що збільшення кількості осіб на тій чи іншій стороні зобов'язання не тягне за собою пропорційного росту кількості сторін у зобов'язанні. Сторін у зобов'язанні залишається стільки, скільки допускає сутність самого зобов'язання [167, с. 37]. Тобто сторонами завжди будуть боржник та кредитор, при цьому суб'єктів на кожній зі сторін може виступати декілька.

Зауважимо, що у разі, коли кожна із сторін зобов'язання має обов'язок на користь іншої сторони, то ця сторона вважається боржником на користь іншої сторони у тому, що вона зобов'язана вчинити на її користь, і водночас її кредитором у тому, що вона має право від неї вимагати [209, с. 174–175]. При цьому, як зазначає В. В. Кочин, суб'єктом цивільних правовідносин є реальний суб'єкт права, який наділений цивільною правосуб'єктністю, тобто цивільною правоздатністю (абстрактними цивільними правами та обов'язками) та дієздатністю (можливістю здійснювати цивільні права) у формі особи [86, с. 57]. На думку Н. Ю. Голубевої суб'єктом зобов'язань є учасник правових відносин, який має суб'єктивні права та здатний

виконувати юридичні обов'язки, чи володільця конкретного права, що перебуває у правовому зв'язку з іншим учасником (учасниками) суспільних відносин, на яких покладаються обов'язки, що відповідають праву уповноваженої особи [29, с. 279]. Водночас, відзначимо, що суб'єктами зобов'язання можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. А якщо ми говоримо саме про зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, то і територіальні громади, як балансоутримувачі відповідних атракціонів. Однак, відзначимо, що суб'єктом досліджуваних зобов'язань не можуть виступати держава Україна, Автономна Республіка Крим чи іноземні держави через відсутність безпосереднього правового зв'язку із об'єктом завдання шкоди – атракціоном. Адже, вказані суб'єкти не можуть виступати як володільці, користувачі чи утримувачі атракціонів.

Що стосується фізичних осіб як суб'єктів цивільного зобов'язання то слушно зазначає С. Д. Гринько, що «конструкція суб'єкта цивільного права – фізичної особи – передбачає наявність у нього здатності нести цивільну відповідальність за делікт – деліктоздатності, що визнається за ЦК України складовим елементом цивільної дієздатності. В Україні недієздатні та малолітні фізичні особи визнаються неделіктоздатними, а решта (повнолітні, неповнолітні, фізичні особи, обмежені у цивільній дієздатності) такими, що здатні відповідати за завдану шкоду» [50, с. 99–100]. Зауважимо, що правосуб'єктність і суб'єкт права є двома взаємозалежними поняттями, де елементи правосуб'єктності, такі як дієздатність і правоздатність, є якостями особи, визнаної суб'єктом права [155, с. 90]. Тож суб'єктом зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, може бути не будь-яка, а лише дієздатна фізична особа, яка здатна усвідомлювати та керувати своїми діями, а також нести за них відповідальність.

Щодо юридичної особи, то Д. В. Жеков відзначає, що це є основною правовою формою колективної участі фізичних осіб в цивільному обороті. Науковець стверджує, що поява юридичної особи обумовлена тими самими причинами, що й виникнення та еволюція права – ускладненням соціальної

організації суспільства, розвитком економічних відносин і суспільної свідомості [66, с. 8].

Юридичною особою, як учасником цивільних зобов'язань, в літературі пропонують вважати спеціальну юридичну конструкцію, яка надає можливість виражати колективний інтерес фізичних осіб від імені однієї особи і тим персоніфікувати цивільні відносини [194, с. 131]. Водночас, доктрина вказує на такі ознаки юридичної особи: 1) організаційна єдність; 2) виступ у цивільному обороті від свого імені; 3) наявність відокремленого майна; 4) здатність нести самостійну майнову відповідальність. [194, с. 133–135]. Зауважимо, що на відміну від фізичної особи, юридична особа набуває правосуб'єктності від моменту державної реєстрації. Тобто, якщо фізична особа з моменту народження володіє правоздатністю, а згодом може набути дієздатності, то у юридичної особи момент набуття правоздатності та дієздатності збігається. Водночас воля юридичної особи виражається в діях її представників (фізичних осіб), які діють від її імені. Особливість їх участі у цьому виді цивільних правовідносин полягає в тому, що вони несуть відповідальність за шкоду, завдану їх працівниками у зв'язку із виконанням останніми їхніх трудових функцій (ст. 1172 ЦК України) [210, с. 299].

Що стосується територіальної громади, то її участь у цивільно-правових відносинах диференціюють за критерієм наявності або відсутності двостороннього правочину, як підстави виникнення правовідносин, на договірні та недоговірні відносини [15, с. 23]. Водночас, ми цілком підтримуємо думку В. В. Борденюка, який відзначав, що «територіальні громади можуть виступати у різноманітних деліктних зобов'язаннях з відшкодування шкоди як кредитори і боржники. Правові передумови їх участі в деліктних зобов'язаннях як боржників передбачені у положеннях ЦК України, згідно зі змістом яких територіальні громади несуть відповідальність за шкоду, завдану фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу місцевого самоврядування (ст. 1173 Кодексу), його посадової або службової особи

(ст. 1174 Кодексу), а також у результаті прийняття органом місцевого самоврядування нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований (ст. 1175 Кодексу)» [19, с. 43]. У зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, територіальна громада, зазвичай, виступає на стороні боржника, як балансоутримувач, що неналежним чином здійснював свої обов'язки, результатом чого стала шкода, завдана відвідувачам.

Тож підсумуємо, що суб'єктами цивільних зобов'язань як загалом, так і зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, зокрема, можуть вважатися ті учасники цивільних правовідносин, що мають необхідний для участі у них правовий статус, є юридично пов'язаними одне з одним суб'єктивними цивільними правами та обов'язками з приводу певного об'єкта цивільних прав і можуть у зв'язку з цим бути визначені як уповноважена та зобов'язана особа [155, с. 150]. Таким чином, ми плавно підійшли до питання ще про одного структурного елемента зобов'язання – об'єкту.

Ще з часів римського права «об'єктом деліктного зобов'язання завжди визнавалася дія, здійснення якої кредитор мав право вимагати від свого боржника» [49, с. 63]. Аналізуючи зміст ст. 509 ЦК України [220], приходимо до висновку, що об'єктом сучасного цивільного зобов'язання також є певна дія (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утримання від дії (негативне зобов'язання).

Під об'єктами зобов'язальних правовідносин Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova визнають поведінку суб'єктів цивільних відносин, тобто дії, пов'язані з передачею майна, виконанням робіт тощо, або утримання від їх здійснення [202, с. 151]. Ю. О. Заїка зауважував, що об'єктом зобов'язання є те, на що спрямовані права та обов'язки суб'єктів, тобто певні дії щодо речей, грошей, послуг. Водночас вчений вказував, що ці дії можуть полягати у: а) передачі речей у власність чи користування; б) виконанні певної роботи; в) наданні певних послуг; г) сплаті грошей (відшкодування збитків) тощо [72, с. 152].

Досліджуючи зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів Ю. В. Лесько відзначав, що об'єктом зобов'язання є дії боржника щодо відшкодування шкоди, які повинні становити правовий майновий інтерес для кредитора, бути фізично здійсненими і морально можливими [96, с. 72].

Тож узагальнюючи думки науковців, відзначимо, що об'єктом зобов'язання є поведінка зобов'язаної сторони (боржника) щодо відшкодування шкоди завданої уповноваженій особі (кредитору).

Розглядаючи правову категорію «об'єкта зобов'язання» зауважимо, що в юридичній літературі виділяють юридичний і матеріальний об'єкт [163, с. 81]. Юридичним об'єктом зобов'язання визнаються власне дії, певна поведінка зобов'язаної особи [216, с. 14]. На думку Н. Ю. Голубєвої юридичним об'єктом зобов'язання є певна поведінка зобов'язаної особи, тобто дія або бездіяльність, що повинна виконати зобов'язана особа. Водночас, вчена визначила основні властивості, якими повинен володіти об'єкт зобов'язання, як бути: 1) корисним; 2) визначеним; 3) фактично можливим; 4) юридично можливим [30, с. 471]. Матеріальним об'єктом зобов'язання визнають майно, по відношенню до якого зобов'язана сторона має певний обов'язок [209, с. 175].

Юридичним об'єктом зобов'язання, як й іншого цивільного правовідношення О. С. Іоффе, визнавав визначену поведінку зобов'язаної особи. Але на відміну від багатьох інших правовідносин, на перший план тут виходять позитивні дії, а негативна поведінка (утримання від вчинення будь-якої дії) може бути лише доповненням чи наслідком виконуваної боржником активної функції. Водночас матеріальний об'єкт в деяких випадках взагалі відсутній. Інколи при наявності двох юридичних об'єктів у зобов'язанні є тільки один матеріальний об'єкт [75, с. 13–14].

Третім елементом ми виділили зміст цивільного зобов'язання. У літературі відзначають, що зміст зобов'язальних правовідносин утворюють суб'єктивні права та обов'язки їх учасників. Згідно зі ст. 509 ЦК України

[220] особливість змісту зобов'язальних правовідносин полягає в тому, що правомочність кредитора набирає форми права вимоги, а правомочність боржника має форму боргу як обов'язку виконання вимоги кредитора [212, с. 175]. У такому законодавчому підході відображено позицію цивілістичної доктрини.

Юридичний зміст зобов'язання на думку О. С. Іоффе складають права та обов'язки сторін зобов'язання. Права проявляються у формі права вимоги, а обов'язок – у формі обов'язку вчинити певні дії. З точки зору теорії права утримання від вчинення певних дій у зобов'язанні являє собою матеріальний зміст [76, с. 14].

Зміст зобов'язального правовідношення Н. Ю. Голубєва розглядає через право вимоги кредитора і борг боржника. Право вимоги однієї сторони і відповідний їй обов'язок іншої сторони направлені на те, щоб боржник вчинив певну дію або утримався від якої-небудь дії [29, с. 473].

Ми погоджуємось із вищеописаними думками вчених, та більше всього нам імпонує позиція І. Б. Новіцького, який стверджував, що зміст зобов'язання не обмежується правом вимагати вчинення тільки тих дій, які спрямовані на передачу, пристосування і т. п. майна або взагалі тим чи іншим чином пов'язані з майном (наприклад, внаслідок відплатності). Науковець відзначав, що змістом зобов'язання може охоплюватися право вимагати вчинення будь-якої правомірної, що має серйозний характер, потребує захисту та заслуговує на захист дії особи (позитивної або негативної) [111, с. 70].

Висновуючи відзначимо, що зміст зобов'язання, в тому числі із відшкодування шкоди, завданої атракціонами складає право вимоги боржника та обов'язок вчинити необхідні дії для відшкодування завданої шкоди організатором атракціону.

У ЦК України має місце поділ зобов'язань на договірні (Підрозділ 1 Розділу III) та недоговірні (Підрозділ 2 Розділу III) [220]. Такий поділ, незважаючи на відсутність у запропонованій системі зобов'язань

максимальної точності термінології позначення її видів, С. Д. Гринько вважає найбільш вдалим [41, с. 193].

Уперше ідею такого поділу запропонував римський юрист Гай, який поділяв зобов'язання на «договори та делікти, так як було дотримано єдиний критерій їхнього поділу за підставою їх виникнення. Доповнення цієї системи третім елементом (*variae causarum figurae*) охоплював усі інші види зобов'язань, що не мають ознак договору і делікту, а також надалі введення замість такої трихотомії чотирьохчленної класифікації джерел зобов'язань призвело до того, що було втрачено цілісність системи та деякі зобов'язальні відносини залишилися поза нею» [41, с. 185].

Доповнюючи ідею поділу зобов'язань, запропоновану Гаєм, Й. О. Покровський відзначав, що за підставами виникнення римські зобов'язання поділяються на договірні та позадоговірні [41, с. 186]. Запропонована вченим система стала фундаментом для сучасного поділу цивільних зобов'язань за підставами їх виникнення [41, с. 186]. Так, О. О. Отраднава вважає, що критерієм поділу зобов'язань на договірні й недоговірні служить підстава їх виникнення [114, с. 7]. Т. С. Ківалова відзначала, що таким критерієм є врахування характеру підстав виникнення зобов'язань, а також наявності волі, волевиявлення і правомірної або неправомірної поведінки учасників цивільних відносин [83, с. 5]. Тобто, враховуючи думки вчених відзначимо, що основним критерієм поділу зобов'язань на договірні та не договірні є підстава їх виникнення. Та чи є це єдиною відмінною рисою вказаних зобов'язань варто дослідити детальніше.

Відмінні ознаки договірних та недоговірних зобов'язань влучно виділено вченими Хмельницької наукової школи приватного права, до яких віднесені такі: 1) договірні зобов'язання виникають у разі укладення цивільно-правового договору (зокрема, договірна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання умов договору), а недоговірні — в тому разі, якщо суб'єкти не перебували в договірних правовідносинах (однак правила про деліктну відповідальність поширюються й на завдання шкоди

особою, з якою у потерпілого укладено договір, наприклад, відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) (ст.ст. 1209—1211 ЦК України); 2) договірні зобов'язання — це зобов'язання, що завжди існують між сторонами, а недоговірні — це завжди новий юридичний обов'язок, а в деліктних зобов'язаннях він покладається на правопорушника замість невиконаного; 3) договірні зобов'язання є відносними, а недоговірні виникають з порушення абсолютних прав; 4) договірні зобов'язання регулюються як імперативними, так і диспозитивними нормами, а недоговірні — суто імперативними; 5) у разі невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань можлива відповідальність як у формі відшкодування збитків, так і у формі сплати неустойки, штрафу, а недоговірних зобов'язань — тільки у формі відшкодування шкоди; 6) у договірних зобов'язаннях на розмір відповідальності впливає вина кредитора, а для зобов'язань із відшкодування шкоди має значення тільки умисел і груба необережність потерпілого та матеріальний стан завдавача шкоди — фізичної особи [210, с. 288].

Відзначав також В. М. Ігнатенко спільні та відмінні риси договірних та недоговірних зобов'язань. Так, серед спільних рис науковець відзначав: їх загальні об'єкти — юридичний і матеріальний; те, що вони складаються при застосуванні як норм, що регулюють окремі види зобов'язань, так і норм загальної частини зобов'язального права та інших загальних норм цивільного права; існування їх загальної мети (створення деякої зв'язаності волі боржника примушувати себе до певної поведінки в інтересах кредитора) [77, с. 54–56]. Відмінними рисами вчений виділив: підставу виникнення; суб'єкти, які встановлюють їх зміст, а також акти, в яких останній фіксується; застосування диспозитивних норм для впорядкування договірних зобов'язань і переважно імперативних норм для недоговірних зобов'язань; механізмом захисту порушених суб'єктивних прав (відмінність у механізмі захисту сторін правовідносин договірних і недоговірних зобов'язань полягає в тому, що в перших сторони на час порушення знаходяться в зобов'язальних

відносинах і має місце вада (порушення) виконання зобов'язання, а в недоговірних – зобов'язання виникають на підставі правопорушення і завдяки їх виконанню відбувається захист порушеного суб'єктивного права чи інтересу) [77, с. 56–60]. Тож розуміємо, що підстава виникнення це лише одна з численних відмінностей між договірними та недоговірними зобов'язаннями, які в свою чергу мають досить розгалужену систему.

Різновидом недоговірних зобов'язань, зокрема, є зобов'язання із відшкодування шкоди або деліктні зобов'язання. Як відзначала О. О. Отрадна, деліктні зобов'язання спрямовані на відшкодування шкоди, завданої особі або майну в результаті протиправного діяння, не пов'язаного із порушенням договору, отже їх відносять до групи так званих недоговірних зобов'язань [113, с. 115]. Водночас, С. Д. Гринько зауважувала, що «найпершими зобов'язаннями римського приватного права з часу їх виникнення були делікти. Це пов'язано з тим, що в стародавні часи держава взагалі переважно не втручалася у відносини між приватними особами. Захист своїх інтересів був справою самих потерпілих» [41, с. 215]. Тобто, першими історично відомими цивільно-правовими недоговірними зобов'язаннями є саме зобов'язання із відшкодування шкоди.

Легальної дефініції «зобов'язання із відшкодування шкоди» чинне законодавство України не передбачає. Водночас, можна стверджувати, що його суть закладена в ч. 1 ст. 1166 ЦК України, яка передбачає, що «майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала» [220]. Тобто, фактично законодавець передбачає цивільне зобов'язання в якому встановлюється обов'язок особи, що завдала шкоди, відшкодувати її, та протиставляється йому право потерпілого вимагати відшкодування шкоди.

У юридичній літературі відзначають, що «за зобов'язанням із відшкодування шкоди особа, яка завдала шкоди неправомірними рішеннями,

діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також майну фізичної або юридичної особи, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування завданої шкоди в повному обсязі» [210, с. 296].

Римський юрист Гай писав, що зобов'язання виникають або з контракту, або з делікту (Інституції 3.88), а згодом додав ще одну підставу виникнення – власне право за іншими підставами (Дигести 44.1.7.) [41, с. 186]. Водночас, підставою виникнення делікту римські юристи вважали юридичний факт (*causa obligationis*), який пов'язує двох осіб, при цьому його слід було відрізняти від *causa contractus*, тобто мотиву. Саме з появою *causa obligationis* римляни пов'язували слово *contrahere* у загальному його розумінні, зокрема це поняття охоплювало і вчинення делікту [41, с. 186]. Отже, за уявленням римських юристів зобов'язання із відшкодування шкоди належали до системи зобов'язань, що виникали з делікту.

Деліктне зобов'язання Д. В. Боброва тлумачила як «зобов'язання, в якому особа, що протиправно і винно заподіяла шкоду особистості громадянина або його майну чи майну організації, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування заподіяної шкоди у повному обсязі» [218, с. 505].

Досить ґрунтовно підійшла до визначення деліктних зобов'язань С. Д. Гринько, яка запропонувала поруч з винним завданням шкоди виділяти і завдання шкоди незалежно від вини завдавача. Науковець відзначала, що деліктними зобов'язаннями є «правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди винними, а у випадках, передбачених законом, незалежно від вини завдавача шкоди, – протиправними діями чи бездіяльністю особистим немайновим благам фізичної або юридичної особи, а також їх майну, що не є порушенням зобов'язання, яке існувало між завдавачем шкоди і потерпілим, у силу яких завдавач шкоди або інші особи у випадках, передбачених законом, зобов'язані її відшкодувати, а потерпілий або непрацездатні утриманці у разі його смерті та дитина померлого, народжена після його

смерті, мають право на відшкодування завданої йому шкоди в повному обсязі, крім випадків, передбачених законом» [49, с. 10].

Дещо під іншим кутом розглядає досліджуванні зобов'язання Т. С. Ківалова, яка пропонує зобов'язання відшкодування шкоди визначити як правовий інститут, наслідком реалізації норм якого є недовірені правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди, у яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий – особа, якій завдана шкода або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої йому шкоди у повному обсязі [83, с. 18]. Таким чином, наш правовий світогляд дещо розширюється, адже ми розуміємо, що зобов'язання із відшкодування шкоди можна розглядати не тільки як правовідносини, але й як правовий інститут.

Тож, підсумувавши вищеописані думки вчених, розуміємо, що зобов'язання із відшкодування шкоди – це правовідносини в силу яких особа, відповідальна за шкоду, зобов'язана відшкодувати шкоду в повному обсязі (в тому числі незалежно від її вини, якщо шкоди завдано, наприклад ДТП) і від того, чи перебував потерпілий з ним у договірних відносинах, а потерпілий, або його спадкоємці має право вимагати, щоб завдану йому шкоду було відшкодовано.

Проаналізувавши поняття «зобов'язання із відшкодування шкоди» важливим етапом вважаємо дослідження ознак вказаного зобов'язання. Адже, як стверджував М. М. Агарков, приступаючи до розгляду поняття зобов'язання, необхідно дати йому визначення. Завдання цього визначення не в тому, щоб перерахувати всі ознаки зобов'язання, а лише в тому, щоб вказати характерні та суттєві його елементи, які дозволяють розмежувати його з іншими цивільними правовідносинами [2, с. 17]. Тож питання ознак зобов'язання із відшкодування шкоди саме на часі.

Нам імпонує позиція С. Д. Гринько, яка ґрунтовно підійшла до визначення ознак саме деліктних зобов'язань. Науковець відзначала наступні

ознаки: 1) виникають у разі вчинення цивільного правопорушення (делікту) – підстава виникнення; 2) умовами виникнення є наявність шкоди, протиправної поведінки, причинного зв'язку між шкодою і протиправною поведінкою завдавача, вини (крім випадків передбачених законом); 3) настають у тому випадку, коли потерпілий і завдавач шкоди не знаходились у цивільних правовідносинах; 4) це завжди новий юридичний обов'язок, який покладається на порушника замість невиконаного; 5) виникають при порушенні абсолютного права потерпілого; 6) регулюються імперативними нормами; 7) односторонні за своїм характером; 8) виступають тільки у формі відшкодування шкоди в натурі або відшкодування завданих збитків; 9) на розмір відшкодування шкоди впливає умисел і груба необережність потерпілого та матеріальний стан заподіювача шкоди – фізичної особи [40, с. 293].

У свою чергу Т. С. Ківалова зазначає, що «правовідносини відшкодування шкоди мають ознаки, загальні для всіх видів цивільних правовідносин, а також ознаки, характерні тільки для них. Зокрема, такими ознаками є: 1) спеціальна підстава виникнення зазначених зобов'язань – факт завдання шкоди; 2) імперативне визначення прав та обов'язків суб'єктів правовідносин відшкодування шкоди; 3) можливість «переплетення», своєрідного «накладання» правовідносин відшкодування шкоди і правовідносин цивільно-правової відповідальності у випадках винного завдання шкоди; 4) специфічне цільове призначення зазначених зобов'язань (правовідносин), їхньою метою, передусім, є компенсація шкоди, завданої учаснику цивільних відносин, і у такий спосіб захист прав та охоронюваних законом інтересів останнього» [83, с. 22].

Варто зауважити, що зобов'язання із відшкодування шкоди, як і будь яку правову категорію можна класифікувати за рядом критеріїв. Зокрема, можемо навести таку загальну класифікацію: 1) залежно від характеру і значення завдання шкоди: а) загальні (генеральні) делікти; б) спеціальні делікти; 2) залежно від суб'єкта, що заподіяв шкоду: а) делікти із загальним

суб'єктом; б) делікти із спеціальним суб'єктом (зайняття певної посади, виконання якихось спеціальних функцій, обсяг дієздатності тощо); 3) залежно від суб'єкта відшкодування: а) деліктні зобов'язання, у яких боржником є той, хто завдав шкоду; б) деліктні зобов'язання у яких боржником є інша особа, на яку вказує припис закону (ст. 1172, 1178 ЦК); 4) залежно від об'єкту, котрому завдано шкоди: а) зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди здоров'ю (§ 2, гл. 82 ЦК); б) зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди майну (ч. 1, ст. 1166, ст. 1191 ЦК); в) зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди іншим немайновим благам, внаслідок чого в потерпілого виникає право на відшкодування моральної шкоди (ст. 1167 ЦК) [52, с. 22].

Водночас, як відзначає Т. С. Ківалова, «аналіз структури і змісту Цивільного кодексу та інших актів цивільного законодавства України дав підстави для розрізнення більш складної системи зобов'язань, тобто для їх «поділу третього рівня», основою якого можуть бути різноманітні критерії» [83, с. 12], одним з таких критеріїв можна відзначити джерело завдання шкоди: акти органів державної влади; незаконне рішення суду; діяльність правоохоронних органів; транспортний засіб; тварину; атракціони та ін.

Зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, характеризуються низкою загальних та особливих ознак, що дозволяє їх відрізнити від ряду інших зобов'язань. Зокрема загальними ознаками, спільними для більшості зобов'язань із відшкодування шкоди, назовемо наступні.

По-перше, підставою виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є юридичний факт завдання цієї шкоди. Є. Годеме стверджував, що не може порушуватися питання про відповідальність, якщо не буде шкоди, оскільки метою цивільно-правової відповідальності є задоволення та відшкодування [28, с. 314]. Водночас, варто зауважити, що завдання шкоди діяльністю атракціону може бути як протиправним, так і правомірним. Як відзначала С. Д. Гринько «зобов'язання

із правомірного завдання шкоди є цивільне правовідношення, що виникає в силу певної підстави. Під підставою виникнення, зміни та припинення цивільних правовідношень, слід розуміти конкретні життєві обставини, що називаються юридичними фактами, з якими закон пов'язує настання вказаних наслідків. Підставою виникнення деліктних зобов'язань закон називає лише протиправне завдання шкоди (правопорушення), а підставою виникнення зобов'язань із правомірного завдання шкоди – правомірне завдання шкоди» [46, с. 68].

По-друге, наявності самого факту завдання шкоди є недостатнім для виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. Обов'язковими умовами виникнення зобов'язань, поруч із наявністю шкоди, є протиправна або правомірна поведінка та причинний зв'язок між шкодою і протиправною або правомірною поведінкою завдавача. Водночас, вину можна визначити як факультативну умову, якщо шкоди завдано атракціонами підвищеної небезпеки та обов'язковою умовою у випадку завдання шкоди звичайними атракціонами. Пояснити це можемо спираючись на ч. 5 ст. 1187 ЦК України [220], де відзначено, що особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого. Тобто, якщо шкоди завдано діяльністю атракціону, який визнаний ДПН, мова йтиме про безвинну відповідальність.

По-третє, зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, є різновидом недоговірних цивільних правовідносин. Тобто, завдавач шкоди та потерпілий не знаходились у цивільних правовідносинах. Водночас, навіть якщо би шкода була завдана особою, з яким потерпілий знаходиться чи знаходився в договірних відносинах щодо надання атракціонами послуг розважального характеру, то зобов'язання, яке виникає як наслідок завдання шкоди, в силу прямої вказівки закону має недоговірний характер, оскільки виникає незалежно від волі його учасників (особливо потерпілого). Тобто зароджується абсолютно нове недоговірне зобов'язання.

По-четверте, оскільки завдавач шкоди та потерпілий не перебували у договірних відносинах, має місце порушення абсолютного права потерпілого. У цьому контексті варто згадати слова О. О. Красавчікова, який відзначав, що абсолютні цивільні правовідносини виникають тоді, коли одній уповноваженій особі протиставляється необмежене коло зобов'язаних осіб. При цьому, таким правовідносинам властивою є ознака про те, що суб'єктивне право – це, насамперед, міра, що визначає межі (форми) поведінки самої уповноваженої особи, а обов'язок полягає у необхідності утриматися від вчинення дій, що порушують таке право [169, с. 82].

Обов'язок відшкодувати завдану діяльністю атракціону шкоду в такому випадку настає у зв'язку з порушенням загального для всіх обов'язку утримуватися від посягання на блага, що належить іншим особам, тобто внаслідок порушення абсолютних суб'єктивних прав. Як зазначали О. І. Харитонova та Є. О. Харитонов невиконання зобов'язаною особою покладеного на неї абсолютного обов'язку пасивного типу, що породжує абсолютне право конкретної уповноваженої особи є порушенням абсолютних правовідносин [202, с. 286].

По-п'яте, зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої діяльністю атракціонів, є одностороннім зобов'язанням. Як відзначає А. Р. Чанишева, зміст простого основного одностороннього зобов'язання складають обов'язки однієї сторони (боржника) здійснити певні дії чи утриматися від дій і суб'єктивні права кредитора, що кореспондують цьому обов'язку, кредиторський обов'язок прийняти виконання і право боржника, що кореспондує кредиторському обов'язку [222, с. 43]. Тобто в них бере участь боржник, який має обов'язки, та кредитор, наділений правами вимоги. Оскільки, в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами сторони, як правило, пов'язані тільки одним обов'язком (відшкодувати завдану шкоду) та одним правом (вимоги відшкодування шкоди в повному обсязі), відповідно таке зобов'язання слід розглядати як просте. Водночас, зауважимо, що суб'єктом відповідальності може бути, як прямий завдавач

шкоди (оператор атракціону, технічний працівник, сервісний працівник), так і не прямий (організатор атракціону).

По-шосте, правове регулювання зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, здійснюється виключно імперативними нормами, зокрема закріпленими у главі 82 ЦК України [220]. Такі норми, як відзначає Я. М. Романюк, «встановлюють різні заборони й обмеження цивільних прав та покладають певні обов'язки, що є наслідком протиправної поведінки. Вони спрямовані на попередження протиправної поведінки учасників цивільно-правових відносин, тобто виконують превентивну функцію, надаючи суду легальну можливість обмеження суб'єктів цивільного права в реалізації належних їм суб'єктивних цивільних прав» [151, с. 12]. Імперативність можна вважати і певним критерієм за яким можемо відмежувати договірні та не договірні правовідносини, адже «норми договірного права є переважно диспозитивними, тоді як недоговірні зобов'язання регламентуються імперативними нормами. Такий підхід віддзеркалює співвідношення між основними функціями цивільного права: регулятивною, яка забезпечує виникнення й функціонування «нормальних» відносин між суб'єктами власності, договірних зобов'язань, інтелектуальної власності й інших, і охоронною, за допомогою якої відновлюються порушені права й законні інтереси суб'єктів цивільного права [92, с. 22].

По-сьоме, зобов'язання із відшкодування шкоди завданої атракціоном своїм спрямуванням має усунення негативних наслідків завдання шкоди, як майнового, так і немайнового характеру. Як зазначав А. О. Собчак, головним для цивільно-правової відповідальності є відновити майнове становище потерпілого, компенсувати понесений ним внаслідок невиконання зобов'язання майновий збиток [166, с. 50]. Водночас, незважаючи на те, що сфера дії поширюється як на майнові, так і на особисті немайнові відносини, відшкодування шкоди має завжди майновий характер. Крім того охорона, як спосіб впливу на поведінку людей, здійснюється через встановлення вимог, обов'язкових для виконання щодо стандартів якості атракціонів; вимог до

техніки безпеки та правил експлуатації атракціонів; вимог до місця їх розташування та ін.

Особливою ознакою зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, є те, що шкода завдається діяльністю специфічного джерела – атракціону. Водночас, переважна більшість сучасних атракціонів наділені ознаками ДПН, або безпосередньо визнані атракціонами підвищеної небезпеки. Тому такі зобов'язання регламентуватимуться положеннями про відшкодування шкоди, завданої ДПН, а саме ст. 1187–1188 ЦК України [220]. На відміну від звичайних атракціонів, особливістю відповідальності за шкоду, завдану діяльністю атракціонів підвищеної небезпеки, є те, що вина завдавача шкоди для її виникнення не обов'язкова. Тобто, власник ДПН зобов'язаний відшкодувати шкоду потерпілому незалежно від того, винен він в завданні шкоди чи ні. Використання атракціонів, які не піддаються миттєвій зупинці і повному контролю з боку людини, і тому здатних завдати шкоди оточуючим, становить підвищену небезпеку для відвідувачів. Отже, наявність або відсутність вини в діях володільця атракціону не має юридичного значення для виникнення його майнової відповідальності.

Вагомою ознакою досліджуваних зобов'язань є те, що шкода завдається виключно активною дією – діяльністю атракціону. Бездіяльністю шкода атракціонами не завдається, бездіяльність може бути лише передумовою настання причини завдання шкоди (передумовою дії).

Ще однією винятковою особливістю досліджуваних зобов'язань визначимо, притаманний лише зобов'язанням із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, особливий правовий зв'язок боржника не тільки із джерелом завдання шкоди – атракціоном, але й з організацією діяльності джерела, а саме процесу надання послуг розваг відвідувачам атракціонів. Цей правовий зв'язок може не обмежуватись правом володіння атракціоном, це може бути право експлуатації, оренда, суборенда та інше. Водночас, більший акцент варто робити на організації діяльності атракціону, тобто підбір місця діяльності, обладнання, техніку безпеки, персонал та ін.

Таким чином, загальними ознаками зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, визначимо:

- підставою виникнення є факт завдання шкоди;
- умовами виникнення є наявність шкоди, протиправна або правомірна поведінка, причинний зв'язок між шкодою і протиправною або правомірною поведінкою завдавача та вина. Водночас, якщо шкоди завдано АПН, вина є факультативною умовою. Тобто зобов'язання із завдання шкоди, завданої атракціоном можна класифікувати на: зобов'язання із завдання шкоди звичайними атракціонами та зобов'язання із завдання шкоди атракціонами підвищеної небезпеки;
- суб'єкти зобов'язання не перебувають у договірних відносинах. Водночас, якщо суб'єкти і знаходились в договірних відносинах, після факту завдання шкоди зароджується абсолютно новий вид недоговірного зобов'язання;
- виникають при порушенні абсолютного права потерпілого;
- зобов'язання є одностороннім;
- регулюються імперативними нормами;
- метою є відшкодування майнової та моральної шкоди.

Особливими ознаками зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є:

- завдання шкоди діяльністю специфічного джерела – атракціону;
- завдання шкоди виключно діяльністю (активними діями) атракціону;
- особливий правовий зв'язок боржника не тільки із джерелом завдання шкоди, але й з організацією його діяльності.

Таким чином, зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами – це правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди винною, а у випадках, передбачених законом, незалежно від вини організатора атракціону протиправною або правомірною активною діяльністю атракціону, особистим немайновим благам відвідувача, а також

його майну, що не є порушенням зобов'язання, яке існувало між організатором атракціону та відвідувачем, у силу яких організатор атракціону зобов'язаний її відшкодувати, а потерпілий або інші особи у випадках, передбачених законом, мають право на відшкодування завданої йому шкоди в повному обсязі, якщо інше не передбачено законом.

Висновки до розділу 1

Атракціон – це правомірна діяльність фізичної та юридичної особи (організатор атракціону) для задоволення потреб фізичних осіб (відвідувачів атракціону) у розвагах, що пов'язана з розважальними матеріальними об'єктами, які можуть бути наділені концентрованою внутрішньою енергією (атракціон підвищеної небезпеки), а також за відсутності такої енергії (звичайний атракціон).

Різновидом атракціону є атракціон віртуальної реальності, який ми визначаємо як розваги, штучно створеної технічними засобами, дизайнерами та програмістами, для занурення людини у віртуальне середовище, яка передається відвідувачу шляхом його сприйняття світу через зір, слух та дотик.

Атракціон підвищеної небезпеки, є ДПН, якщо володіє наступними ознаками: є об'єктом матеріального світу, який вважається ДПН лише в процесі здійснення своєї діяльності; відсутній повного контролю з боку людини за діяльністю атракціону; незважаючи на вжиття всіх заходів обережності і дотримання правил техніки безпеки, існує ймовірність завдання атракціоном шкоди оточуючим; створення підвищеної небезпеки. Тож можемо стверджувати, що не кожен атракціон є ДПН, водночас, кожен атракціон підвищеної небезпеки є атракціоном.

Атракціони можна класифікувати за декількома критеріями, зокрема:

1) критерієм безпеки: атракціони підвищеної небезпеки, потенційно безпечні

атракціони; 2) технічної складності: атракціони I групи складності, атракціони II групи складності, атракціони III групи складності; 3) сфери перебування відвідувача: наземні атракціони, водні атракціони, атракціони у повітрі; 4) вікового цензу відвідувачів: атракціони для малолітніх, атракціони для неповнолітніх, атракціони для повнолітніх; 5) впливу на свідомість людини: реальні атракціони, віртуальні атракціони; 6) сезонністю розваг: літні атракціони, зимові атракціони, всесезонні атракціони; 7) мобільності: стаціонарні, пересувні, мобільні; 8) принципу дії: механізовані атракціони, немеханізовані атракціони.

Загальними ознаками зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є: 1) підставою виникнення є факт завдання шкоди; 2) умовами виникнення є наявність шкоди, протиправна або правомірна поведінка, причинний зв'язок між шкодою і протиправною або правомірною поведінкою завдавача та вина; 3) суб'єкти зобов'язання не перебувають у договірних відносинах; 4) виникають при порушенні абсолютного права потерпілого; 5) зобов'язання є одностороннім; 6) регулюються імперативними нормами; 7) метою є відшкодування майнової та моральної шкоди.

Особливими ознаками зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є: 1) завдання шкоди діяльністю специфічного джерела – атракціону; 2) завдання шкоди виключно діяльністю (активними діями) атракціону; 3) особливий правовий зв'язок боржника не тільки із джерелом завдання шкоди, але й з організацією його діяльності.

РОЗДІЛ 2

ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АТРАКЦІОНАМИ

2.1. Діяльність атракціонів як умова виникнення зобов'язань

Питання про підстави та умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди є досить дискусійним, та бере початок ще з римського права. Саме тоді римськими юристами, зокрема в Інституціях Гая було прописано, що зобов'язання виникають, або із договору, або із квазі-договору, або із делікту, або із квазі-делікту [41, с. 219]. Водночас, С. Д. Гринько уточнила, що «право Стародавнього Риму розрізняло дві підстави виникнення факту завдання шкоди: внаслідок вчинення недозволених дій (делікту) та дозволених дій (кровної помсти та самоуправство)» [46, с. 66]. Вказана позиція, на нашу думку, цілком знаходить своє підтвердження і в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, адже діяльністю атракціону може бути завдана шкода як протиправно (протиправні дії оператора атракціону), так і правомірно (дії оператора атракціону в стані крайньої необхідності, що завдали шкоду відвідувачу).

У сучасній доктрині цивільного права України панує думка, що підставами виникнення цивільних правовідносин є юридичний факт, тобто ті життєві обставини, з якими пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин. Важливим є те, що відповідні життєві обставини повинні безпосередньо стати в основі виникнення, зміни або припинення цивільних прав і обов'язків осіб, що вступають у правовідносини, тобто стати безпосередньою їх основою» [211, с. 46].

Розмірковуючи про підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, Р. Б. Шишка писав: «оскільки завдана шкода може

мати майновий характер чи бути тільки моральною, то згідно з п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України припускається два різновиди підстав виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди: а) завдання майнової (матеріальної) шкоди; б) завдання моральної шкоди іншій особі. Таким чином, підставами виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди визнаються факти завдання шкоди майну фізичної або юридичної особи чи завдання моральної шкоди» [214, с. 488]. Така позиція науковця, нами теж повністю підтримується, однак підстава виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди тут розглядається не з позиції правомірності, а з позиції різновиду благ яким завдається шкоди. Такої ж думки притримується і Н. П. Бааджи, яка відзначала, що «підставами виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди визнаються факти завдання шкоди майну фізичної або юридичної особи чи завдання моральної шкоди» [8, ст. 185]. При обґрунтуванні такої позиції вчена зверталась до положень ЦК України, де частиною 2 ст. 509 ЦК України визначено, що зобов'язання виникають з підстав, встановлених статтею 11 цього Кодексу [220]. Вказана норма є загальною і стосується як договірних зобов'язань, так і недоговірних. Водночас, кожен з підстав наведених в ст. 11 ЦК України [220] можна назвати юридичним фактом.

Слушно відзначала Н. С. Кузнєцова, що «саме юридичні факти «запускають» процес реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, створюючи правовідносини» [194, с. 43]. Досліджуючи зобов'язання із відшкодування шкоди, Т. С. Ківалова стверджувала, що зазначені зобов'язання можуть виникати на єдиній підставі – завдання шкоди, але за різних умов [83, с. 26].

Цілком погоджуючись із описаними вище думками, ми приходимо до висновку, що підставою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, є юридичний факт завдання шкоди.

Ми підтримуємо позицію А. О. Собчака, В. Т. Смирнова та Т. В. Шепель, які припускали, що поняття «підстава» і «умови» виникнення зобов'язання слід розрізняти, оскільки вони володіють різними смисловим і юридичним значенням. Під «підставою» вони розуміли те, що породжує

будь-яке явище, визначає його природу, а «умови» – це те, що характеризує підставу. Підстава – це юридичний факт, який породжує виникнення певних правовідносин, їх зміну або припинення. Умови представляють собою нормативні вимоги, яким має відповідати підстава. При їх відсутності відповідний факт (підстава) не набуває юридичного значення, не стає юридичним [164, с. 56].

Доцільно зауважує з цього питання В. Д. Примаєв, що цивільна відповідальність може наставати за наявності різних умов, коло яких у кожному конкретному випадку встановлюється не тільки законом, а й договором і може визначатися особливостями певного різновиду цивільних відносин та порушених прав [131, с. 140].

На нашу думку, на відміну від підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, якою, як ми уже визначили є юридичний факт, умовами варто вважати ознаки, що характеризують конкретний факт, за відсутності яких цей факт не набуває правового значення, а отже не можуть виникнути і відповідні зобов'язання з відшкодування шкоди.

У юридичній літературі традиційно до загальних умов виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди віднесено такі: «а) шкоду; б) протиправність поведінки завдавача шкоди; в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і її результатом – шкодою; г) вину завдавача шкоди» [8, с. 185]. Нам імпонує така позиція, однак зауважимо, що зазначені умови характерні для факту протиправного завдання шкоди. Ми ж відзначаємо й про факт правомірного завдання шкоди, як підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди.

Досить ґрунтовно виділила загальні і спеціальні умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої правомірними діями С. Д. Гринько. До загальних умов віднесено: наявність шкоди, правомірної дії та причинно-наслідкового зв'язку між шкодою і правомірною дією. Спеціальні умови уточнено в залежності від конкретних зобов'язань із відшкодування шкоди: 1) для зобов'язань із відшкодування шкоди завданої

особою у разі здійснення нею права на самозахист: наявність шкоди; здійснення особою права на самозахист від протиправних посягань; причинний зв'язок між шкодою та здійсненням права на самозахист від протиправних посягань; 2) для зобов'язань із відшкодування шкоди завданої прийняттям закону про припинення права власності на певне майно, умовами є: наявність шкоди; прийняття закону про припинення права власності на певне майно; причинно-наслідковий зв'язок між прийняттям закону і виникненням шкоди у власника майна; 3) для зобов'язань із відшкодування шкоди завданої особою у стані крайньої необхідності умовами є: наявність шкоди; вчинення дій спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи; причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та вчиненням дій у стані крайньої необхідності [46, с. 69].

Водночас, у юридичній літературі виділяють однією з умов виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої правомірними діями «наявність спеціального закону, що передбачає обов'язок відшкодувати правомірно завдану шкоду» [224, с. 26].

Варто зазначити, що у випадку завдання шкоди діяльністю атракціону, який визнаний ДПН, вина, як умова виникнення зобов'язання набуває факультативного (не обов'язкового) характеру, що підтверджується змістом рішення Кіровського районного суду м. Кіровограда у справі № 404/8320/18 [184]. Суд, визнавши атракціон джерелом підвищеної небезпеки, в конструкції зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, не встановлював умови вини завдавача, обмежившись встановленням наявності шкоди, протиправної поведінки завдавача та причинно-наслідкового зв'язку між шкодою та поведінкою.

Підсумувавши відзначимо, що умовами виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, є ті ознаки факту завдання шкоди, які надають йому статусу юридичного, що в свою чергу впливає на

встановлення цивільних правовідносин між суб'єктами, їх зміну чи припинення.

Такими умовами, для виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами протиправно, є: 1) наявність шкоди; 2) протиправна поведінка завдавача; 3) причинно-наслідковий зв'язок між шкодою і поведінкою; 4) вина.

Умовами для виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, що визнані ДПН, є: 1) наявність шкоди; 2) протиправна поведінка завдавача; 3) причинно-наслідковий зв'язок між наслідками і поведінкою.

Загальними умовами для виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами правомірно, є: 1) наявність шкоди; 2) здійснення особою правомірних дій; 3) причинний зв'язок між шкодою та здійсненням особою правомірних дій.

Спеціальними умовами виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами правомірно, за наявності шкоди та причинно-наслідкового зв'язку є одна з наступних умов: здійснення особою права на самозахист від протиправних посягань; або прийняття закону про припинення права власності на певне майно; або вчинення дій у стані крайньої необхідності; або виконання фізичною особою своїх обов'язків; або дії за згодою потерпілого.

Як ми відзначали раніше, підставою виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, є юридичні факти, які поділяються на юридичні дії та юридичні події. При цьому, залежно від критерію відповідності юридичного факту нормам законодавства «дії» поділяють на правомірні та неправомірні [208, с. 35].

Щодо факту неправомірного завдання шкоди, то ЦК України в ст. 1166 та 1167 [220] передбачає обов'язковою умовою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, в тому числі завданої атракціонами, – протиправність поведінки. Тож дослідимо категорію протиправної

поведінки, як умови виникнення, зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами.

Визначення протиправності чинне цивільне законодавство не дає, також не наводиться й перелік діянь, які вважаються протиправними. Однак, варто зауважити, що в цивільному праві й немає необхідності в законодавчому закріпленні такого переліку, оскільки зобов'язання із відшкодування шкоди будуються на принципі генерального делікту.

Протиправна поведінка в етимологічному змісті фактично є «поведінкою проти права». Згідно визначення, поданого у Великому тлумачному словнику української мови, слово «проти» вживається для позначення кого/чого не-будь, що йому назустріч спрямована якась дія. Словник української мови визначає слово «проти», як «не на підтримку, не на користь кого-, чого-небудь» [160, с. 315]. Тобто, фактично, протиправною є поведінка, що суперечить нормам права.

Таке визначення є найбільш загальним, при цьому деякими вченими (Г. М. Белякова [17, с. 14], Г. К. Матвєєв [106, с. 22], К. К. Яічков [227, с. 56]) відзначається, що протиправність є абсолютно необхідною ознакою будь-якого правопорушення, наслідком якого є цивільно-правова відповідальність. З таким визначенням ми не можемо погодитись, оскільки, як ми відзначали, цивільно-правова відповідальність може бути наслідком й правомірного завдання шкоди, де протиправність не входить до складу обов'язкових умов виникнення зобов'язання.

Також існує підхід до розуміння протиправності, як діяння, яке заборонене законом чи іншими нормативними актами, що порушує описані в нормах заборони [148, с. 53]. З таким підходом ми також не погоджуємось, оскільки «заборона» більш характерна для галузі кримінального права. Цивільні ж правовідносини врегульовані нормативно-правовими актами, що встановлюють приписи та дозволи поведінки. Відповідно і визначення категорії протиправності варто розглядати через призму особливостей регулювання саме цивільно-правових відносин. До прикладу, в такому

контексті, ми вважаємо більш доцільнішим визначення протиправності як умови цивільно-правової відповідальності, що визначається як порушення актів цивільного законодавства, договору та інших актів саморегулювання [213, с. 372].

Переважає більшість сучасних науковців стверджує, що окрім норм права, протиправна поведінка порушує й суб'єктивні права інших осіб [36, с. 246]. На думку А. І. Загорулько, для виникнення деліктного зобов'язання порушення правової норми повинно супроводжуватися й порушенням конкретного суб'єктивного цивільного права фізичної і юридичної особи [71, с. 29]. О. О. Отрадна, пояснюючи її бачення концепції протиправності, звертає увагу на необхідність наявності двох рівнозначних критеріїв для визначення протиправної поведінки. Передусім, обов'язковим є порушення суб'єктивного права особи, що проявляється у фактичному порушенні його майнових або особистих немайнових інтересів. При цьому в деліктних правовідносинах, за загальним правилом, йде мова про порушення не будь-якого, а абсолютного суб'єктивного права. Наступним критерієм протиправності, згідно вищевказаної концепції, є порушення норм права чи тих об'єктивних правил поведінки, які закріплені в нормах права [114, с. 70–72].

На думку С. Д. Гринько, у визначенні цивільної протиправності слід враховувати такі рівнозначні умови, як порушення суб'єктивного права особи; порушення норми об'єктивного права; вказівку на послідовність зв'язку такого порушення – порушення норми об'єктивного права через порушення норми суб'єктивного права; відсутність уповноваження на це [41, с. 510]. На основі описаного вчена пропонує визначення протиправності, як діяння, що спричинило порушення норми цивільного права через порушення суб'єктивного права особи, якщо особа не була уповноважена на це [41, с. 510].

Ми цілком підтримуємо таку думку вченої щодо визначення протиправності, як діяння, що порушує норми цивільного права, що

супроводжується і порушенням суб'єктивного права конкретної особи. Оскільки цивільне право є приватною галуззю права, і на відміну від публічних галузей, таких як кримінальне чи адміністративне, відповідальність тут настає при порушенні норми об'єктивного права, що охороняє суб'єктивне право особи.

Описані положення щодо протиправності в рівній мірі можуть стосуватись як дій так і бездіяльності. Так, С. Д. Гусарєв відзначав, що «діяльність, як предмет дослідження потрапила до сфери наукового інтересу лише у XVIII ст. завдяки представникам німецької класичної філософії, які розглядали діяльність, як спонтанну активність свідомості, таку, що не пов'язана нормами логіки та рефлексії, а створює основу для різних норм людської поведінки» [53, с. 13]. З описаного відзначимо на активність свідомості, як ознаку передумови дії.

Великий тлумачний словник української мови, одне з визначень «дії», подає як «робота, функціонування якої-небудь машини, агрегату, підприємства і т.п.» [24, с. 306]. Продовжуючи визначення ознак «дії», зауважимо, що активність свідомості в подальшому набуває активний характер вираження у вигляді фізичного функціонування. До прикладу, намір увімкнути (запустити в дію) атракціон переростає у фізичну роботу, що породжує (рух) атракціону.

Водночас, як ми зазначали, протиправність набуває юридичного змісту, коли порушуються норми права. До прикладу, атракціон підвищеної небезпеки функціонує, не пройшовши огляд та налагодження організації уповноваженої на виконання робіт з монтажу (демонтажу) і налагодження атракціонів. Така діяльність порушує положення п. 8.1.1 Правил будови і безпечної діяльності атракціонної техніки [142], тому є протиправною. Тобто ознакою протиправної діяльності атракціону є порушення норм права.

Підсумовуючи, ознаками протиправної дії атракціонів виділимо наступне: 1) дія має активний характер вираження; 2) дія порушує

нормативно встановлені правила діяльності атракціонів; №) дія порушує суб'єктивні права потерпілого.

Отже, протиправна дія атракціону – це діяльність учасника цивільних правовідносин, що має активний характер вираження та порушує нормативно встановлені правила її здійснення, що охороняють суб'єктивні права відвідувача.

Таким чином, дослідивши питання протиправної дії в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, вважаємо за необхідне розглянути особливості правомірного завдання шкоди.

Щодо завдання атракціоном шкоди правомірними діями, то судова практика таких випадків нам не наводить. Однак, в теорії, ми цілком можемо припустити можливість виникнення таких зобов'язань. На зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, вважаємо за можливе спроектувати положення ст. 1169 ЦК України [220] щодо завдання шкоди у разі здійснення особою права на самозахист, ст. 1170 ЦК України [220] щодо завдання шкоди власникові майна у разі прийняття закону, що припиняє його право власності на нього, ст. 1171 ЦК України [220] щодо завдання шкоди у стані крайньої необхідності.

Водночас, як ми відзначали раніше, цивілістична доктрина розширює цей перелік зобов'язаннями із відшкодування шкоди, завданої внаслідок виконання фізичною особою своїх обов'язків та зобов'язаннями із відшкодування шкоди, завданої при згоді потерпілого [46, с. 68].

Перш за все дослідимо особливості «згоди потерпілого» в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. Варто зазначити, що «згода потерпілого» історично розглядалась у більшості в контексті кримінального права. Однак, сучасна цивілістична доктрина звертає увагу на цю правову категорію у сфері цивільного права.

Великий тлумачний словник української мови наводить одне з визначень слова «згода» як підтвердження чого-небудь, погодження з чимось [24, с 451]. Водночас слово «потерпілий» тлумачиться як людина, що зазнала

чогось тяжкого, неприємного, дістав фізичну або моральну травму [24, с. 1088]. Тобто в буквальному етимологічному змісті «згода потерпілого» означає добровільне погодження на отримання фізичної або моральної травми, як це визначалось за часів римського права. Такої ж позиції дотримується А. М. Савицька, яка вірно вказала, що «згода потерпілого виключає протиправність дії, коли вона (згода) виражена дієздатною особою і стосується блага, яким вона може розпоряджатися, і це розпорядження не суперечить призначенню даного блага. Неправомірною буде згода на знищення речі, яка має історичне або художнє значення, коли знищенням речі порушуються інтереси держави, коли згода виражена на завдання каліцтва, або спричинення смерті, або позбавлення інших особистих благ» [153, с. 40]. Поруч з іншим, ми повністю підтримуємо думку про те, що потерпілий, який надає згоду повинен бути дієздатною особою, тобто усвідомлювати значення своїх дій та могли керувати ними (ст. 30 ЦК України) [220]. Адже будучи недієздатною, особа не може усвідомлювати наслідків «згоди потерпілого» та передбачати можливий негативний результат. Однак, О. В. Церковна зауважувала, що згода потерпілого «має юридичне значення за умови, що вона є добровільною та її здійснення не порушує інтереси інших осіб. Проте не має юридичного значення згода потерпілого на ушкодження здоров'ю, завдання смерті, така дія завжди буде протиправною» [203, с. 5]. Ми цілком погоджуємось з такою позицією вченої, оскільки згода потерпілого на завдання шкоди здоров'ю та життю, в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, визнає переважну більшість випадків правомірним завданням шкоди.

З приводу згоди потерпілого Д. В. Боброва визначала, що така згода має юридичне значення за умови, що вона є добровільною, а її здійснення не порушує інтереси інших осіб. Пошкодження, на відвернення якого дано згоду, є у вільному розпорядженні потерпілого. Проте не має юридичного значення згода потерпілого на ушкодження здоров'я, завдання смерті, оскільки така дія завжди буде протиправною [218, с. 517]. Підтримуючи

позицію вченої, слушно зауважував Е. Я. Немировський стверджуючи, що згода потерпілого повинна бути не вимушеною й не отриманою за допомогою обману, надаватися дієздатною особою, бути визначеною й своєчасною. Умови згоди є схожими з умовами договору, проте існують особливості через особливості правоохоронних інтересів [108, с. 524]. Підтримуючи думки вчених, вважаємо доцільним зауваження, що окрім умови щодо дієздатності, згода не може бути отримана шляхом обману чи примусу, оскільки буде відсутній елемент добровільності.

Водночас Н. Ю. Голубєва відзначала, що від згоди необхідно відрізняти випадки завдання шкоди внаслідок прийняття на себе ризику, тобто, згоди потерпілого на вчинення дій, в результаті яких йому може бути завдана шкода. (Наприклад, таким випадком завдання шкоди внаслідок згоди на вчинення ризикованих дій є домовленість про виконання працівником небезпечних робіт на підставі трудового договору). Проте, якщо шкоди буде завдано внаслідок порушення власником (адміністрацією) правил безпеки виробництва, то відповідальність настає на загальних підставах [74, с. 755].

Таку позицію вченої, на нашу думку, досить вдало можна адаптувати до зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. Відвідувач атракціону, в тому числі підвищеної небезпеки, підписуючи згоду і погоджуючись прийняти участь у розвазі, може приймати на себе лише ризик завдання йому шкоди. Однак не може погоджуватись на завдання такої шкоди. До прикладу, приймаючи участь у такому атракціоні як «банджі-джампінг», відвідувач усвідомлює усі ризики пов'язані із значною висотою та непередбачуваною реакцією організму на стрибок. Однак, якщо шкоди завдано через невірну довжину канату; вибір невірної якості та міцності канату; механічні пошкодження елементів атракціону, інші прорахунки оператора, то відповідальність повинна наставати на загальних засадах.

Цікавим видається досвід американського штату Флорида в регулюванні діяльності атракціону «*Bungee jumping*». Після перших випадків отримання відвідувачами шкоди, ще в 1992 році керівництво штату

розпочало розробку доповнень до законодавства, яким регулюється діяльність атракціонів.

Першочергово зміни торкнулись організації стрибків. Затверджено, що стрибок повинна організовувати команда не менше ніж з чотирьох чоловік, не молодших 18 років та з досвідом роботи у галузі, один з яких є майстром з більш глибокими знаннями стрибків [236, с. 219]. Відзначено, що обов'язковим є розміщення таблички з попередженням, що стрибок може стати причиною завдання шкоди здоров'ю чи смерті відвідувача [236, с. 214]. Перед стрибком обов'язковим є подвійне зважування відвідувача двома різними вагами у двох різних працівників атракціону. Згодом контрольна вага враховується майстром стрибків для розрахунку необхідної довжини шнура банджі, який перевіряється на відсутність механічних пошкоджень не менше 4 разів на день [236, с. 214]. Висота стрибка не повинна перевищувати 100 футів, що дорівнює близько 30 метрів [236, с. 214]. Також визначено обов'язковим розміщення повітряної подушки, що закриває місце посадки відвідувача, включаючи необхідну площу для всіх кутів відскоку [236, с. 216].

Таким чином, досить прості і зрозумілі вимоги перетворюють раніше екстремально-небезпечний вид атракціону у порівняно безпечну екстремальну забаву.

В Україні ж діяльність «Банджі-джампінгу» регулюється на загальних засадах законодавства, тому Правилами будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки лише в п. 5.1.30 відзначено, що «трампліни та інші атракціони для стрибків необхідно розташовувати в місцях, де відвідувачі не змогли б одержати травму від об'єктів, що оточують атракціон»[142].

Враховуючи викладене ми пропонуємо доповнити п. 3.2. Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки підпунктом «3.2.4. *Заходи щодо зменшення ризику виникнення аварійних та надзвичайних ситуацій при організації та проведення стрибків з канатом*» наступного змісту: «– *організацію стрибків (банджі-джампінг, роуп-джампінг і т.п.)*

повинна здійснювати команда з неменше чотирьох чоловік віком від 18 років; – керувати командою повинен майстер з досвідом роботи у галузі стрибків не менше ніж 2 роки; – поруч з атракціоном обов’язковим є розміщення інформаційної таблички з попередженням про можливі травми від використання атракціону; – висота стрибка не повинна перевищувати 30 метрів від місця приземлення; – обов’язковим є розміщення повітряної подушки, що покриває площу приземлення з врахуванням для всіх кутів відскоку відвідувача».

Що стосується завдання шкоди виконанням фізичною особою своїх посадових (службових) обов’язків, то Ю. В. Лесько відзначав, що «таке завдання шкоди завжди спрямоване на усунення більшої небезпеки або вимагає знецінення якогось блага для виконання поставленого перед посадовою чи службовою особою завдання» [96, с. 101]. Тобто, шкода, завдана фізичною особою під час виконання нею своїх посадових обов’язків, може бути визнана правомірною, якщо завдання цієї шкоди було спрямоване на усунення більшої небезпеки або знецінення певного блага.

Водночас відповідальність за шкоду, завдану конкретним засобом (знаряддям), експлуатацією агрегату, може нести як людина, яка здійснює експлуатацію цього засобу (знаряддя), так і роботодавець. У деліктних зобов’язаннях діє принцип, згідно якого суб’єкт правопорушення і відповідач за позовом про відшкодування шкоди не завжди збігаються з безпосереднім завдавачем шкоди. У такому випадку, як показує судова практика, можливо декілька варіантів вирішення справи. Суд може стягнути завдану шкоду з відповідальної особи [176–178], або з безпосереднього завдавача [174].

Тобто, маємо ситуацію, коли у двох, практично ідентичних, випадках завдання шкоди виконанням своїх службових обов’язків, суди по різному трактують норми щодо відповідальності. Ми вважаємо, що у другому наведеному випадку працівник, перш за все, здійснював гальмування атракціону, з метою його зупинки, а не завдання шкоди відвідувачам, що безпосередньо входить до його службових обов’язків. Тілесне ушкодження

відвідувача стало результатом необережного виконання працівником службових обов'язків. Ми притримуємось думки, що обов'язок по відшкодуванню завданої шкоди, в обох випадках, повинен бути покладений на роботодавця. А в подальшому можлива вже регресна вимога роботодавця до працівника. З цього приводу, слушно зауважує С. Д. Гринько, що при відшкодуванні шкоди завданої неправомірно, юридична або фізична особа вправі пред'явити регресну вимогу до свого працівника, а відшкодувавши правомірно завдану шкоду, пред'явлення такої вимоги неможливе [46, с. 67].

Щодо законодавчо закріплених випадків правомірного завдання шкоди, то розпочнемо дослідження із положень ст. 1169 ЦК України [220]. Самозахистом, згідно ст. 19 ЦК України, є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства від порушень і протиправних посягань свого цивільного права та права іншої особи [220]. Водночас ч. 2 ст. 19 ЦК України визначає, що «способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням» [220].

Із вказаного законодавцем першочергово відзначимо таку важливу ознаку самозахисту, як його відповідність змісту права, що порушене та наслідкам, що спричинені цим порушенням. У контексті атракціонів, Наказом МВС України № 301 від 10.04.2017 р. затверджено «Правила охорони життя людей на водних об'єктах України» (далі – Правила), дія яких поширюється, в тому числі, і на водні атракціони. Так, пункт 4 Додатку № 6 «Дії під час рятування потерпілих на водних об'єктах та надання домедичної допомоги» до Правил має назву «Самозахист людини, яка рятує потопуючого». Положення зазначеної норми встановлює межі поведінки людини, яка здійснює порятунок відвідувача на водному об'єкті, оскільки потопуючий робитиме все, щоб схопитися за рятівника, при цьому не усвідомлюючи, що тягне на дно двох людей [143]. Так, абзацом другим п. 4 відзначено: «якщо потопуючий учепився в руку, треба різко відвести її вбік і

на себе, щоб звільнитися»; «якщо потопаючий двома руками вчепився в руку, просуньте вільну руку між двома його руками і постарайтеся домогтися їх розтискання» [143]. Тобто, протидія самозахисту, передбачена законодавством, адекватна небезпеці, яку відвідувачі несуть при їх рятуванні. Межі самозахисту не повинні перевищувати межі дій, які необхідні задля припинення порушення, відповідно способи самозахисту також повинні відповідати обстановці правопорушення.

Водночас, зауважимо, що у вищенаведеній нормі ведеться мова про особу, як суб'єкта, однак не уточнюється яка саме особа. Тому цілком можемо стверджувати, що в контексті зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, право на самозахист може виникати як у фізичної так і у юридичної особи. Підтверджується наша позиція і положеннями ЦК України. Згідно ч. 1 ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині [220]. Частина 1 ст. 94 ЦК України проголошує, що юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати. Особисті немайнові права юридичної особи захищаються відповідно до глави 3 цього Кодексу [220], до змісту якої входить і ст. 19 що регламентує положення про самозахист.

Великий тлумачний словник української мови визначає самозахист, як «захист самого себе від небезпеки нападу, ворожих дій; захист самого себе, власними силами» [24, с. 1289]. Із вказаного тлумачення відзначимо таку ознаку самозахисту, як самотійні активні дії особи, що направлені на захист власних інтересів від небезпеки нападу. До прикладу можна навести ситуацію, коли вийшов з ладу механізм рухомого потягу атракціону «Американські гірки» і відвідувач, передбачаючи загрозу завдання йому шкоди, пошкоджує паси безпеки, що заклинили, і звільняє себе з посадочного місця. Такі дії відвідувача цілком можна визначити як активні;

самостійні; та направлені на захист власних інтересів від небезпеки. Як стверджується в літературі, «особа, яку було позбавлено свободи, має право в будь-який момент захистити свої інтереси (зламати двері, звільнитися)» [6, с. 155].

Самозахист О. І. Антонюк розуміє «як можливість у разі порушення свого цивільного права або інтересу, цивільного права чи інтересу іншої особи, виникнення реальної загрози такого порушення застосувати доцільну та адекватну протидію, яка не заборонена законом і не суперечить моральним засадам суспільства та спрямована на попередження або припинення цього порушення чи ліквідацію його наслідків» [6, с. 9]. Із вказаного відзначимо ознакою самозахисту окрім наявності порушення права або інтересу – реальну загрозу такого порушення. Зауважуємо на фактор часу, в залежності від якого, протидія може мати превентивний характер, що дає змогу потенційному потерпілому діяти «на випередження».

У розумінні С. А. Волкова самозахист – це «передбачені законом дії, фактичного порядку і юридичні засоби, застосовані уповноваженою особою, примусового припинення посягань на свої права або їх поновлення у випадку порушення останніх без звернення до компетентного органу [27, с. 51]. Із наведеної позиції зауважимо на таку ознаку самозахисту, як відсутність звернення до юрисдикційних органів. Обставини конкретної події порушення прав, в конкретний момент, виключають можливість звернення до уповноважених органів, що спонукає особу діяти більш оперативно та самостійно реагувати на порушення. Головною ознакою самозахисту Р. В. Гринько називає можливість захищати свої права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань самостійно, тобто без звернення до суду чи іншого органу, який здійснює захист цивільного права [39, с. 160]. Ми згодні з такою позицією вченого, однак додамо, що це не виключає можливості звернення особи до суду за наслідками події, після застосування самозахисту.

Підсумовуючи, визначимо особливості самозахисту притаманні зобов'язанням із відшкодування шкоди завданої атракціонами: 1) наявність порушення права чи інтересу або реальна загроза такого порушення; 2) право на самозахист може виникати як у фізичної так і юридичної особи; 3) протидія відповідає змісту права, що порушене та наслідкам, що спричиненні таким порушенням; 4) протидія є самостійними активними діями особи, що направлені на захист власних інтересів; 5) відсутність звернення до компетентного органу; 6) протидія не суперечить закону, договору та моральним засадам суспільства.

Водночас відзначимо, що особливістю відшкодування шкоди, завданої особою здійсненням нею права на самозахист, є те, що така шкода не відшкодовується (ч. 1 ст. 1169 ЦК України) [220]. Винятком із цього правила є випадки завдання шкоди іншій особі (ч. 2 ст. 1169 ЦК України) [283]. У такому випадку ЦК України передбачає два випадки відшкодування: 1) якщо шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію; 2) в іншому випадку – особою, яка завдала шкоди [220].

Цілком реальним є застосування до зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, і положень ст. 1170 ЦК України [220]. Так, на території України існує чимала кількість діючих атракціонів, які можуть бути визнані пам'ятками архітектури, культури чи історії. Крім того, велика кількість атракціонів діють на території парків, що уже мають статус парку-пам'ятки. Наприклад, атракціони у «Парку культури і відпочинку імені Михайла Чекмана» у м. Хмельницькому, що має статус парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва, або атракціони у «Новоолександрівському парку» м. Мелітополя, що має статус пам'ятки садово-паркової архітектури. І прийняття відповідного закону про визнання саме таких атракціонів пам'ятками історії, культури чи архітектури, може припинити поточне право власності на них.

Продовжуючи розгляд випадків правомірного завдання шкоди, розглянемо положення ст. 1171 ЦК України [220], що стосується крайньої необхідності. Законодавець визначає крайню необхідність, як дії спрямовані на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами [220]. Із вказаного визначення варто виділити два важливих елементи, які можна вважати підставами виникнення крайньої необхідності: 1) наявність небезпеки завдання шкоди; 2) відсутність можливості усунути небезпеку іншими засобами.

Як приклад, можемо звернутись до випадку з судової практики, який ми розглядали раніше, щодо завдання шкоди оператором атракціону «Берізка» відвідувачу через різке гальмування атракціону [174].

Так от, якщо різке гальмування було б задіяне через те, що на шляху атракціону, несподівано, з'явився інший відвідувач, і метою оператора було врятувати його життя чи здоров'я. У такому випадку дії оператора атракціону можна трактувати як крайню необхідність. Як слушно зауважила О. В. Церковна, «при крайній необхідності шкода завдається особі, поведінка якої є правомірною. Захист блага, якому загрожувала небезпека, здійснюється за рахунок порушення інтересів (завдання шкоди) особи, яка не причетна до небезпеки, що виникла» [204, с. 13].

Водночас, для відновлення порушеного крайньою необхідністю права особи, частина 1 ст. 1171 ЦК України зобов'язує особу, що завдала шкоди відшкодувати її [220]. У подальшому особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотну вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла [220].

Для того, щоб впевнено оперувати поняттям крайньої необхідності й мати змогу чітко відмежувати шкоду завдану протиправно та правомірно, вважаємо за необхідне визначити характерні ознаки крайньої необхідності.

Досліджуючи крайню необхідність в кримінальному праві, П. Я. Стебельський, відзначав, що крайня необхідність є дійсною за наявності таких ознак: «1) має існувати небезпека, яка повинна бути

безпосередньою та існувати цієї миті і ще не минути; 2) небезпека має мати своїм джерелом сили природи чи дії іншої особи; 3) небезпека повинна загрожувати життю чи здоров'ю; 4) шкода повинна бути завдана з метою уникнення небезпеки; 5) завдана шкода повинна бути меншою, ніж відвернена» [191, с. 135]. Ми вважаємо, що вказаний перелік дійсно характерний більшою мірою кримінальному праву, однак ознаки, визначені під першою, четвертою та п'ятою позицією, можуть бути цілком характерні зобов'язанням із відшкодування шкоди, завданої атракціоном. Водночас ознаку щодо джерела, вважаємо за необхідне доповнити більш широким списком із включенням до нього тварин. Також третю позицію слід доповнити тим, що небезпека може загрожувати ще й майну чи іншим охоронюваним інтересам.

Заслужовують на увагу ознаки крайньої необхідності, які відзначав О. А. Волков зі змісту ст. 1171 ЦК України, а саме: 1) шкода при крайній необхідності завдається для усунення небезпеки, що загрожувала іншій фізичній або юридичній особі; 2) особа у стані крайньої необхідності завдає шкоди з метою усунення реальної небезпеки; 3) небезпека цивільним правам та інтересам, що охороняються законом (правомірним інтересам), може бути створена природними явищами, будь-якими діями чи бездіяльністю людей, технічними факторами, фізіологічним (біологічним) станом інших людей, поведінкою тварин; 4) крайня необхідність відсутня, якщо шкода вже завдана (крім випадку часткового завдання шкоди, тобто, коли існує загроза її подальшого завдання); 5) крайня необхідність має місце, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами» [26, с. 10]. Такі ж ознаки виділяв і О. О. Лов'як [99, с. 25–26].

Підсумовуючи ознаки крайньої необхідності щодо діяльності атракціонів відзначимо наступне. Перш за все, це дії, спрямовані на запобігання або усунення реальної небезпеки, що загрожує відвідувачам, їх правам і законним інтересам. Водночас, таку небезпеку неможливо усунути іншими засобами. Тобто, якщо оператор атракціону спостерігає реальну

загрозу для відвідувача, який знаходиться в зоні небезпечної дії атракціону чи його складових, він вправі застосувати засоби реагування для порятунку здоров'я чи життя потенційного потерпілого, навіть тоді, коли при цьому буде завдано шкоди іншому відвідувачу. Крім того дії оператора повинні бути конкретними та відповідати обстановці; застосування дій можливе до моменту завдання шкоди, а завдана шкода не повинна перевищувати відверненої.

Діяльність атракціонів насправді є досить широким й об'ємним ланцюгом дій, що починається з елементарної підтримки чистоти на атракціоні та закінчується кропіткими технічними випробуваннями, з використанням високотехнологічних пристроїв. І найменші упущення чи відхилення від інструкції на одному з етапів можуть стати наслідком завдання відвідувачам шкоди.

Американський науковець Кетрін Вудкок у своєму комплексному науковому дослідженні обставин, що породжують завдання атракціонами шкоди відвідувачам, виділила :

- 1) механічні несправності атракціонів, що включали відсутні шпильки безпеки, зламані зварні шви або структурні компоненти, відкриті електричні дроти, зламані компоненти, несправність обмежувачів безпеки;
- 2) поведінку оператора атракціону, що включала неправильні дії згідно інструкцій, пошкодження пристроїв безпеки або різкі зупинки атракціонів;
- 3) поведінку відвідувачів, що включала навмисну поведінку, щодо недотримання правил поводження з пристроями безпеки, порушення інших правил безпеки; приведення в дію елементів управління оператора.
- 4) «інші фактори», що включали ті випадки, коли очевидно нормальна робота оператора призводить до травм;
- 5) «комбінації дій», до прикладу коли оператор, який прагне усунути сприйняту небезпеку створює інший тип небезпеки [254].

Аналізуючи описані обставини, звертаємо увагу на те, що три з п'яти обставин пов'язані з поведінкою оператора атракціону, що стала наслідком завдання шкоди.

Поведінка оператора залежить від уважності, тренувань та старанності, що знаходять своє відображення на практиці. Однак, окрім описаного, є фактори, які впливають на умови праці операторів, такі як дизайн панелі управління, макет, орієнтація або положення робочого місця. Канадська дослідниця Захра Діялже відзначала про вплив на діяльність оператора атракціону людського фактору, що включає поганий дизайн інтерфейсу пульта керування атракціоном [253].

У більшості сучасних атракціонів, що присутні на ринку України відсутні хороші приклади продуманого ергономічного дизайну в панелях керування атракціонами. Зокрема, практично не використовується функціональне групування та нехтується взаємозв'язком «дисплей – контроль» та обробкою людиною інформації.

Важелі керування атракціоном зазвичай одноманітні й розташовані поруч один з одним, створюючи таким чином ймовірність помилки оператора, а переважна більшість контрольних величин не виводиться на екран в єдиному місці.

До прикладу п. 4.19 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки лише визначено, що робоче місце оператора має бути обладнане зручним і безпечним пультом керування [142]. Щодо інтерфейсу пульта керування, то все обмежується п. 5.12.7, де вказано, що пульти керування атракціонів повинні мати кнопку «Стоп» червоного кольору грибоподібної форми, а також кнопку вмикання звукового сигналу. У випадках використання кнопки в затемнених умовах має передбачатися її підсвічування [142].

Враховуючи активну еволюцію сфери розваг і вже наявні випадки завдання шкоди відвідувачам через невірні дії операторів атракціонів, ми

переконані, що вимоги до інтерфейсу пульта керування атракціоном повинні бути більш чітко та детально прописані.

Однією з основних вимог, яка має в першу чергу стосуватись виробників атракціонів з панеллю чи пультом керування, повинна бути наявність інтерфейсів керування, що сприяють інтуїтивно зрозумілому управлінню, особливо для швидкого прийняття рішення в ситуаціях, де необхідна миттєва реакція.

Вказана вимога фактично є переходом з інформаційного інтерфейсу в інтерфейс дії. Основною метою є зменшення кількості складних і рідко вживаних процедурних важелів та кнопок, що базуються на знаннях контрольних процедур і перенесення їх в окрему зону дисплею, залишивши в безпосередньому доступі лише важелі для прямого управління об'єктами атракціону, такі як запуск атракціону, збільшення/зменшення швидкості та екстрена зупинка. При цьому важелі, що відповідають за різні функції обов'язково повинні мати різну форму та траєкторію увімкнення. Натомість п. 5.12.3. Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки визначає, що спрямування рухів органів керування (рукояток, джойстиків тощо) повинно, по змозі, відповідати напрямку рухів механізмів. Тому ми пропонуємо викласти п. 5.12.3 в такій редакції: *«Спрямування рухів органів керування (рукояток, джойстиків тощо) обов'язково повинно відповідати напрямку рухів механізмів»*.

До прикладу запуск атракціону важелем зеленого кольору з траєкторією руху «вперед», а зупинка атракціону важелем червоного кольору з траєкторією руху «назад», або запуск атракціону зеленою грибоподібною кнопкою, що має траєкторію натискання донизу, а зупинка червоною грибоподібною кнопкою, що має механізм підняття її догори. Наша позиція щодо кольорового розмежування підтверджується і положенням п. 10.2.1. ДСТУ EN 60204–1:2015 Безпечність машин. Електрообладнання машин [59].

Враховуючи викладене, ми пропонуємо викласти п. 5.12.7 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки [142] в такій редакції:

«Пульт керування атракціонів повинні обов'язково мати два функціональні важелі, або грибоподібні кнопки, що відповідають за пуск/зупинку атракціону. При цьому важіль, що відповідає за пуск атракціону повинен бути зеленого кольору з траєкторією руху вперед, а важіль зупинки – червоного кольору з траєкторією руху назад. Кнопка «Пуск» повинна бути зеленого кольору, грибоподібної форми, з траєкторією натискання донизу, а кнопка «Стоп» – червоного кольору, грибоподібної форми з траєкторією підіймання її догори. А також кнопку вмикання звукового сигналу».

Крім того, сучасні атракціони вимагають від оператора максимального контролю за траєкторією, навантаженням та динамікою руху атракціону. У п. 4.19 Правилах будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки визначена лише вимога про те, що з робочого місця оператора має бути повний і безперешкодний огляд всіх робочих зон атракціону [142]. Однак, пересування атракціону складається із складних рухів, що досягається комбінацією та послідовностями окремих механічних, гідравлічних, пневматичних та електричних ланок за швидкої динаміки процесу, що практично унеможлиблює належного рівня контроль за всіма процесами діяльності атракціону. У зв'язку із чим, актуальним є повна автоматизація процесу контролю за сталою швидкістю руху атракціону з виведенням необхідної інформації (стала та динамічна швидкість атракціону, силове навантаження) на дисплей панелі керування атракціоном, що б полегшило оператору контроль за необхідними процесами. Ця технологія є більш надійною, ніж сподівання на те, що людина може вчасно помітити дефект в русі атракціону та здійснити складні послідовності нечасто виконуваних кроків щодо плавної екстреної зупинки атракціону.

До прикладу п. 5.10.12 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки визначає, що «гідропривід має бути оснащений манометрами чи іншими пристроями для контролю величини тиску та налагодження запобіжного клапана або мають бути передбачені місця для їх підключення» [142]. Однак, для контролю над тиском та загалом справністю

гідравлічної системи атракціону, що є чи не найважливішою в більшості конструкцій, де вона передбачена, важливим є постійний контроль над тиском в системі, для попередження виходу її з ладу. Така величина повинна виводитись на екран, що знаходиться в зоні контролю оператора, а не мати місце для підключення манометра. Тому ми пропонуємо внести зміни до п. 5.10.12 Правил та викласти його в такій редакції: *«Гідропривід має бути оснащений пристроями для контролю величини тиску та налагодження запобіжного клапана, при цьому дані з величинами повинні виводитись на екран в кабіні оператора»*.

Також, враховуючи глибоке проникнення мобільного спілкування та соціальних мереж в наше повсякденне життя, актуальним видається заборона на користування оператором атракціону мобільним телефоном на робочому місці. Такі дії знімуть питання про неуважність на робочому місці через відволікання на текст смс-повідомлення; розмови по мобільному телефону; перегляд та обмін фото в соціальних мережах. Тому, ми пропонуємо доповнити п. 3.2.3. Правил абзацом шостим такого змісту *«заборонити оператору використання мобільного телефону на робочому місці, з метою уникнення відволікання від спостереження за атракціоном»*.

Варто зауважити, що дослідження, які ведуть до вдосконалення інтерфейсів, можуть спростити навчання та поріг необхідного робочого досвіду, для досягнення надійності та продуктивності роботи оператора атракціону.

Ще одним важливим елементом діяльності атракціонів, що впливає на завдання шкоди відвідувачам, є механічні пошкодження (вихід з ладу) його робочих частин або механізмів. Відповідно до особливостей будови атракціонів, а саме того, що вони складаються з механічних, електричних, гідравлічних та інших систем управління, ризик завдання шкоди напряду залежить від виходу з ладу певної системи атракціону. Так, до прикладу, електрична система управління залежна від роботи блоку управління атракціоном, а ймовірність виходу з ладу механічної системи залежить,

відповідно, від накопичення механічних пошкоджень та амортизації робочих елементів.

На сьогоднішній день загальні методи огляду все ще використовуються для всіх атракціонів без коригування їх ієрархії та акценту на різні характеристики атракціонів. Відповідно, потенційні ризики завдання шкоди не можуть бути, лише поверхнево, перевірені однаковими методами для всіх атракціонів. Варто ретельніше оцінювати ризики пов'язані з діяльністю атракціонів та вживати належних заходів для запобігання випадків завдання шкоди. Атракціони з їх стрімким технологічним розвитком, не позбавлені слабких місць, навпаки їх стає все більше. Слабкі місця головним чином пов'язані з конкуренцією за ефектність, що підвищує ймовірності несправностей поєднану з неефективними заходами безпеки.

До прикладу, в багатьох сучасних атракціонах трапляється явне підвищення температури в механічних та електричних частинах механізму. Аномальне підвищення температури вказує на те, що обладнання працює в граничних діапазонах, що може мати наслідком вихід з ладу та завдання шкоди відвідувачам. Цим питанням зацікавилась група китайських вчених на чолі з Гонгтіан Шеном, а для його дослідження був використаний метод інфрачервоного тепловізорування.

Для вивчення характеристик інфрачервоного тепловізійного зображення основних частин атракціонів, за допомогою інфрачервоної камери «FLIR PM95» та «E50», дослідили понад тридцять атракціонів в п'яти парках розваг. Описано характеристики інфрачервоного зображення коліс та редукторів у механічних системах; електродвигуна та трансформатора в електросистемі; та помпи гідравлічної системи [239].

Вченими зауважено, що завдяки колесам атракціон «американські гірки» працює з дуже високою швидкістю та навантаженням, а тертя між колесами та шляхом залізниці може виробляти величезне тепло. Якщо обраний матеріал коліс не відповідає умовам роботи, підвищення температури може призвести до пошкодження матеріалу колеса [239]. Це

може вплинути на безпеку роботи атракціону та стати причиною завдання шкоди відвідувачам.

Редуктор використовується в силовій машині для атракціонів та включає в себе багато передач, осей і також отримує під час своєї роботи дуже велике навантаження. У нормальному робочому стані редуктор може виробляти тепло і призводити до підвищення температури. Однак, якщо присутній знос шестерні або осі, чи редуктор погано зібраний, або є перевантаженим, може відбутися аномальне підвищення температури. Надмірне нагрівання редуктора може спричинити поломку, таку як дефект зуба шестерні, перелом або деформація осі [239].

Що стосується двигуна, то було відзначено, що обертання осі та тертя щітки двигуна може призвести до втрати мідних та залізних матеріалів корпусу та подальшого підвищення температури. Надмірне ж нагрівання двигуна може призвести до ізоляції матеріалів зі зносом петлі, а зношення ізоляційних матеріалів може прискорити перегрів двигуна і, нарешті, призвести до його вигорання [239]. Крім того, погане змащення або неправильне вирівнювання осі може призвести до перегріву шестерні, осі та муфти в двигуні.

Більшість несправностей електричної системи пов'язують з перегрівом гарячих точок в ізоляторі деградації та подальше пірогенне розкладання ізолятора [239]. Деякі гарячі точки в електричних лініях можуть вигоріти, наприклад такі компоненти, як жили та з'єднання трансформатора, що призводить до серйозної поломки атракціону загалом.

Гідравлічну систему, яка може плавно рухатися вгору або вниз, широко використовують для атракціонів. Однак, погане випромінювання тепла, неправильний підбір масла, зависокий робочий тиск, знос елементів тощо, може призвести до підвищення температури масла в системі. Підвищення температури масла може спричинити зниження динаміки в'язкості. Це, в свою чергу, може призвести до витоку масла і прискорення тертя елемента системи [239]. Якщо температура занадто висока, теплове

розширення гідравлічних елементів може призвести до деформації та виходу з ладу гідравлічних елементів, що матиме наслідком повну поломку атракціону з подальшим завданням шкоди відвідувачам.

На основі описаних досліджень, вченими зроблені наступні висновки:

- по-перше поїздка на атракціонах в основному включає в себе механічну систему та електричну систему, а температура цих систем може очевидно підніматися під час роботи;
- по-друге варіаційні характеристики температури з інфрачервоних зображень для ключових деталей, таких як колеса, редуктори, електричні дослідження двигуна, трансформатора та гідравлічної системи свідчать про наявність очевидних гарячих моментів в їх роботі;
- по-третє, результати тестування доводять, що техніка інфрачервоної термографії є потенційно можливим методом моніторингу стану та діагностики несправностей атракціонів [239].

Враховуючи викладене, з метою зменшення ризиків завдання шкоди відвідувачам, ми пропонуємо до практичного застосування метод інфрачервоної діагностики для попередження випадків завдання шкоди відвідувачам та забезпечення належної діяльності атракціонів в Україні. Такий метод дозволить оперативно, в режимі «*online*», контролювати навантаження вузлів атракціону, а також попередити вихід з ладу робочих частин атракціону. Оскільки перед поломкою робочі вузли зазвичай працюють в режимі значного перевищення температурних режимів.

Вказане знаходить своє підтвердження і в п.п. 4 п. 3.1.1. Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки, де відзначено про «підвищення температури», як наслідок роботи атракціону, що становить небезпеку для відвідувачів і обслуговувального персоналу [142].

Враховуючи викладене, ми пропонуємо внести зміни до п. 3.2.2 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки [142], а саме доповнити цей пункт абзацом 16 наступного змісту: «забезпечення

оператора атракціону або його помічника інфрачервоними камерами для діагностики температурного режиму діяльності вузлів атракціону».

Водночас необхідно внести зміни до п. 7.1.8. Додатку 3 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки [142], а саме до Зворотного боку титульного аркуша паспорту атракціону та додати в п. 1.1.8. Розділу 1 абзац другий, такого змісту: *«Робочі температури допустимі для вузлів атракціону: 1) механічна частина; 2) гідравлічна частина; 3) електрична частина».*

Визначення допустимих температур для кожного окремого атракціону повинно розроблятися фахівцями з термодинаміки з врахуванням особливостей конструкції кожного механізму.

2.2. Шкода як умова виникнення зобов'язань

Фундаментальною умовою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, є наявність шкоди, так як у разі її відсутності, питання про відповідальність взагалі не виникає. Закон не дає визначення шкоди, однак воно сформовано юридичною наукою.

Заслужують на увагу міркування О. Р. Терепенко, яка відзначала, що у цивілістичній доктрині існують різні підходи до визначення поняття шкоди, зокрема, воно розуміється: всяке применшення того чи іншого особистого або майнового блага, всяке применшення матеріальних і нематеріальних благ, які охороняються законом, порушення чи зменшення будь-якого майнового права або нематеріального блага, зменшення благ, які належать певній особі. Вчена додала, що всі ці формулювання фактично розкривають поняття шкоди за допомогою одних і тих самих категорій, не визначаючи його правове значення [195, с. 124].

Ми поділяємо думку В. Т. Смирнова, який запропонував дефініцію шкоди як несприятливих, негативних наслідків, які настають при порушенні

чи обмеженні майнових чи особистих немайнових прав і благ, які належать потерпілому [164, с. 58]. У вказаному визначенні чітко визначено юридична суть поняття (негативні наслідки); відносини які порушуються (майнові або немайнові); суб'єкт впливу, яким виступає потерпілий; об'єкт впливу (майнові чи особисті немайнові права та блага).

За загальним правилом шкода, як одна з умов виникнення, саме деліктного зобов'язання, не охоплюючись виключно договірним правовідношенням, виражається у майнових і немайнових втратах [198, с. 9]. Цивільний кодекс України виділяє майнову та моральну шкоду. Поруч з цим, в доктрині цивільного права прийнято виділяти два види шкоди: майнову та немайнову. Кожна з них може виражатися в різних формах, з урахуванням різноманітності можливих втрат, здатних виникнути у учасників цивільних правовідносин.

Майнова шкода представляє собою втрати в майновій сфері потерпілого. Саме матеріальний характер таких втрат дозволяє у всіх ситуаціях їх кількісно виміряти і, отже, дати їм грошову оцінку, еквівалентну розміру цих втрат. Слід також зауважити, що хоча в ролі потерпілого може виявитися будь-який суб'єкт цивільного права, характер майнових втрат у суб'єктів різних видів може відрізнятися. Відрізнятися він буде також в залежності і від того, яке їх право було порушено. Зокрема, майнова шкода може наступити при порушенні як майнових прав (у будь-яких суб'єктів цивільних правовідносин), так і особистих немайнових прав (будь-яких немайнових прав – у громадян і, найчастіше, права на ділову репутацію – у юридичних осіб). Крім того, в будь-яких формах майнова шкода можлива у громадян і лише в деяких формах у юридичних осіб і публічних правових утворень.

Слід також враховувати, що конкретне, одиничне, правопорушення може викликати у потерпілої особи шкоду відразу в декількох формах. Кожна з них виявляється і оцінюється самотійно, за встановленими для неї правилами, що слугує цілі максимального і ефективного захисту кредитора.

Водночас, обумовлює необхідність у виявленні і обліку всіх форм шкоди, що виникла у нього; точної їх правової кваліфікації; розмежування між собою; повної їх грошової оцінки.

Зауважимо, що основною метою правовідносин, де атракціоном шкода завдана майну є відновлення речі до початкового стану, що існував до завдання шкоди, шляхом її ремонту, заміни або грошової компенсації.

Вказане обґрунтовано ст. 1192 ЦК України, де проголошується, що якщо інше не встановлено законом, з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі [220]. А також ч. 4 ст. 22 ЦК України, яка встановлює, що на вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо), якщо інше не встановлено законом [220].

Якщо заміна речі є необґрунтованою, і цілком можливий її ремонт, то можна говорити про те, що вимоги кредитора виходять далеко обґрунтованих меж. Відповідно, може виникнути питання про набувальника за зобов'язанням внаслідок необґрунтованого збагачення.

Якщо ремонт або заміна майна неможлива (до прикладу пошкоджено антикварний годинник, який є сімейною реліквією, і ремонт по суті буде реставрацією, що значно знизить його вартість), то справедливим буде компенсація грошової суми, яка є достатньою, для повернення кредитора у стан, в якому він би перебував, якби шкода не була завдана. Однак, важливим моментом є визначення суми компенсації, адже можливе і зловживання правом з боку потерпілого. Кредитор, що пред'являє боржнику вимогу про відшкодування збитків в розмірі, що перевищують розумні межі, може бути визнаний особою, що зловживає правом (у відповідній частині) [90, с. 18].

Така умова варта особливої уваги суду задля забезпечення справедливого відшкодування збитків. Прикладом з судової практики є рішення Галицького районного суду м. Львова, яким задоволено позов про відшкодування шкоди, завданої майну під час демонтажу засобів розваг та відпочинку [185].

Враховуючи визначене законодавцем право вибору потерпілого щодо способів відшкодування шкоди, все ж зауважуємо, що суд, враховуючи обставини справи, може, за власної ініціативи, ухвалити справедливе та обґрунтоване відшкодування. Тож виділяємо три способи відшкодування шкоди майну, завданої атракціоном:

- 1) відновлення майна (ремонт);
- 2) заміна майна;
- 3) грошова компенсація.

Крім того, коли шкода завдана майну фізичної особи, потерпілий несе перш за все майнові несприятливі наслідки у формі зменшення його майнових благ або применшення їх цінності. Це, власне, і є його майнова шкода. Однак, як дбайливий господар, він також зазнає і немайнових втрати – моральні страждання, переживання з приводу майнової втрати, наслідків такої втрати і тому подібне. У цьому виявляється його моральна шкода. У такому випадку для виникнення деліктного зобов'язання вартою уваги є перш за все одна з цих двох складових – майнова шкода. Моральна ж шкода (хоч вона і виникає при цьому майже завжди) компенсується залежно від обставин і згідно вимог законодавства. Що стосується юридичної особи, то в зобов'язаннях із знищення або пошкодження майна присутня лише майнова шкода, спрямована на відновлення або компенсацію вартості майна.

Розглядаючи шкоду майну, зазначимо, що ч. 2 ст. 22 ЦК України визначає, склад збитків таким чином: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [220]. Тобто виділяємо три її

складові: 1) витрати, яких зазнав кредитор, або повинна буде зазнати для усунення наслідків правопорушення; 2) вартість втраченого або пошкодженого майна кредитора; 3) неотримані потерпілою стороною доходи, які вона могла б отримати, за відсутності правопорушення.

Витрати потерпілого і пошкодження його майна охоплюються поняттям реального збитку, тобто існуючих збитків. Не отримані потерпілим доходи складають його упущену вигоду. Упущена вигода відрізняється від реальних збитків тим, що реальні збитки характеризуються зменшенням наявного майна потерпілого (проведені витрати, знищення і пошкодження майна), а у разі упущеної вигоди наявне майно не збільшилося, хоча і могло б збільшитися, якби не правопорушення [90, с. 15].

Щодо обчислення збитків, то принцип повного відшкодування передбачає компенсацію двох елементів збитків: «реального збитку» та «упущеної вигоди». Поруч з цим варто зауважити й на збитки, що виникли внаслідок інфляційних процесів. Вказане регламентується ч. 3 ст. 623 ЦК України, яка визначає, що суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни, існуючі в день винесення рішення [220]. Ця ж позиція дублюється ч. 2 ст. 1192 ЦК України, де зазначено, що розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі [220].

Найбільшу питому вагу з досліджуваних нами правовідносин, складають зобов'язання із відшкодування шкоди завданої атракціями життю та здоров'ю. Досліджуючи вказані зобов'язання С. Д. Гринько відзначала, що присуджуючи відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, суд повинен виходити з того, що потерпілому необхідно надати відшкодування в повному обсязі відповідно до ст. 1166 ЦК України. По-перше, при визначенні розміру шкоди враховуються як реальні збитки, так і упущена вигода. По-друге, при визначенні того, які витрати підлягають відшкодуванню, необхідно виходити з того, що ці витрати

повинні у найбільш повній мірі забезпечувати відновлення попереднього стану здоров'я громадянина [44, с. 149]. Ми цілком підтримуємо таку позицію вченою, яка також підтверджується і судовою практикою [188].

За загальним правилом, відшкодування заробітку чи іншого доходу, який втратив потерпілий (кредитор) здійснюється враховуючи їх фактичний розмір. Важливо, що береться до уваги дохід, який гарантовано міг бути отриманим потерпілим, однак він його не має через завдання йому шкоди. При цьому, варто окремо підкреслити, що різного роду соціальні допомоги та пенсії, які людина отримує від держави по інвалідності, в зв'язку, наприклад, з одержаним каліцтвом на атракціоні, не повинні враховуватися при визначенні обсягу шкоди, який в будь-якому випадку зобов'язаний відшкодувати боржник.

При визначенні конкретного розміру втраченого потерпілим доходу, перш за все, має значення розмір середньомісячного заробітку або доходу, який він отримував до ушкодження, за вибором потерпілого, протягом останніх трьох або дванадцяти місяців. Крім того, важливий і характер ушкодження, оскільки розмір втраченого доходу визначається у відсотках від середньомісячного доходу потерпілого враховуючи ступінь втрати професійної працездатності, а за її відсутності – загальної працездатності. При цьому, якщо розмір доходу є меншим від п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, тоді втрачений дохід обчислюється враховуючи п'ятикратний розмір мінімальної заробітної плати (ч. 1 ст. 1197 ЦК України) [220]

На нашу думку, таке визначення, з однієї сторони спрямоване на максимальне відшкодування потерпілій стороні його втрат, однак з іншої сторони, такий підхід може викликати в потерпілого несприятливі для правовідносин та несправедливі стимули. Ми вважаємо, що обчислення втраченого заробітку повинен базуватися на заробітній платі після оподаткування, оскільки інакше делікт породжує додаткові вигоди для потерпілої сторони. Отже, потерпілий повинен отримувати лише

компенсацію заробітної плати після сплати податків, бо саме цю суму він втратив.

Наша позиція узгоджується з думкою американського вченого Джозефа Доджа, висловленою ще в дев'яностих роках ХХ ст. [237, с. 153]. Крім того, такої ж ідеї притримувався професор Чарльз Мак Кормік, який у своєму трактаті про збитки відзначав, що у випадку делікту, загальною метою компенсації є надання потерпілій особі грошової суми, яка якомога ближче, відновить його в тому фінансовому положенні, в якому він перебував би, якби шкоди не було завдано [233, с. 560–561]. Іншими словами, компенсація кредитору, який зазнає втрат заробітку, повинна поставити його приблизно в те саме економічне становище, в якому він був би, якби він отримував заробіток у звичайному режимі.

Оскільки заробіток, який отримується під час звичайної роботи, підлягає оподаткуванню, то справжньою і реальною мірою суми економічних збитків, які зазнає позивач, коли потік заробітку припиняється або зменшується, є прибуток потерпілого після сплати податків. Компенсація збитків, що приблизно відповідає валовому заробітку потерпілого, на нашу думку, ставить його в краще економічне становище, ніж те, у якому він мав би бути, якби він продовжив свою регулярну роботу. Тобто, розмір податків, які б заплатив потерпілий, якби не постраждав, є надзвичайно важливим показником для міри відшкодування збитків. Ми вважаємо, що такі податки необхідно враховувати, щоб визначити, суму яка відновить потерпілого в те ж економічне становище, в якому він би перебував, якби йому не було завдано шкоди.

Тому, ми пропонуємо внести зміни до частини першої ст. 1197 ЦК України щодо виключення з абзацу другого слова «Якщо середньомісячний заробіток (дохід) потерпілого є меншим від п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, розмір втраченого заробітку (доходу) обчислюється виходячи з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати». Крім того, в частині третій ст. 1197 ЦК України, слова «у сумах,

нарахованих до вирахування податку» замінити словами «у сумах, нарахованих після вирахування податку».

Зауважимо, що коли потерпілий на момент завдання шкоди не працював, то враховується розмір заробітку до його звільнення, якщо він мав раніше певну роботу, або розмір заробітної плати працівника його професії та кваліфікації у конкретній місцевості. Якщо ж до завдання шкоди здоров'ю потерпілого його заробіток або дохід значно зріс (наприклад, до завдання шкоди потерпілому було підвищено заробітну платню або він був підвищений до нової посади з більшим розміром окладу), враховується лише новий, підвищений заробіток або дохід потерпілого [220].

Втраченим заробітком визнаються всі види доходу потерпілого за основним місцем роботи та за сумісництвом, з яких сплачується податок, окрім одноразових виплат, вихідної допомоги, компенсації за невикористану відпустку, допомоги по вагітності та пологах і т.п. [220].

При визначенні обсягу відшкодування шкоди має значення сам характер пошкодження здоров'я, його наслідки і ступінь тяжкості. Наприклад, потерпілий може отримати лише короточасний розлад здоров'я, а може бути констатована і стійка або навіть невідновна втрата ним працездатності. В такому випадку необхідно визначити, якою мірою ушкодження або каліцтво ускладнюють для потерпілого здійснення колишньої діяльності (роботи), тобто встановити ступінь втрати ним професійної працездатності. Слід розуміти здатність особи до виконання певної роботи за конкретною професією, тобто її здатність до праці за наявною спеціальністю та кваліфікацією.

Важливим елементом відшкодування шкоди завданої здоров'ю є поняття додаткових витрат. До таких витрат законодавством віднесено: витрати на лікування, додаткове харчування, сторонній догляд, санаторно-курортне лікування, протезування тощо (ст. 1195 ЦК України) [220].

Зауважимо, що неможливо в одну правову норму вмістити витрати потерпілого на всі випадки життя, тому, зрозуміло, що перерахований у ЦК

України список додаткових витрат не має виключного характеру. До них також варто віднести витрати на придбання крісла-коляски, ортопедичного взуття, косметичних протезів, витрати на проїзд (наприклад, до медичного закладу, за відсутності можливості користуватися громадським транспортом, а при потребі в супроводі, можуть оплачуватися також витрати на проїзд супровідника) та інші витрати, які можуть бути доповнені судом в залежності від конкретного випадку.

Ми вважаємо, що додаткові витрати підлягають відшкодуванню, якщо шкоди завдано за двох вагомих умов: 1) потерпілий потребує саме такої допомоги, що підтверджується відповідним документом (висновком лікаря); 2) відсутність права отримати таку допомогу безкоштовно. Вказана отримує підтримку і в сучасній судовій практиці розгляду справ з відшкодування шкоди, завданої атракціоном [179].

Отже, для реальної компенсації необхідно в суді довести наявність зазначених витрат. З цією метою потерпілий повинен зібрати всі чеки та квитанції, що підтверджують його витрати. Подбати про довідку від лікаря про призначення йому саме тих ліків, які зазначені в квитанціях. Якщо мова йде про посилене лікувальне харчування, то також необхідно мати лікарське призначення і прайс-лист на продукти харчування, які купувалися для відновлення здоров'я. Таким чином, необхідно максимальний об'єм підтвердження всіх витрат, зроблених потерпілим або його близькими, водночас ці витрати повинні бути необхідними та документально підтвердженими.

Завдання атракціоном шкоди життю або здоров'ю громадянина означає, що в першу чергу, зменшуються його блага, на відшкодування яких він має право. Однак в разі його смерті, право на відшкодування шкоди виникає у його утриманців у зв'язку з втратою годувальника. При відшкодуванні шкоди, пов'язаної з завданням смерті потерпілому, враховуються зокрема факт настання смерті, необхідні витрати на поховання,

розмір відшкодування шкоди, завданої у зв'язку зі смертю годувальника, що підлягає виплаті особам, які мають право на відшкодування такої шкоди.

У разі смерті потерпілого майнові втрати виникають у близьких йому осіб, яких він повністю або частково утримував за життя, будучи їхнім годувальником, а також у осіб, які зазнали витрат на його поховання. До їх числа, згідно ст. 1200 ЦК України віднесено: 1) діти, до досягнення ними вісімнадцяти років (учні та студенти – до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ним двадцяти трьох років); 2) чоловік, дружина, батьки (усиновлювачі), які досягли пенсійного віку, встановленого законом, – довічно; 3) особи з інвалідністю – на строк їх інвалідності; 4) один з батьків (усиновлювачів) або другий з подружжя чи інший член сім'ї незалежно від віку і працездатності, якщо вони не працюють і здійснюють догляд за: дітьми, братами, сестрами, внуками померлого, – до досягнення ними чотирнадцяти років; 5) інші непрацездатні особи, які були на утриманні потерпілого, – протягом п'яти років після його смерті [220].

Наступним видом виплат компенсаційного характеру в зв'язку зі смертю особи, є відшкодування витрат на поховання та спорудження надгробного пам'ятника. За загальним правилом, завдавач шкоди компенсує такі витрати в грошовому виразі, за фактом пред'явлених до стягнення витрат.

Цікавою та вартою уваги є позиція професора Луї Вішера, який зазначає, що для того, щоб дозволити кривднику повністю відшкодувати збитки, які він спричинив, смертельно нещасним випадком, необхідно спробувати визначити цінність людського життя [244, с. 8].

В іноземній літературі існує загальне поняття «вартості статистичного життя» (*Value of a statistical life* або *VSL*). Вартість статистичного життя (ВСЖ) є граничним показником-співвідношенням між доходом (або багатством) та ризиком смертності. На ВСЖ впливають усі види рішень, які приймають люди, що пов'язані із сферою здоров'я та безпеки. Фактично

показник ВСЖ вказує, скільки людина готова заплатити, щоб зменшити ризик смерті.

Обґрунтування та доцільність застосування поняття «вартості статистичного життя» ми детально висвітлили в наукових тезах [10].

Тож, підсумовуючи, зауважимо, що загальною формулою для визначення вартості статистичного життя людини, яка підлягає компенсації у випадку смерті потерпілого пропонуємо вважати: $ВСЖ = Д^с * 12 * РЖКЯ * КР$, де $Д^с$ – середньомісячний дохід потерпілого; 12 – кількість місяців у календарному році; РЖКЯ – показник років життя з коригуванням на якість; КР – кількість втрачених років.

До прикладу, якщо особа працює на фабриці та отримує заробітну платню в розмірі 10 000 грн., і трапляється випадок, де потерпілий гине внаслідок завдання йому шкоди атракціоном. Його попередній стан здоров'я (РЖКЯ) становив показник 0,8 (тобто, він не був у ідеальному стані здоров'я; час від часу хворів, мав певні протипоказання), при цьому, за статистикою середньої тривалості життя в регіоні його проживання, кількість втрачених років становить 20 років. Тоді збитки за втрату життя обраховуватимуться: 10 000 грн. * 12 місяців * 0,8 * 20 років і становитимуть 1 920 000 гривень. Якщо ж особа не працювала, мала значні проблеми із здоров'ям, а кількість втрачених років становив ті ж 20 років. Тоді розрахунок буде наступним: 4000 грн. (розмір мінімальної заробітної плати після оподаткування) * 12 місяців * 0,5 * 20 і становитиме 480 000 грн.

Також вважаємо необхідним зазначити, що, приділяючи увагу пропозиціям щодо методів оцінки вартості статистичного життя, зазвичай не приділяється уваги колу осіб, які мають право на таке відшкодування. На нашу думку, на таке відшкодування, мають право особи, які перебували у найбільш економічно тісному та залежному стані з потерпілим. Такими особами ми визначаємо суб'єктів віднесених до першої черги спадкування за законом, а саме: діти потерпілого; той з подружжя, хто його пережив; батьки.

Обґрунтовуючи авторську формулу ми використали величини притаманні цивільним правовідносинам, а конкретно – зобов'язанням із відшкодування шкоди. Тому можемо стверджувати, що наша пропозиція щодо монетизації поняття ВСЖ є певного роду симбіозом відшкодування втраченого доходу та відшкодування шкоди, завданої втратою годувальника. При цьому виникає новий, більш об'єктивний, справедливий та чіткий вид відшкодування, який при подальшому дослідженні та обґрунтуванні може бути закріплений на законодавчому рівні та використовуватись у правозастосовній практиці.

На відміну від майнових збитків, немайновими є таке применшення благ, що належать потерпілому, яке не може бути кількісно виміряне, а отже, оцінено в грошовому вираженні, еквівалентному розміру цього применшення. Саме через неможливість відшкодування, що ґрунтується на принципі еквівалентності, тобто рівності суми грошового відшкодування розміру грошової оцінки завданої шкоди, немайнова шкода, підлягає не відшкодуванню, а компенсації, заснованої на принципі адекватності, тобто відповідності грошової суми, що компенсується тій шкоді, яка була завдана.

Якщо така рівність визначається шляхом відносно простого кількісного зіставлення, заснованого на представлених потерпілим доказах грошової оцінки завданої йому шкоди, то вказана відповідність може бути визначена лише шляхом суддівського розсуду, заснованого на ряді встановлених законом оціночних критеріїв, таких як характер і ступінь страждань потерпілого; його індивідуальні особливості; ступінь вини завдавача шкоди; вимоги розумності і справедливості та інше.

У силу цього, в ЦК України, законодавець розмежовує способи захисту цивільних прав, як «відшкодування збитків» і «компенсація моральної шкоди», позначивши їх самотійність. Виникнення немайнової шкоди також може бути обумовленим порушенням прав різного роду: у фізичних осіб – при порушенні як майнових, так і особистих немайнових прав, а от у юридичних осіб – при порушенні права на ділову репутацію.

На сьогодні у теорії права обґрунтовано думку про те, що правовий інститут відшкодування моральної шкоди є комплексним, оскільки стосується захисту усіх природних прав людини [147, с. 4]. У ч. 1 ст. 1167 ЦК України визначено, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті [220]. Водночас, в діючому Цивільному кодексі України визначення поняття моральної шкоди немає, при цьому в ч. 2 ст. 23 кодексу перелічені основні способи її прояву [220]. Відповідно, виникає логічне запитання, чи відповідає визначення терміну «моральна шкода» як фізичних і душевних страждань юридичній природі закладеній в цей термін.

На думку І. І. Єфремової «моральною (немайновою) є шкода, яка не має економічного змісту, внаслідок якої фізична особа (людина) відчуває душевні чи фізичні страждання, принижено її честь і гідність, погіршилося здоров'я, порушено право власності, у тому числі інтелектуальної, порушені звичний спосіб життя та нормальні життєві, соціальні зв'язки, неможливе продовження активного громадського життя, порушені відносини з оточуючими людьми» [65, с. 70].

Заслуговує на увагу позиція В. П. Паліюка, який вказував, що моральна (немайнова) шкода для фізичної особи є категорією психологічного плану, невід'ємно пов'язаною із самою особою, її відчуттями, емоційно-розумовою діяльністю, що відображає внутрішній світ людини й характеризується, зокрема, наявністю психотравмуючих факторів, позбавленням відчуття життєвої захищеності, зміною життєвого укладу, відчуттям приниження, пригнічення, невірноваженості, імпульсивності, зневаги, образи тощо [117, с. 121–129]. Водночас науковець відзначає, що «визначення змісту моральної (немайнової) шкоди через поняття «страждань» означає, що дії особи, яка завдала цю шкоду, повинні знайти своє відображення у свідомості потерпілого, які миттєво оцінюються свідомістю і викликають певну психічну реакцію. При цьому несприятливі

зміни в охоронюваних законом благах визначаються у свідомості людини у формі негативних відчуттів (фізичних страждань) або переживань (душевних страждань), внаслідок чого продовження звичайної буденної поведінки та колишнього способу життя стає неможливим» [190, с. 101].

На думку С. Є. Сиротенка моральною шкодою фізичної особи є наявність такого негативного емоційного сприйняття вчинених стосовно неї протиправних дій (бездіяльності), що досягло певного психологічного стану – фізичних (відчуття фізичного болю) чи душевних (відчуття неспокою, хвилювання, образи, дискомфорту тощо) страждань [215, с. 790].

Фактично всі наведені нами визначення моральної шкоди пов'язані із терміном «страждання». Великий тлумачний словник української мови визначає страждання як «прояв фізичного або морального болю» [24, с. 1399].

Дещо іншого підходу до визначення моральної шкоди притримується Р. О. Стефанчука, який зазначає, що «моральною шкодою є негативні наслідки немайнового характеру, які завдані фізичній особі внаслідок завданих їй фізичних, психічних та моральних страждань, що пов'язані із порушенням її прав чи охоронюваних законом інтересів, або загрозою вчинення такої поведінки» [192, с. 221]. Науковець звертає увагу на те, що саме негативні наслідки є моральною шкодою, а страждання – це процес, що породжує ці наслідки.

Ми вважаємо, що досить точно визначив моральну шкоду, через опис її основних ознак І. П. Майстер, який узагальнив, що «моральна шкода – це самотійна шкода, що може бути завдана поряд із майновою шкодою або без неї; немайнова шкода, оскільки внаслідок її завдання страждає немайнова сфера фізичної особи – психічне здоров'я; може виникати внаслідок порушення майнових або особистих немайнових прав і благ особи; є похідною від майнової шкоди та первісною у разі приниження честі, гідності та ділової репутації; виявляється через душевні страждання фізичної особи; моральну шкоду породжують лише істотні душевні страждання фізичної

особи, а не будь-яке хвилювання чи звичайна неприємність, що не спричиняє істотного впливу на життя, діяльність і поведінку людини; компенсація моральної шкоди має майновий характер» [102, с. 53].

Законодавець у ст. 23 ЦК України [220] правильно, на нашу думку, виділяє дві складові моральної шкоди: шкода у вигляді фізичного болю і страждань та шкода у вигляді душевних страждань. Для першого випадку характерним є наявність певних негативних фізичних відчуттів, тобто порушення нормального перебігу психофізіологічних процесів організму. Душевні страждання, полягають у тому, що шкода, завдана свідомості людини, сформованій в процесі суспільного буття, результатом якого є переживання через те, що вона зазнає дії, що суперечать її уявленням про те, якими вони повинні бути. При цьому шкідливі наслідки, як правило, відображаються в свідомості людини у формі переживань (моральні страждання) або негативних відчуттів (фізичні страждання).

Моральні і фізичні страждання можуть виникати одночасно, але також моральні страждання можуть породжувати фізичні, й навпаки. При цьому грошова компенсація повинна бути виплачена як при незначних фізичних стражданнях, що супроводжувались сильними моральними переживаннями (наприклад, завдання видимого фізичного дефекту публічній особі – актору, співаку, телеведучому і т.п.), так і при незначних моральних переживаннях, але при тривалих фізичних стражданнях (наприклад, необхідність гарантованого, але тривалого відновлення здоров'я при отриманні травми). Українська судова практика містить чимало прикладів відшкодування моральної шкоди, завданої атракціонами [172].

Зауважимо, що поняття «фізичні страждання» варто розмежовувати, за своїм змістом, з поняттями «шкода здоров'ю». Фізичні страждання – це одна з форм моральної шкоди в тому його вигляді, як він визначений в українському законодавстві (ст. 23 ЦК України) [220]. У той же час, шкоду здоров'ю або фізичну шкоду варто розуміти як будь-які негативні зміни тілесної сфери людини у вигляді пошкодження тканин організму, порушень

функціонування окремих його систем, викликаних зовнішнім впливом, зміни в організмі людини, що перешкоджають його благополучному біологічному функціонуванню. Благополучним біологічним функціонуванням при цьому варто розуміти нормальне, з медичної точки зору, протікання всіх психофізіологічних процесів в організмі людини.

Таким чином, моральну шкоду ми розглядаємо в абсолютному зв'язку із процесом порушення психологічного та фізичного благополуччя і здоров'я особистості, потерпілої від негативних змін психологічного здоров'я, фрустрацією у зв'язку із вчиненням правопорушення щодо неї.

З огляду на те, що юридична особа, в силу своєї природи, не здатна морально або фізично страждати, і, отже, навіть при порушенні її немайнового права на ділову репутацію, втрати вона може нести тільки майнові (в тому сенсі, що в кінцевому підсумку вони все одно, так чи інакше, відбиваються на майновій сфері). Під «шкодою діловій репутації» вважаємо доцільним розуміти тільки ту частину майнових втрат, пов'язаних з втратою ділової репутації, яка не може бути кількісно виміряна і оцінена в грошовому вираженні, протиставляючи їй іншу її частину – збитки, які можливо виміряти та оцінити (реальні збитки та упущену вигоду), що підлягають відшкодуванню в разі їх завдання порушенням права на ділову репутацію.

Отже стверджуємо, що шкода діловій репутації, як самостійна категорія, в досліджуваних нами правовідносинах, може бути притаманна більше юридичним ніж фізичним особам. Зазначене пояснюється тим, що в більшій мірі послуги атракціонів надаються юридичними особами, а не фізичними особами – підприємцями. Фізичні ж особи, на відміну від зазначених суб'єктів, у зв'язку з втратою ділової репутації здатні, крім збитків, нести як немайнові втрати (фізично і (або) морально страждати, що, власне, являє собою моральну шкоду), так і недоступні для обчислення майнові втрати, які не компенсуються окремо від інших невимірних втрат, тому фактично охоплюються у особи категорією «моральна шкода», формально не входячи до її складу. Таким чином, шкода діловій репутації

юридичної особи, носить майновий характер, але через неможливість її кількісно виміряти і виразити в грошовій формі, вона фактично прирівнюється до моральної шкоди фізичної особи.

Підсумовуючи досліджений об'єм теоретичних знань про шкоду в деліктних зобов'язаннях, виділимо характерні особливості досліджуваних нами зобов'язань:

По-перше, шкода може бути наслідком протиправних, та правомірних дій;

По-друге, шкода може бути завдана як майну, так і особистим нематеріальним благам;

По-третє, якщо шкоди завдано майну, то відшкодування шкоди відбувається шляхом відновлення майна; заміни майна або компенсації вартості майна;

По-четверте, немайна шкода проявляється у вигляді порушення психологічного та фізичного благополуччя і здоров'я людини;

По-п'яте, розмір відшкодування може бути зменшено у випадку умислу потерпілого або дії непереборної сили;

По-шосте, розмір відшкодування шкоди може бути збільшено лише на вимогу потерпілого у випадку зниження рівня його працездатності відносно того, який був на момент вирішення питання про відшкодування шкоди.

2.3. Причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та діяльністю атракціону, як умова виникнення зобов'язань

У розглянутій нами тріаді елементів правової конструкції зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої атракціонами, причинно-наслідковий зв'язок відіграє роль сполучної ланки, при відсутності якої інші ланки ланцюга виявляються відірваними один від одного, а тому й не мають доказового значення для встановлення факту наявності шкоди. Якщо

зазначений зв'язок відсутній, то не може бути й мови про покладення на суб'єкта відповідальності або інших обтяжень майнового чи особистого характеру.

Відсутність причинного зв'язку означає, що шкода виникла не в результаті протиправного діяння суб'єкта, а є наслідком інших причин. Саме тому відповідальність завдавача шкоди виключається. Проблема причинного зв'язку є одним з найскладніших питань сучасної цивілістики. Загалом, у більшості випадків, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою настільки очевидний, що не виникає ніяких сумнівів у його наявності, однак трапляються й інші випадки.

Водночас питання причинно-наслідкового зв'язку, як необхідної умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, є одним із найбільш дискусійних в юридичній науці, що зумовлює існування низки теорій причинно-наслідкового зв'язку.

Як відзначає С. Д. Гринько, найдавнішою теорією причинного зв'язку є теорія умови. Суть теорії полягає в тому, що «поведінка відповідальної особи розглядається з позиції питання, чи є вона необхідною ланкою в ланцюгу причин, що призвели до результату, який обговорювався» [47, с. 67]. На думку вченої, згідно вказаної теорії визнавались рівними усі умови, що зумовили настання конкретної події, а саме до встановлення факту причетності особи до результату без будь-якого обмеження кола об'єктивних фактів [47, с. 67]. На нашу думку, застосування на практиці теорії умови може привести до відповідальності за найрізноманітніші й віддалені від досліджуваної умови дії, обставини і події. З цього випливає висновок, що в контексті зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, її застосування є неможливим.

Ще однією досить поширеною теорією є теорія необхідного і випадкового причинно-наслідкового зв'язку. Як відзначав А. А. Піонтковський, що всі явища природи і суспільства причино зумовлені,

тому безпричинних явищ немає. Серед причинно-обумовлених явищ науковець відзначав необхідні та випадкові явища [122, с. 304–306].

Здійснюючи розмежування причин на необхідну і випадкову, стверджується, що тільки необхідний причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою і шкодою може служити однією з умов відповідальності. Випадковий же причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою і шкодою не достатній для настання юридичної відповідальності. Як відзначав Л. А. Лунц, що дію людини лише в тому випадку може бути визнано причиною певного результату, якщо зв'язок цієї події з конкретним результатом є проявом необхідності, закономірності, а не носить характеру випадкового поєднання подій [111, с. 307–308].

В юридичній літературі було запропоновано теорію можливості й дійсності причинно-наслідкового зв'язку. При встановленні причинного зв'язку між протиправним діянням і шкодою, на думку вченого, слід опиратися не на категорії випадкового і необхідного, а на пов'язані з ними, але не тотожні їм, поняття можливості й дійсності. Справа в тому, що випадковість і необхідність не відображають в собі різних ступенів завдання: не можна говорити про кожен з них окремо як про випадковість або необхідність більшою чи меншою мірою [76, с. 228].

Різні обставини, як наголошував О. С. Іоффе, впливають на настання неправомірних наслідків по-різному. Це проявляється в тому, що одні з них створюють абстрактну можливість, інші – конкретну можливість, а треті – дійсність результату. Якщо неправомірна поведінка відіграє роль однієї тільки абстрактної можливості, відповідальність виключається. Якщо ж вона викликала конкретну можливість результату або тим більше перетворила результат з можливого в дійсний, то очевидний причинно-наслідковий зв'язок, достатній для притягнення до відповідальності [76, с. 228].

На запитання про те, якими критеріями потрібно керуватися, щоб розмежувати абстрактну й конкретну можливість, а також знайти межу між поведінкою, яка створила можливість результату і перетворила її в дійсність,

О. С. Іоффе зазначав, що коли відомі всі обставини, що сприяли настанню результату, то до числа обставин, які перетворили можливість в дійсність, можуть бути віднесені лише ті, діюча сила яких отримала вираження в індивідуальних – фізичних або громадських – особливостях даного результату [76, с. 228].

Запропонована теорія не позбавлена окремих дискусійних моментів. Справа в тому, що якщо використовувати безпосередньо положення концепції О. С. Іоффе, то причинно-наслідковий зв'язок занадто суб'єктивований. Так, виходячи з поняття конкретної можливості, де можливість перетворюється в дійсність об'єктивно повторюваними в даних умовах обставинами, то той, хто зумовив таку можливість, міг і повинен був передбачати настання шкідливих наслідків. І навпаки, виходячи з поняття абстрактної можливості, за якої можливість перетворюється в дійсність, за обставин, що об'єктивно не повторюються в даних умовах, особа, яка створила таку можливість, не передбачала і не могла передбачити настання шкідливого результату. Таким чином, критерій виявлення юридично значимого причинно-наслідкового зв'язку, запропонований теорією можливості й дійсності в кінцевому підсумку залежить від суб'єктивної умови настання відповідальності – вини.

У цивільно-правовій доктрині також виділяють теорію адекватного (типового) завдання. Відстоював положення вказаної теорії М. М. Агарков, який стверджував, що суд повинен встановити, чи належить зв'язок між протиправним діянням і шкодою до типових причинних зв'язків, з якими доводиться рахуватися на практиці. Практика зважає на той критерій, яким, в кінцевому рахунку, повинен керуватися суд [32, с. 327]. Також відзначалось, що суд повинен встановити, чи піддається в даному конкретному випадку обліку з точки зору нормального життєвого досвіду (чи є типовим) зв'язок між протиправною дією (або недоглядом) і завданою шкодою. Вчений відзначав, що суд повинен знайти для кожного окремого випадку міру того, що можна вимагати від громадянина соціалістичної держави. Як приклад, що

підтверджує теорію, вчений наводить наступний відомий випадок: громадянин А. жартома легко вдарив Б. долонею по лобі; потерпілий страждав ненормальною (нетиповою) крихкістю кісток черепа, яка до цього не виявлялася; череп Б. тріснув. Науковець вважає, що в такому випадку причинний зв'язок нетиповий і немає достатніх підстав покладати збитки на завдавача [33, с. 396]. Однак, з точки зору сучасної правової науки, ми розуміємо абсурдність такого виключення. Адже дії особи, що призвели до фатального результату, який наведений в прикладі, не можуть залишитись без покарання та відповідної компенсації, лише через те, що такий випадок не притаманний практиці.

Цікавою, в контексті діяльності атракціонів, виглядає концепція описана В. І. Манукяном. Науковець стверджує, що поняття причинно-наслідкового зв'язку відчутно змінюється через еволюцію технологій та економіки, що спровокувало появу в літературі теорії «створення умов для завдання шкоди» [105, с. 53]. Авторство концепції з 1999 року приписують професору Стенфордського університету Роберту Рабіну. Американський науковець відзначав, що «створення умов для завдання шкоди» («*enabling torts*») – це ситуація, в якій особа «готує ґрунт» для правопорушення, але фактично не здійснює протиправних дій [249]. Вказана концепція дає можливість ускладнювати причинно-наслідкові зв'язки аж до «останньої» ланки, тобто до особи, з чия недбалості був (міг бути) «запущений» механізм завдання шкоди [105, с. 53]. Однак варто зауважити, що вказану концепцію варто розглядати більшою мірою як концепцію завдання шкоди, що допомагає віднайти причинний зв'язок, ніж як саме концепцію причинно-наслідкового зв'язку.

На сьогодні переважає теорія прямого та непрямого причинного зв'язку. На такий висновок звертає увагу Ю. В. Лесько: «Найбільш визнаною серед теоретиків і практиків є теорія прямого та непрямого причинного зв'язку, що ґрунтується на двох положеннях загальнофілософського вчення про причинність» [96, с. 112]. У сучасній цивільно-правовій доктрині щодо

вказаної теорії відзначають, що «непрямі причини не є умовою виникнення зобов'язання для завдавача шкоди, так як вони не створюють правовий зв'язок між діями завдавача шкоди та шкідливим наслідком. Однак, непрямі причини вже перетворюються на прямі (безпосередні) причини завдання шкоди за наявності зовнішнього впливу, так як створюють правовий зв'язок між впливом зовнішніх факторів і шкідливим наслідком. Тому для визначення суб'єкта відповідальності юридичне значення має лише прямий правовий зв'язок» [47, с. 70].

Ми цілком погоджуємось зі словами С. Д. Гринько, яка відзначала, що сучасна концепція причинного зв'язку в Україні виходить із двох теорій: прямого (безпосереднього) причинного зв'язку, на якій будується конструкція зобов'язань відшкодування шкоди в судовій практиці; та необхідних і випадкових причинних зв'язків, на якій формується сучасна цивілістична доктрина в Україні [47, с. 76].

Водночас, у юридичній літературі виділяються певні вимоги, яким має відповідати причинний зв'язок як елемент цивільного правопорушення, які ми повністю підтримуємо. Зокрема, до них відносять наступне: 1) причинний зв'язок повинен мати таку часову послідовність, коли протиправна поведінка передуює завданій шкоді (спочатку вчиняється діяння, а потім настають негативні наслідки); 2) причина має породжувати наслідок, тобто причинний зв'язок має бути прямим, а не навпаки; 3) причина та наслідок повинні бути юридично значущими, тобто здатними породжувати цивільні права та обов'язки в суб'єктів відповідного правовідношення [70, с. 229].

Підкресливши характерні особливості основних відомих теорій та вимог до причинного зв'язку, звернемося до особливостей причинно-наслідкового зв'язку стосовно досліджуваних нами зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої атракціонами.

З позиції розуміння поняття атракціону, як правомірної діяльності учасника цивільних правовідносин, спрямованої на задоволення потреб відвідувачів у розвагах, що пов'язана з власністю, володінням чи

користуванням розважальними об'єктами, які зазвичай наділені концентрованою внутрішньою енергією, характеристика яких на відповідних рівнях виключає можливість повного їх контролю з боку людини, внаслідок чого може створюватися підвищена небезпека завдання шкоди, ми прийшли до висновку, що варто розрізняти в причинному зв'язку зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої атракціонами наступні ланки:

- 1) зв'язок між поведінкою організатора атракціону та його функціонуванням;
- 2) зв'язок між функціонуванням атракціону і шкодою, що настала;
- 3) зв'язок між поведінкою особи, зобов'язаної до технічного обслуговування та огляду атракціону і шкодою, що настала;
- 4) зв'язок між шкодою, що настала та причинами, які не пов'язані з діяльністю атракціону.

Дослідимо більш детально виділені нами ланки цього зв'язку.

У першій ланці причину завдання шкоди варто шукати в організації діяльності атракціону. Для цієї ланки важливим є такий елемент, як «обов'язок розумного догляду (піклування)» про джерело потенційного завдання шкоди. В іноземній англійській літературі цей термін позначається як «*duty of care*» [242, с. 546]. Обов'язок догляду передбачає, що відповідальна особа повинна проявити стандарт розумної обережності, тобто діяти таким чином, щодо догляду за атракціоном, щоб уникнути потенційного завдання шкоди відвідувачу.

За загальним правилом «стандарт догляду» – це те, що робить особа за конкретних обставин, щоб забезпечити мінімізацію можливості завдання шкоди. Це допомагає збалансувати права сторін, враховуючи рівень догляду, який є відповідним конкретній ситуації. Якщо стандарт догляду не дотриманий, то вважається, що особа діяла з порушенням своїх обов'язків перед іншим учасником цивільних правовідносин.

Чинним законодавством України такий обов'язок «розумного догляду» відносно атракціонів передбачений розділом 3.2. Правил будови і

безпечної експлуатації атракціонної техніки. Зокрема пунктом 3.2.1. визначено, що повинна бути проведена ідентифікація прогнозованої небезпеки, небезпечних подій і ситуацій, породжуваних механічним, електричним, хімічним (від сировини, матеріалів і інших речовин), термічним (тепловим) впливом, випромінюванням, водним середовищем, а також порушенням вимог ергономіки та іншими причинами [142]. Додатково наступними двома наступними пунктами у цьому документі визначаються основні та додаткові заходи щодо зменшення ризику виникнення аварійних та надзвичайних ситуацій на атракціонах [142].

У першій ланці причинного зв'язку фундаментального значення набуває саме обов'язок організатора атракціону відповідним чином дбати про належне функціонування діяльності атракціону. Важливо, що цей обов'язок не обмежується лише діями щодо самого атракціону, але й повинен включати в себе: забезпечення та підтримку безпечного фізичного робочого середовища; забезпечення відповідності відповідним галузевим стандартам та законодавчим нормам безпеки; забезпечення вимог законодавства щодо періоду роботи, оплати праці та відпочинку працівників; проведення оцінок потенційних ризиків та їх мінімізація та ін.

Водночас, варто відзначити, що поруч з активними діями, передумовою настання причини завдання шкоди може бути й бездіяльність організатора атракціону. Відповідальність за бездіяльність прямо передбачена ч. 1 ст. 1166 ЦК України нарівні з діями [220]. Що стосується бездіяльності, то В. М. Кудрявцев наводить приклад зі стрілочником, який не перевів стрілку рейс на залізній дорозі в необхідне положення, і як результат цього – аварію потягу. Вчений підкреслює ту обставину, що бездіяльність, будучи пасивною з енергетичної точки зору, володіє певними активними властивостями в інформаційному плані, так як для процесів управління відсутність інформації є також інформація [91, с. 31].

У зобов'язаннях із відшкодування шкоди бездіяльністю є утримання від здійснення певних дій, на які була уповноважена конкретна особа. До

прикладу, протиправною бездіяльністю є не укладення, відповідальною особою, договорів про обов'язкове аварійно-рятувальне обслуговування місць розміщення атракціонів відповідно до вимог Переліку об'єктів та окремих територій, які підлягають постійному та обов'язковому, на договірній основі, обслуговуванню державними аварійно-рятувальними службами (п. 3.2.2 Правил будови і безпечної діяльності атракціонної техніки) [142]. Така бездіяльність є передумовою дії, тобто може бути ознакою протиправності в окремих моментах.

Бездіяльність і дію, на думку Г. К. Матвєєва, характеризує одна й та ж сутність. І дія, і бездіяльність може призвести до певних шкідливих наслідків, але, з юридичного боку, бездіяльність не може бути зведена до простої пасивності суб'єкта. У правовому значенні вона є не вчиненням конкретної дії, тобто такої, яка наказувалася суб'єкту до певної поведінки, ставилася йому в обов'язок [106, с. 188].

Ми погоджуємось із твердженням вченого, однак зауважуємо, що бездіяльність у досліджуваних нами зобов'язаннях є передумовою настання причини завдання шкоди. Адже шкода завдається завжди активними діями – діяльністю атракціону. Для того, щоб бездіяльність стала передумовою настання причини завдання шкоди, в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном необхідні такі умови:

- 1) наявність норм права, що покладають на особу певний обов'язок;
- 2) факт умисного невиконання особою покладених на неї обов'язків.

Бездіяльність особи є протиправною, наголошував О. С. Іоффе, тоді, коли особа повинна була та могла діяти: «повинна була» – юридичний критерій, який передбачає правовий обов'язок вчинити певні дії; «могла» – фізичний критерій, який передбачає фактичну можливість їх вчинення [75, с. 280]. Тобто вчений виділяв таку умову протиправної бездіяльності як «фактична можливість виконання обов'язку», яка на наш погляд є цілком обґрунтованою. Оскільки окрім покладення на уповноважену особу обов'язку, вона повинна бути забезпечена усім необхідним для його

виконання. До прикладу, якщо на оператора атракціону покладений обов'язок контролю тиску в гідравлічній системі атракціону, він повинен бути забезпечений манометром або виведеним на екран операторської кабіни показником тиску. В іншому випадку така бездіяльність не повинна визнаватись протиправною.

Висловлюючи схожу позицію, І. С. Канзафарова визначає протиправну бездіяльність, як порушення обов'язку вчинити певні дії. Водночас вчена зауважує, що «поряд із цим необхідно встановити фактичну можливість вчинення зазначених дій конкретною особою у конкретних обставинах: чи мала особа реальну можливість вчинити певні дії. При цьому потрібно враховувати не лише фізичний та психічний стан особи, а й її особисті якості» [80, с. 75]. Частково погоджуючись із твердженням вченої щодо суті бездіяльності, хочемо зауважити, що спірними є міркування щодо врахування фактору «особистих якостей» особи. Оскільки такий критерій є занадто суб'єктивний і визначення таких якостей лежить більше в філософській площині, аніж юридичній.

Подібні міркування висловлює С. Д. Гринько, яка виділила умови, за яких бездіяльність набуває протиправного характеру, а саме: 1) наявність у особи обов'язку здійснити певні позитивні дії, що може виникати з прямої вказівки закону, договору, службових відносин, а також випадків, створених самою особою; 2) можливість здійснити їх; 3) відсутність таких дій [41, с. 543]. З таким переліком умов протиправної бездіяльності ми цілком згодні, оскільки вони притаманні зобов'язанням із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. Підтверджується наша позиція і прикладом із судової практики, а саме рішенням Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області [182].

Щодо умов протиправної бездіяльності, що були описані нами вище, зазначимо наступне. Судом було відзначено, що ТОВ «Житломасив» є належним відповідачем, оскільки між ним та балансоутримувачем КП «Житломасив» було укладено договір про надання послуг з управління

будинками, спорудами, житловими комплексами або комплексами будинків і споруд. Отже, будинок, службові приміщення, благоустрій, тобто малі архітектурні споруди, дитячі та іграшкові майданчики були передані на утримання ТОВ «Житломасив». Крім того, такий обов'язок відповідача закріплений і вказівкою закону, а саме ст. 13 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки [142]. Тобто, на відповідача були покладені вищезазначені обов'язки в силу зазначеного законодавства та договору про надання послуг з управління будинками, спорудами, житловими комплексами або комплексами будинків і споруд. Отже, знаходить своє підтвердження умова щодо наявності у особи обов'язку здійснити позитивні дії, що виникають з договору та закону.

Також суд відзначив, що відповідач мав можливість виконати покладені на нього обов'язки, оскільки відповідно до додатку № 1 рішення виконавчого комітету Мелітопольської міської ради № 218/2 від 20.12.2012р., визначено перелік будинків, споруд, житлових комплексів або комплексів будинків і споруд та прибудинкових територій які обслуговуються ТОВ «Житломасив». В п. 140 зазначеного переліку вказано будинок на прибудинковій території якого знаходиться гойдалка, що стала причиною завдання шкоди. Відповідно до додатку № 3 рішення виконавчого комітету Мелітопольської міської ради № 218/2 від 20.12.2012 р., визначено перелік робіт з утримання будинків, споруд, житлових комплексів або комплексів будинків і споруд та прибудинкових територій, зокрема п. 10 включає поточний ремонт технічних пристроїв будинків та елементів зовнішнього упорядження, що розміщені на закріплений в установленому порядку прибудинковій території (в тому числі спортивних, дитячих та господарчих майданчиків). Тобто, відзначаємо про наявність умови «можливості здійснити обов'язок».

Щодо третьої умови «відсутності необхідних дій», то її підтвердженням є резолютивна частина рішення, де бездіяльність відповідача визнається протиправною, тобто підтверджується факт не здійснення

необхідних дій, що ставились йому в обов'язок та стягнення з відповідача сум матеріальної та моральної шкоди.

Отже, судом було встановлено наступне: 1) наявний факт діяльності атракціону (функціонування дитячої гойдалки); 2) наявний факт завдання шкоди (тілесні ушкодження дитини у вигляді розриву правої нирки); 3) встановлено причинно-наслідковий зв'язок між дією атракціону і завданою шкодою; 4) встановлено «передумову причини» завдання шкоди, якою була бездіяльність організатора атракціону, а саме балансоутримувача дитячого майданчику.

У контексті другої виділеної нами ланки, а саме зв'язку між функціонуванням атракціону і шкодою, що настала, варто говорити про причини завдання шкоди, що не пов'язані з організаційними моментами. Тобто, шкоди було завдано незважаючи на те, що організатор атракціону належно виконав покладені на нього обов'язки. Причиною завдання шкоди може стати природна амортизація певного механізму; непередбачувана дія атракціону (помилка програмного забезпечення віртуального атракціону); помилка оператора та ін. Так рішенням Ворошиловського районного суду м. Донецька [181] та рішенням Кіровського районного суду м. Кіровоград [183] стягнуто завдану шкоду з оператора атракціону.

Підсумовуючи обидва приклади з судової практики відзначимо, що причиною завдання атракціоном шкоди відвідувачу стали помилки оператора, що належить до ланки «функціонування атракціону – шкода, що настала».

Уявімо ще одну ситуацію: відвідувач атракціону користується шлемом віртуальної реальності і через «збій у системі» раптово змінюється картинка, від чого він падає і отримує травму. В такому випадку причина завдання шкоди також належить до ланки «функціонування атракціону – шкода, що настала». Адже дії організатора атракціону ніяким чином не вплинули на завдання відвідувачу шкоди, це сталось через внутрішні проблеми функціонування самого обладнання.

Важливими елементами другої ланки причинного зв'язку є такі речі, як груба необережність та умисел потерпілого. Оскільки, як зазначено в ч. 1 ст. 1193 ЦК України шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується [220]. А ч. 2 ст. 1193 ЦК України визначено, якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, – також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом [220]. Тобто, якщо передумовами причини завдання шкоди були груба необережність або умисел потерпілого, то причинно-наслідковий зв'язок набуде дещо іншого вигляду, з подальшим зменшенням розміру відшкодування шкоди або взагалі відмовою від задоволення вимоги відшкодувати шкоду.

Отже, встановлення цих фактів значною мірою впливатиме на існування такої ланки причинного зв'язку, як «зв'язок між функціонуванням атракціону і шкодою, що настала» і може довести, або спростувати, що шкода завдана саме через неналежне функціонування атракціону.

Що стосується третьої виділеної нами ланки, то зауважимо, що конкретну поведінку особи, яка безпосередньо обслуговує атракціон та надає дозвіл на його експлуатацію, варто виділити безпосередньо із загальної діяльності атракціону, що створює підвищену небезпеку для оточуючих.

Нового значення, через призму атракціонів віртуальної реальності, набуває діяльність в умовах інформаційного суспільства. Дії зі сфери механічної та фізичної переміщаються у віртуальний простір, де замінюються управлінням, в якому дія і бездіяльність є не більше ніж сигналами, командами для електронно-обчислювальної техніки. Збій в роботі програми і завдана цим шкода, в рівній мірі може бути наслідком як дії, так і бездіяльності особи, що обслуговує цю програму.

Наприклад, той чи інший алгоритм, закладений в програмному забезпеченні віртуального атракціону, може запускатися «за замовчуванням», тобто сигналом є бездіяльність особи, що обслуговує програму. Запуск

такого алгоритму, при певних, невідомих користувачеві обставин, може призвести до збою у функціонуванні тієї чи іншої інформаційної системи.

Те ж стосується й стаціонарних атракціонів. Якщо особа уповноважена до огляду атракціону і надання відповідного висновку щодо його справності, можливості подальшої експлуатації, цього не зробить, а, скажімо, заочно надасть позитивний висновок, то це може слугувати передумовою настання причини завдання шкоди. І в такому випадку базовою ланкою причинного зв'язку має стати саме зв'язок між поведінкою особи, зобов'язаної до технічного обслуговування та огляду атракціону і шкодою, що настала, а не будь-яка з інших ланок. Тому ми і визначаємо самостійну форму поведінки, щодо порушення спеціальних правил у третю ланку причинного зв'язку.

Четвертою ми виділили ланку «зв'язок між шкодою, що настала та причинами, що не пов'язані з діяльністю атракціону». Уявімо ситуацію, коли в парку розваг два атракціони (наприклад наземна карусель «коники» та повітряна карусель «літаки») знаходяться та функціонують один поруч з іншим. Водночас вони мають різних володільців. Перебуваючи в нерухомому стані, після того, як оператор здійснив посадку відвідувачів на атракціон «коники», відбувається непередбачувана ситуація: в каруселі «літаки» розриваються ланцюги кріплення і один з літаків падає на атракціон «коники», завдавши шкоди відвідувачу. Виникає запитання: яка з виділених нами ланок причинно-наслідкового зв'язку містить реальну причину завдання шкоди відвідувачу атракціону «коники»?

Якщо розглядати першу ланку «зв'язок між поведінкою організатора атракціону і його функціонуванням», то очевидно, що організатор атракціону «коники» немає відношення до завдання шкоди: він належним чином організував його роботу; не було порушено техніки безпеки; за діяльністю атракціону наглядав оператор. Друга ланка «зв'язок між функціонуванням атракціону і шкодою, що настала» не міститиме причини завдання шкоди, оскільки атракціон не здійснював функціонування і не катав відвідувачів.

Також відсутня буде і причина в третій виділеній нами ланці «зв'язку між поведінкою особи, зобов'язаної до технічного обслуговування та огляду атракціону і шкодою, що настала».

Отже, стає очевидно, що існує ще одна ланка причинно-наслідкового зв'язку, яка містить реальну причину завдання шкоди відвідувачу, а саме: обставини, що не пов'язані з діяльністю атракціону. Тобто певні ситуації, що існують поруч з діяльністю атракціону і в окремих випадках, незалежно від здійснення діяльності самим атракціоном, здатні спровокувати ланцюгову реакцію, наслідком якої буде завдання шкоди відвідувачу атракціону.

Що стосується нашого випадку то зрозуміло, що причиною завдання шкоди відвідувачу атракціону «коники» стало неналежне виконання своїх обов'язків організатором атракціону «літаки», адже саме він не забезпечив належного функціонування власного атракціону, що стало причиною завдання шкоди відвідувача іншого атракціону.

Водночас, ситуація значно ускладниться якщо уявити описану нами ситуацію дещо під іншим кутом. Уявімо, що атракціон «коники» здійснював діяльність і під час руху одна з фігурок – боксів виходить з ладу і затискає відвідувачу ногу, водночас відривається посадочний бокс з сусіднього атракціону «літаки» і падає на ногу цьому ж відвідувачу. Виникає запитання діяльність якого атракціону стала причиною завдання шкоди відвідувачу і хто з організаторів зобов'язаний таку шкоду відшкодувати?

Така ситуація отримала в літературі назву «випереджаючий причинно-наслідковий зв'язок». Суть якого полягає в тому, що один порушник завдає шкоди, яка однаково настала б через діяння іншого завдавача або певної обставини [242, с. 163].

Згідно ст. 3:104 Принципів європейського деліктного права, якщо дія однозначно і неповоротно потягла за собою завдання шкоди потерпілому, то будь-які наступні дії, які самі по собі могли стати причиною ідентичної шкоди не приймаються до уваги [247, с. 1616]. Однак, ми з таким визначенням не згодні. Оскільки, в нашому конкретному випадку неможливо

визначити ступінь шкоди, яку завдав кожен з атракціонів відвідувачу. Так, якщо шкода завдана першим атракціоном «коники» могла обмежитись синцем або раною, тоді як від падіння другого атракціону відвідувач міг отримати перелом ноги. І якщо ми будемо діяти згідно ЄПДП, то за замовчуванням маємо рахувати, що саме перший атракціон завдав шкоди відвідувачу у вигляді перелому.

Існує думка, що коли неможливо встановити ступінь вини конкретного завдавача, повинен діяти інститут солідарної відповідальності [75, с. 788–789], [201, с. 154]. Однак, в нашому випадку з таким твердженням ми також не можемо погодитись. На нашу думку, у вказаному випадку варто застосовувати положення ст. 1188 ЦК України [220] про відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки. Так, якщо внаслідок взаємодії атракціонів підвищеної небезпеки було завдано шкоди іншим особам, особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини (ч. 2 ст. 1188 ЦК України) [220]. А за наявності вини всіх осіб, діяльністю яких було завдано шкоди, розмір відшкодування визначається у відповідній частці залежно від обставин, що мають істотне значення (п. 3 ч. 1 ст. 1188 ЦК України) [220]. Тобто, в нашому випадку володільці обох каруселей будуть нести спільну часткову відповідальність. Розмір частки, яку вони будуть зобов'язані відшкодувати залежатиме від істотних обставин справи. Водночас, варто відзначити, що коли взаємодією атракціонів підвищеної небезпеки шкоди завдано лише за наявності вини особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодуватиметься (п. 2 ч. 1 ст. 1188 ЦК України) [220].

Продовжуючи розглядати можливі варіанти нашої ситуації, уявімо, що поруч функціонують дві каруселі «літаки», що мають двох різних володільців. Під час діяльності вказаних атракціонів, спочатку з одного атракціону відривається посадковий модуль і падає на автомобіль припаркований на зупинці парку атракціонів. З відставанням в п'ять секунд з іншого атракціону відривається такий же посадковий бокс-літак і падає на

цю ж автівку. Виникає запитання чи доречним буде застосування інститут солідарної відповідальності в такому випадку, адже обидва бокси впали на припаркований на зупинці автомобіль?

Польський науковець Ф. Бидлінський відзначає, що в момент здійснення другого правопорушення, суб'єктивне право, що захищається законом вже було відсутнє (воно припинило своє існування в результаті здійснення першого правопорушення), в зв'язку із чим другий правопорушник не може бути притягнений до відповідальності [232, с. 23]. Водночас зауважується, що у випадку, якщо об'єкт уже був знищений в результаті першого правопорушення, то поведінка другого порушника не могла створити високий ризик завдання шкоди цьому об'єкту, що також виключає відповідальність другого порушника [242, с. 165]. Вказані думки можуть викликати певні сумніви, адже другий завдавач все ж завдав шкоди майну відвідувача. Однак, якщо би ми припустили, що автомобіль після падіння на нього боксу-літака стояв пошкодженим на зупинці протягом року (не підлягаючи ремонту), і після цього на нього впав ще один бокс-літак. Чи можна говорити про те, що саме падіння другого боксу-літака стало причиною завдання шкоди і до того знищеному авто?

У цьому випадку ми все ж схилиємось до думки, що причиною завдання шкоди буде падіння першого боксу-літака. Тобто встановлення часових меж, по впливу яких не приймаються до уваги наступні діяння, які могли б призвести до завдання шкоди вже пошкодженому чи знищеному майну має дещо довільний характер зі свободою вибору. Вказана проблема часової межі між діяннями першого і другого завдавача шкоди може бути вирішена введенням *«презумпції дублюючого причинно-наслідкового зв'язку»*. Згідно якої, організатор атракціону відповідає солідарно з іншим організатором атракціону, якщо не доведе, що на момент завдання ним шкоди, майно якому він міг завдати шкоди уже було знищено в результаті діяння першого завдавача шкоди. Враховуючи викладене пропонуємо доповнити ст. 1190 ЦК України частиною 3 наступного змісту: *«Один*

боржник відповідає солідарно з іншим, якщо не доведе, що на момент завдання ним шкоди, майно якому він міг завдати шкоди вже було знищено в результаті діяння першого завдавача шкоди».

Тож проаналізувавши описані вище випадки, слід додати до нашого переліку ще одну ланку – «зв'язок між діяльністю кількох атракціонів».

Отже, специфіка зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, полягає в існуванні п'яти ланок причинно-наслідкового зв'язку: 1) зв'язок між поведінкою організатора атракціону і його функціонуванням; 2) зв'язок між функціонуванням атракціону і шкодою, що настала; 3) зв'язок між поведінкою особи, зобов'язаної до технічного обслуговування та огляду атракціону і шкодою, що настала; 4) зв'язок між шкодою, що настала та причинами, що не пов'язані з діяльністю атракціону; 5) зв'язок між діяльністю кількох атракціонів [11, с. 80].

2.4. Особливості вини в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами

Протягом десятиліть в юридичній літературі обговорюється питання про те, чи є вина необхідною умовою цивільно-правової відповідальності, чи можливо притягнення до відповідальності незалежно від вини або навіть при доведеній невинності.

Історично так склалось, що поняття вини існує не тільки в сфері юриспруденції. Людська вина і її проблеми давно є предметом обговорення в теологічних і філософських трактатах, працях по психології, психоаналізу, культурологічних дослідженнях і т.п.. Проблема вини багатогранна і може бути розглянута з позицій різних дисциплін і методологій.

Згідно філософського словника: «Вина – це морально-правова ознака людських вчинків, протилежна до правоти. [200, с. 81].

Великий тлумачний словник української мови дає таке визначення вини: 1) негативний вчинок або злочин; 2) те, що спричиняє, призводить до чого-небудь, причина [24, с. 142].

Виходячи із запропонованих трактувань поняття вини, ми можемо зробити висновок, що дана категорія розглядається в двох аспектах. По-перше, під виною розуміється внутрішнє ставлення індивіда до здійсненого вчинку. По-друге, виною є зовнішня оцінка, виражена в докорі суспільства щодо здійсненого діяння.

Чинний ЦК України не дає визначення вини та її форм, що можна пояснити роллю вини в цивільному праві, яку не сприймають як міру відповідальності. Та, як слушно відзначала С. Д. Гринько «відсутність законодавчого визначення поняття вини у цивільному праві зумовлює незрозумілість, неправильну уяву серед науковців і практиків про дану категорію» [43, с. 51]. Тому спробуємо дослідити це поняття та дати власну дефініцію вини в контексті зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами.

У юридичній літературі висловлювались різні думки щодо розуміння поняття вини. Зазвичай вину розглядають як суб'єктивне психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків [73, с. 60]. Таке визначення вини більшою мірою характерне галузям публічного права (кримінальному та адміністративному). До прикладу ст. 23 КК України закріплює, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [89].

Такий підхід до визначення вини в доктрині називають – психологічним підходом [68, с. 161] або суб'єктивним. Основними моментами, що закладені в конструкцію поняття вини за психологічним підходом виділяють: «1) психічне ставлення, тобто мова йде про наявність вольового фактору; 2) психічне ставлення конкретного завдавача шкоди; 3) зв'язок волевиявлення (ставлення) завдавача шкоди та вчиненою ним

протиправною поведінкою, а також зв'язок волевиявлення та шкідливими наслідками протиправної поведінки; 4) психічне ставлення у формі умислу або необережності» [43, с. 54].

Водночас, щодо значення і розуміння вини, у контексті цивільного права, все більше звертають увагу на «теорію поведінки» або об'єктивний підхід. Згідно якого пропонують відмовитись від визначення вини як психічного ставлення особи до своєї поведінки і пропонують використовувати абстрактну модель очікуваної поведінки у конкретній ситуації розумного і добросовісного учасника майнового обороту [68, с. 161]. Якщо розглядати такий підхід у межах зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, то тут вину варто розглядати як неприйняття особою всіх реально можливих заходів щодо запобігання несприятливих наслідків своєї діяльності.

Вказана думка частково реалізована в чинному законодавстві, зокрема в абзаці другому ч. 1 ст. 614 ЦК України, де зазначено, що особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання [220]. Таким чином, законодавець відмовляється від суб'єктивної характеристики вини в цивільному праві і переходить до об'єктивної: прийняття або неприйняття необхідних заходів для належного виконання зобов'язання.

Об'єктивний підхід до визначення вини не позбавлений негативних зауважень, з якими ми теж цілком погоджуємось. Так, зокрема С. Д. Гринько(Русу) та М. О. Стефанчук відзначали, що поняття «розумності поведінки» неможна виводити з абстрактної особи та її можливої поведінки, оскільки в такому разі всі, хто наділений рівнем інтелекту нижче середнього, недостатнім рівнем знань та життєвого досвіду, будуть вважатись такими, що діють нерозумно [150, с. 54].

Зі сторони об'єктивного підходу, на думку О. С. Котухи, «розумність» може розглядатися з абсолютно несумісних позицій: з позиції суб'єкта, який

реалізує своє суб'єктивне право; з позиції суб'єкта, на якого спрямоване здійснення цього права; з позиції третіх осіб [85, с. 353].

Ще одна обставина, на яку варто звернути увагу в контексті співвідношення суб'єктивного та об'єктивного підходів до визначення вини, є наявність такого суб'єкта цивільних правовідносин, як юридична особа, вольова поведінка якої не може визначатися через її «психічне ставлення» [213, с. 380].

Питання про сутність вини юридичної особи без сумніву є актуальним, з огляду на те значення, яке надає цей фактор зобов'язанням із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, де суб'єктом часто виступає юридична особа (парк атракціонів, юридична особа власник торгово-розважального центру з атракціонами і т.п.). У фокусі відразу постають такі питання: чи можна застосовувати термін «вина» до юридичної особи та чи може мати юридична особа умисел або необережність до шкідливих наслідків, що настали?

При порівнянні статусу фізичної та юридичної особи в цивільному праві ми дійшли висновку, що їх обсяг, по суті, позначений однаково. Фізична особа має правоздатність і виникає вона в момент народження, так як і юридична особа має правоздатність, яка виникає в момент її створення і припиняється в момент завершення її ліквідації [220]. Тобто обидві особи виступають повноцінними суб'єктами цивільних правовідносин. Водночас зауважимо, що вина завжди передбачає особу, свого конкретного носія, суб'єкта.

ЦК України однозначно окреслив в числі суб'єктів цивільних правовідносин також і юридичну особу (ст. 2 ЦК України) [220]. Тому, питання про те, чи існує у юридичної особи в цивільному праві вина взагалі, відпадає саме по собі. А ось визначення вини юридичної особи через психічне ставлення у формі умислу або необережності викликає небезпідставні сумніви, оскільки апріорі у юридичної особи не може бути нічого спільного з психічними процесами [120, с. 6].

Щодо вини юридичної особи, Г. К. Матвеев відзначав, що вина юридичних осіб, безсумнівно, має свою особливу природу та виступає як складне соціально-психологічне явище, як вина всього колективу, а не тільки окремого його працівника [106, с. 209–241]. Відзначається також, що вина юридичної особи може ототожнюватися з виною її працівника. Водночас, вина юридичної особи може ототожнюватись з виною органів юридичної особи, при цьому вина працівника є необхідною умовою вини юридичної особи, а вина юридичної особи може бути наслідком вини працівника [39, с. 230]. Наприклад недоліки в конструкції атракціону «*Bungee jumping*» (невірно визначена довжина канату) є виною юридичної особи – організатора атракціону, яка похідна від вини фізичної особи – інструктора відповідального за налаштування спорядження та організацію стрибка відвідувача.

Цікаву позицію висловлював Д. М. Лук'янець, що «вину юридичної особи можна визначити як психічне ставлення її представників (посадових осіб, працівників та ін.) до причинно-наслідкового зв'язку між їхніми діями (бездіяльністю) та протиправним діянням юридичної особи» [100, с. 121]. У вказаному визначенні суб'єктивний підхід до визначення вини адаптований до принципів організації юридичної особи, збережена ідея, згідно якої вина юридичної особи є похідною від вини її працівників. Водночас новою ідеєю є психічне ставлення фізичної особи не до свого діяння чи діяння юридичної особи, а до причинного зв'язку між своїм діянням та протиправним діянням юридичної особи.

Наприклад, атракціоном «карусель» завдано шкоди відвідувачу через те, що він випав зі свого місця під час руху атракціону. Інструктор, відповідальний за техніку безпеки, здійснив посадку відвідувача і забезпечив його ременями безпеки. Натомість оператор атракціону недотримався правил безпеки, перевищивши швидкість його руху, внаслідок чого відвідувач випав зі свого посадкового місця. У такому випадку інструктор не відчуватиме вини щодо зв'язку своїх дій та протиправного діяння юридичної особи –

завдання шкоди. А вина оператора атракціону буде об'єктивною причиною вини юридичної особи. Тобто, згідно описаної теорії, вину юридичної особи складе ставлення оператора до причинного зв'язку між його діями та протиправним діянням юридичної особи. Така позиція до визначення вини видається нам, все ж, досить заплутаною та такою, що нездатна в повній мірі розкрити сутність вини юридичної особи.

Цікаву теорію запропонував в свій час В. І. Димченко, який тлумачив вину юридичної особи як недостатню організованість та злагодженість зв'язків та вводив поняття «дефект організації», а в якості причини такого дефекту називав недостатність зусиль даного організаційного утворення, або ж фізичних осіб [56, с. 10]. Такий підхід нам імпонує в проекції визначення суб'єкта відповідальності за шкоду, завдану атракціоном, оскільки підтримує нашу ідею, що організація діяльності атракціону має вагомніше значення ніж володіння чи експлуатація атракціону. Водночас, ми погоджуємось, що юридична особа, в зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої атракціоном, повинна нести відповідальність як за власну вину (дефекти організації), так і у випадку вини своїх працівників, якщо їх особиста вина не може бути встановлена чи доведена як умисні дії спрямовані на досягнення негативного результату.

Підсумовуючи зробимо висновок, що вина юридичної особи залежить від вини фізичних осіб, що входять до її складу. Тому вина юридичної особи (суб'єкту діяльності атракціону) залежатиме від вини конкретного його працівника (оператора, адміністратора, директора та ін.). Водночас ми пропонуємо виділити два різновиди вини юридичної особи – суб'єкта діяльності атракціону: 1) вина власне юридичної особи, як організатора (дефекти організації); 2) вина працівників атракціону (недоліки діяльності).

Практичне значення запропонованого нами поділу полягає в наступному. У випадку доведеності вини працівника атракціону вона відшкодовується юридичною особою в порядку ст. 1172 ЦК України [220], однак з можливістю подальшого пред'явлення регресної вимоги вже до

працівника. У випадку ж вини власне юридичної особи вона відшкодовується на загальних підставах. Тобто таке розмежування дозволяє захистити інтереси юридичної особи та більшою мірою дисциплінувати сумлінність виконання своїх обов'язків працівниками.

Продовжуючи думку щодо об'єктивного та суб'єктивного підходів у розумінні вини, ми підтримуємо думку В. Г. Жорнокуй, яка вказувала, що завдання наукової спільноти під час напрацювання правової доктрини полягає не у протиставленні (зіткненні) між собою вказаних підходів, а у поєднанні їх основних аспектів, які б сприяли розвитку єдиного розуміння вини [68, с. 162]. Тому нам імпонує думка представників «змішаного підходу» [129, с. 271, 284].

Ми вважаємо, що психічне ставлення до діяння та вжиття усіх необхідних заходів задля попередження завдання шкоди варто розглядати комплексно, як обов'язкові складові поняття вини, наприклад як фізичні і душевні страждання у визначенні поняття «моральної шкоди». Оскільки психологічний аспект існує як до моменту виникнення зобов'язання, безпосередньо в момент, так і після моменту виникнення зобов'язання. Обов'язок вжити всіх залежних від особи заходів може існувати тільки до моменту виникнення зобов'язання. Водночас, відзначимо, що обидві складові є важливими для формування та визначення сутності вини у цивільній доктрині. Адже, як відзначала Ю. Б. Алексашина, зробити висновок, чи була поведінка особи розумною, адекватною, нормальною, можна оцінюючи всі зовнішні та внутрішні чинники в сукупності в кожній конкретній ситуації [4, с. 91].

Підсумовуючи визначимо, що в зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої атракціями, вина – це психічне ставлення дієздатного учасника цивільних правовідносин до наслідків здійснення своєї діяльності, в якому проявляється ступінь обачності та обережності необхідний для вжиття всіх залежних заходів щодо належного виконання зобов'язання.

Таке визначення ми вважаємо доцільним, оскільки в ньому відображені загальні ознаки вини як соціально-правового явища. Наша юридична конструкція узагальнює окрім елементів (її складових – психічного ставлення та обов’язку вжиття залежних від особи заходів), зв’язок між цими елементами (тобто ставлення не тільки до діяння та наслідків, але й до заходів які були здійсненні задля запобігання завдання шкоди), що має безпосередній вплив на них. Водночас ми зауважили на два моменти щодо суб’єкту, які виділяла С. Д. Гринько характеризуючи «психологічний підхід» до визначення вини, а саме: психічне ставлення, тобто мова йде про наявність вольового фактору; психічне ставлення конкретного завдавача шкоди [43, с. 54]. Обидва моменти мають значення тоді, коли суб’єктом виступає дієздатний учасник цивільних правовідносин, адже в протилежному випадку вольовий характер і психічна оцінка своїх дій є неможливими.

Як ми уже відзначали, цивільне законодавство не містить визначення вини та її форм, хоча й виділяє умисел і необережність (ст. 614 ЦК України) [220].

Форми вини враховуються тільки у випадках, спеціально передбачених законом, головним чином при врахуванні вини потерпілого у випадках змішаної відповідальності (ст. 1193 ЦК України) [220]. Наприклад, якщо відвідувач атракціону, знехтувавши правилами, розстебнув ремінь безпеки до повної зупинки атракціону і як результат отримав травму. У такому випадку варто говорити про грубу необережність потерпілого, що дасть суду можливість зменшити розмір відшкодування. Якщо ж припустити, що поруч з описаною вище поведінкою відвідувача, оператор атракціону, випадково, раптово зупинив карусель, то враховуватись при зменшенні розміру відшкодування буде як груба необережність відвідувача, так і форма та ступінь вини оператора.

Водночас, якщо шкоди завдано відвідувачу через його умисел, то це є підставою для звільнення від обов’язку відшкодувати шкоду (ч. 5 ст. 1187,

ч. 1 ст. 1193 ЦК України) [220]. Наприклад, якщо відвідувач атракціону навмисно зістрибнув з посадкового боксу «колеса огляду» до того як бокс наблизився до зони висадки відвідувачів і отримав при цьому травми, то в такому випадку варто говорити саме про умисел потерпілого.

У теорії права відзначають, що умислу характерне усвідомлення особою суспільної небезпеки своєї поведінки, передбачення негативних її наслідків, бажання такої поведінки або не бажання, але свідоме її допущення [209, с. 354]. Відомий цивіліст М. М. Агарков визначав, що умислом є передбачення особою того результату, який робить його дію (або бездіяльність) протиправною [1, с. 24]. Умисел є прямим, якщо особа передбачає і має на меті досягти цього результату. Умисел є непрямим, якщо особа передбачає і допускає, що цей результат настане, хоча безпосередньо і не переслідує такої мети [1, с. 24]. О. В. Церковна стверджує, що умисел – це психічне відношення особи до своєї протиправної поведінки та її результату, в якому втілюється її негативне відношення до порушуваних прав інших суб'єктів цивільного права [205, с. 64].

Підсумовуючи думки науковців, зауважимо, що коли ми ведемо мову про прямий умисел, як форму вини у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, можемо визначити такі чотири складові: 1) усвідомлення особою всіх фактичних обставин правопорушення; 2) передбачення можливості або невідворотності настання шкідливих наслідків; 3) розуміння протиправності своїх дій; 4) бажання настання таких наслідків.

Тільки за наявності всіх цих елементів мова може йти про прямий умисел, як форму вини в досліджуваних зобов'язаннях. Водночас, варто враховувати, що перші три елементи являють собою інтелектуальну складову, а останній – вольову.

Основною відмінністю прямого умислу від непрямого є ступінь суб'єктивного ставлення винної особи до наслідків своїх дій: в першому випадку особа бажає настання певних наслідків, в іншому – прямо не бажає, але допускає можливість настання таких наслідків. Як бачимо, прямий

умисел від непрямого відділяє тонка грань, яка на практиці не має великого значення в зв'язку з компенсаторною роллю цивільно-правової відповідальності, коли розмір відшкодування не залежить не тільки від форми умислу, але й від його наявності взагалі.

Для зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, характерними ознаками непрямого умислу виділимо: 1) усвідомлення особою всіх фактичних обставин правопорушення; 2) передбачення можливості (але не невідворотності) настання шкідливих наслідків; 3) розуміння протиправності своїх дій; 4) небажання, однак усвідомлення можливості настання негативних наслідків.

Проаналізувавши складові прямого та непрямого умислу в зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої атракціонами, робимо висновок, що вони співпадають по інтелектуальному компоненту, однак відрізняються по вольовому.

Саме передбачення результатів своєї поведінки є умислом. Відсутність такого передбачення дозволяє говорити про необережність. М. М. Агарков визначав необережність, як відсутність необхідної передбачливості, що вимагається від особи. Необережність має місце, по-перше, в тому випадку, коли особа не передбачає наслідків свого діяння, хоча і повинна була їх передбачити; по-друге, коли вона передбачає наслідки свого вчинку, але легковажно думає, що ці наслідки будуть відвернені [1, с. 24].

У контексті досліджуваних зобов'язань відзначимо, що правопорушення варто вважати вчиненим з необережності, якщо учасник цивільних правовідносин вчинив його з необачності, неухважності, знехтував основними технічними нормами чи правилами безпеки, поставивши, таким чином, в небезпеку інтереси відвідувача атракціону або завдав їм шкоди.

Варто зауважити, що ЦК України оперує двома поняттями: необережність (ст. 614, 616) [220] та груба необережність (ст. 1193) [220]. При цьому, визначення чи розмежування цих термінів в кодексі відсутнє.

Поділ необережності на види, залежно від ступеня вини правопорушника, бере початок ще з римського права, де прийнятий був поділ необережності за ступенем легкості на грубу необережність – «*culpa lata*» (безтурботне ставлення до своїх обов’язків) та легку необережність – «*culpa levis*» (самовпевненість у ставленні до своїх зобов’язань) [41, с. 314].

Проблема розмежування необережності та грубої необережності має конкретне практичне значення. З одного боку, за загальним правилом, норми деліктної відповідальності не надають значення тяжкості або ступеню вини при визначенні розміру шкоди, що підлягає відшкодуванню. Проте, як виняток із зазначеного правила, законом може бути передбачено вплив ступеня вини учасників деліктного зобов’язання на обсяг відповідальності. Наприклад, розмір відшкодування, що підлягає стягненню на користь потерпілого, повинен бути зменшений, якщо його груба необережність сприяла виникненню або збільшенню шкоди. При цьому враховується й ступінь вини завдавача шкоди (ч. 2 ст. 1193 ЦК України) [220]. Тобто, можемо зробити висновок, що «проста» необережність в подібній ситуації не підлягала б врахуванню.

Узагальнюючи викладене відзначимо, що звичайна необережність у зобов’язаннях з відшкодування шкоди, завданої атракціонами, має такі ознаки: 1) усвідомлення ознак вчиненого діяння або наявна можливість їх усвідомлення; 2) передбачення можливості настання шкідливих наслідків; 3) відсутність бажання настання шкідливих наслідків та негативне ставлення до них, самовпевнений розрахунок на їх запобігання.

Грубій необережності в зобов’язаннях з відшкодування шкоди, завданої атракціонами, характерно: 1) відсутність усвідомлення ознак вчиненого діяння при наявній можливості їх усвідомлення; 2) відсутність передбачення можливості настання шкідливих наслідків при наявності реальної можливості й обов’язку їх передбачити з дотриманням вимог необхідної пильності й обачності; 3) відсутність бажання настання суспільно

шкідливих наслідків діяння в силу того, що особа їх не усвідомлює і не передбачає.

При грубій необережності особа порушує елементарні правила поведінки, тому ступінь шкідливих наслідків досить великий. При простій необережності, навпаки, протиправність полягає у порушенні складних правил, у зв'язку з чим ступінь передбачення наслідків досить мала [209, с. 354 – 355].

Коротко зупинившись на формах вини все ж зауважимо на думки науковців, які відзначають, що виходячи з компенсаційного характеру відповідальності у цивільному праві, форма вини особи (умисел або необережність та їх види), за загальним правилом, рідко впливають на розмір відповідальності [213, с. 380]. Тому більш детально на цьому питанні зупинятись не будемо.

Якщо ми ведемо мову про потенційно безпечні атракціони, вина є обов'язковим елементом конструкції зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої атракціонами. Водночас, коли шкоди завдано атракціонами підвищеної небезпеки, відповідальність настає незалежно від вини.

Варто відзначити, що першоджерелом відповідальності без вини можна вважати положення римського права відносно тварин, що перебували у власності особи і які завдали шкоди іншій особі чи її майну. Регламентувалось, що володілець тварини, яка завдала шкоди, притягувався до суворої відповідальності. Водночас його винною вважалась відсутність належного догляду за твариною, а санкцією було компенсація шкоди або віддача тварини потерпілому [123, с. 212].

Особливого значення концепція безвинної відповідальності набула з настанням промислової революції наприкінці XVIII – на початку XIX століть, коли почали застосовуватися машини та промислові процеси, які були недостатньо керованими і становили певну загрозу для обслуговуючого персоналу та населення. Індустріалізація збільшила ризики, яким наражається людина, тому що, поставивши собі на службу сили

природи та нові технології, людина не виключила й не мінімізувала можливості їх неконтрольної дії.

Доцільно навести міркування М. М. Агаркова, який пояснював розширення відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки тим, що останній повинен проявляти підвищену дбайливість і пильність при використанні цього джерела, і тим, що закон враховує труднощі встановлення вини у випадках, передбачених законом, що представляє собою виняток з принципу вини [2, с. 151].

У своєму роз'ясненні причин безвинної відповідальності власника джерела підвищеної небезпеки Б. С. Антімонов наголошував, що основне питання в тому, щоб послабити, змінити, викорінити визначальні причини нещасних випадків на виробництві, на транспорті та ін. Енергетичні потужності повинні стати цілком підвладною, прирученою стихією й самі допомогти усуненню тієї шкоди, яку раніше самі ж викликали [5, с. 40]. Розвиваючи концепцію Б. С. Антімонова, О. С. Іоффе пояснював існування безвинної відповідальності відставанням розвитку техніки безпеки від прогресу загальної техніки, і таким чином, відповідальність за випадкову шкоду сприяє скороченню розриву між цими двома видами категоріями [76, с. 42].

Із вказаними думками вчених ми цілком згодні, і на сьогодні є цілком очевидно, що за стрімкою еволюцією атракціонної техніки не встигають регламентувати правила безпеки її діяльності, а подекуди і взагалі нехтують ними аби якнайшвидше запустити в дію нову розробку в галузі розваг. Концепція безвинної відповідальності отримує особливе значення з появою еволюційних механізмів у сфері розваг, передових технологій сучасних атракціонів, що зміщуються у бік віртуальної реальності, зростанням кількості екстремальних атракціонів, тобто внаслідок науково-технічного прогресу, згідно з яким підвищується ризик виникнення відповідальності за шкоду, завдану атракціонами. Встановлення вини у більшості випадків завдання такої шкоди призвело б до затягування процесу компенсації шкоди

кредиторам, або ж проблем із встановленням наявності вини боржника. Тому інститут безвинної відповідальності стає надзвичайно важливим інструментом у стримуванні ризикової діяльності атракціонів.

У продовження теми технічного прогресу, зокрема в сфері атракціонів та відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки, згадаємо позицію Д. В. Бобрової, яка відзначала, що існування безвинної відповідальності «в сучасних умовах науково-технічного прогресу, ускладнення усіх сторін життя суспільства – важливий правовий інструмент забезпечення соціальної справедливості» [218, с. 534–535]. Подібні міркування висловлював О. О. Красавчіков, що там, де немає вини, у зв'язку з встановленими законом юридичними фактами в однієї особи стосовно іншої виникає не відповідальність, а обов'язок відшкодувати збитки. Але якщо цей обов'язок не буде виконаний добровільно, настає державний примус до його виконання – відповідальність, за якої дії особи, що не виконала обов'язку відшкодувати шкоду, будуть засуджені з боку суспільства і держави, тому що вони вже містять ознаку вини [87, с. 132–133]. Досліджуючи питання цивільно-правової відповідальності В. В. Паришкура наводив слова К. В. Басін, який писав, що відповідальність без вини – це «обов'язок правопорушника відшкодувати збитки. Вона викликана не бажанням піддати особу, що завдала шкоди без вини, осуду чи покаранню, а прагненням насамперед компенсувати випадково завданий збиток. Проте, відшкодовуючи збитки, порушник відчуває певні втрати матеріального і морального плану, що не може не визначатися як несприятливі наслідки, що виникають для особи, яка відшкодовує збитки» [118, с. 71].

Підсумовуючи відзначимо, що безвинна відповідальність є важливим інструментом у зобов'язаннях відшкодування шкоди, завданої атракціонами. Водночас першочергового значення вона набуває саме як компенсаторна функція зобов'язань, а не як покарання для боржника.

Такої ж думки притримується А. О. Немцева, яка пропонує під «цивільно-правовою відповідальністю без вини» розуміти деліктне зобов'язання відповідальної особи з відшкодування потерпілому завданої йому випадкової шкоди, що ґрунтується на принципі об'єктивного ризику [109, с. 3–4]. Також через призму ризику розглядала відповідальність без вини Г. Л. Пендяга, яка зазначала, що замість терміну «відповідальність незалежно від вини» правильніше говорити про відповідальність за ризик, оскільки дійсною умовою притягнення до відповідальності в делікті є дія випадку як зворотна сторона юридичного ризику [119, с. 73–74].

Враховуючи викладене відзначимо, що відповідальність без вини в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами – це обов'язок боржника компенсувати завдану відвідувачу шкоду, в зв'язку із взятим на себе підвищеним ризиком ймовірності завдання атракціонами шкоди, незалежно від виявленого ступеня обачності та обережності необхідного для вжиття всіх залежних заходів щодо належного надання послуги розваги та його психічного ставлення до вчиненого.

Аналізуючи обґрунтованість безвинної відповідальності за шкоду, завдану атракціоном, звернемося до теорій покладення безвинної відповідальності, що існують в цивільно-правовій доктрині.

Відповідно до теорії процесуального спрощення, поява безвинної відповідальності була обумовлена труднощами доведення для потерпілого винної поведінки роботодавця – власника обладнання, зважаючи на складність використовуваної техніки [126, с. 9]. Вказана теорія розглядає безвинну відповідальність саме через призму процесуального права і очевидно, що таке пояснення має право на існування і в сучасних умовах діяльності атракціонів.

Виділяють також теорію законного страхування, відповідно до якої обов'язок відшкодувати завдану шкоду не визнається мірою відповідальності, а вважається аналогом обов'язку державного органу страхування з виплати страхового відшкодування коли настає страховий

випадок [118, с. 67]. Вважаємо, що вказана теорія не пояснює існування відповідальності без вини, оскільки в цивільній доктрині відсутнє належне її обґрунтування окрім проведення спільних паралелей між інститутом страхування та відшкодування шкоди. Критикуючи вказану теорію В. В. Паришкура відзначала, що для виникнення обов'язку відшкодувати збитки чи виплатити неустойку необхідна наявність правопорушення, причому підставою для звільнення від відповідальності є дія непереборної сили, водночас підставою виплати страховки є настання страхового випадку, яким може виступати і непереборна сила. Різні також суб'єкти, зобов'язані відшкодувати шкоду в першому та другому випадках [118, с. 67]. З чим ми абсолютно погоджуємось.

Згідно теорії вигоди, відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, повинна покладатися на того, хто отримує вигоду від діяльності підприємства. Як зазначав І. А. Покровський, немає більш антисоціальних правил, ніж ті, де можна отримати вигоду з будь-якого майна, при цьому не понісши відповідального ризику. Найголовнішим з об'єктивних підстав відповідальності є або приналежність будь-кому шкідливого об'єкта, або приналежність підприємства, при експлуатації якого завдано шкоду. Хто отримує з власності або підприємства вигоди, той повинен нести і відповідальність за можливі для інших небезпеки [126, с. 8]. Описана теорія, на наш погляд, є досить обґрунтованою та містить у собі правові принципи, які ми бачимо в основі інституту суб'єкта відповідальності за шкоду, завдану атракціоном. Так, ми переконані, що важливим моментом при визначенні суб'єкта відповідальності є не встановлення власника чи володільця атракціону, а встановлення організатора атракціону, що отримує відповідну вигоду з його діяльності. Оскільки саме такий суб'єкт здійснює організацію діяльності атракціону яка починається з підбору персоналу, запуску атракціону і закінчується гарантуванням безпеки його функціонування.

За теорією стимулювання, або організаційно-технічної превенції, встановленням підвищеної відповідальності власників джерел підвищеної небезпеки закон стимулює останніх до такої організації діяльності, яка максимально знизила б шкідливість джерела підвищеної небезпеки або усунула б її зовсім, шляхом максимального використання досягнень науки і техніки [16, с. 13]. Вказана теорія нам теж імпонує, адже при обґрунтуванні підвищеної відповідальності осіб, які займаються експлуатацією атракціонів, варто враховувати не тільки стимулювання організаторів атракціонів до прийняття існуючих в їх розпорядженні запобіжних заходів, а й до досягнення нових успіхів у області техніки, і зокрема техніки безпеки, на основі аналізу причин та передумов завдання шкоди відвідувачам.

Теорія об'єктивного ризику обґрунтовує безвинну відповідальність оцінкою об'єктивного становища суб'єктів цивільного права. М. Рюмелін стверджував, що той, хто своєю діяльністю підвищує небезпеку для оточуючих понад звичайний рівень, повинен нести на собі і відповідальність за це підвищення [81, с. 164].

У сучасному світі неможливо припинити всі види діяльності, що створюють підвищену небезпеку для оточуючих. З одного боку, особи, які піддаються підвищеній небезпеці, мають певні суб'єктивні права – право на життя, право власності і т.п., які є абсолютними, і, отже, навколишні повинні утримуватися від їх порушення. З іншого боку, особи, які організовують діяльністю атракціонів, діють на основі відповідних дозволів щодо такої діяльності.

Кожна з описаних теорій безвинної відповідальності має свої позитивні моменти і по-своєму пояснює причини її появи в цивілістиці. Відносно зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої атракціонами, на наш погляд, найбільш актуальними та прогресивними є теорії вигоди і стимулювання (організаційно-технічної превенції), так як надприбутки, існуючі сьогодні в сфері діяльності атракціонів, повинні забезпечувати не тільки появу нових різновидів атракціонів, але й розвиток нових технологій

функціонування та адекватних складним сучасним технологіям засобів підтримки рівня безпеки.

Підсумовуючи досліджений матеріал, зазначимо, що поняття вини є необхідним для правової конструкції зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої потенційно безпечними атракціонами. Оскільки у випадку завдання шкоди атракціонами підвищеної небезпеки мова йтиме про безвинну відповідальність.

Висновок до розділу 2

Зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, виникають за наявності юридичного факту, який характеризують такі ознаки: 1) це реальні обставини, що відображають дійсно існуючі явища; 2) повинен бути врегульований нормами права; 3) має суспільне значення; 4) індивідуальний; 5) залежить, як правило, від волі людини; 6) повинен мати певну форму зовнішнього виявлення - дію; 7) можуть мати правомірний та протиправний характер.

Якщо діяльністю атракціонів завдано шкоди протиправно, умовами виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди є: 1) наявність шкоди; 2) протиправна дія завдавача; 3) причинно-наслідковий зв'язок між шкодою і дією завдавача; 4) вина. Умовами виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами правомірно, є: 1) наявність шкоди; 2) правомірні дії завдавача; 3) причинний зв'язок між шкодою і правомірними діями завдавача.

Якщо шкоди завдано АПН, то умовами виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди є: 1) наявність шкоди; 2) протиправна дія завдавача; 3) причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та дією завдавача.

Протиправна поведінка організатора атракціону може виявлятися лише у формі дії. Водночас протиправна бездіяльність може бути передумовою причини завдання шкоди.

Для виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, мають значення такі причинно-наслідкові зв'язки: 1) прямий (безпосередній) зв'язок, тобто зв'язок між діяльністю атракціону і шкідливим наслідком; 2) необхідний зв'язок, оскільки причиною завдання шкоди є прояв шкідливих властивостей атракціону в процесі діяльності; 3) випадковий зв'язок, коли причиною завдання шкоди буде взаємодія кількох атракціонів.

Для зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном характерними є такі ланки причинно-наслідкового зв'язку: 1) зв'язок між поведінкою організатора атракціону та його функціонуванням; 2) зв'язок між функціонуванням атракціону та шкодою, що настала; 3) зв'язок між поведінкою особи, зобов'язаної до технічного обслуговування та огляду атракціону, та шкодою, що настала; 4) зв'язок між шкодою, що настала, та причинами, які не пов'язані з функціонуванням атракціону; 5) зв'язок між функціонуванням кількох атракціонів.

Законодавець надає вині значення обов'язкової умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди лише у випадку завдання такої шкоди атракціонами, які не є ДПН. Вину визначено, як психічне ставлення дієздатного учасника цивільних правовідносин до наслідків здійснення своєї діяльності, в якому проявляється ступінь обачності та обережності необхідний для вжиття всіх залежних заходів щодо належного виконання зобов'язання.

У зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном вину юридичної особи охарактеризовано як «дефекти організації» та «недоліки діяльності атракціону». Такий поділ має практичне значення у випадку регресної вимоги організатора атракціону до свого працівника, яка можлива лише при «недоліках діяльності атракціону».

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АТРАКЦІОНАМИ

3.1. Володілець як суб'єкт відшкодування шкоди, завданої атракціонами

Питання суб'єкта відповідальності за шкоду, завдану атракціонами варто розглядати в двох аспектах, як: 1) володільця джерела підвищеної небезпеки; 2) особи, відповідальної за завдання шкоди звичайними атракціонами. Така позиція обумовлена нашою класифікацією атракціонів на атракціони підвищеної небезпеки та звичайні атракціони.

Обов'язок по відшкодуванню шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, згідно ч. 2 ст. 1187 ЦК України, покладається на його володільця [220]. Як відзначав І. М. Трепіцин, в теорії цивільного права рідко яке питання піддається більш широкій обробці, та рідко яке питання водночас викликало й викликає більше розбіжностей і суперечок, ніж питання про володіння [37, с. 132]. Історичні першоджерела, що регулювали етапи становлення і розвитку поняття «володілець» ми описували в науковій статті [14, с. 59–62].

Характеристика володільця джерела підвищеної небезпеки на чинному законодавчому рівні дається ч. 2 ст. 1187 ЦК України, згідно якої шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку [220].

Проаналізувавши зміст ч. 2 ст. 1187 ЦК України, ми хочемо відзначити, що для зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої

атракціями характерним є такі підстави володіння, як використання та утримання джерела, що створює підвищену небезпеку. Водночас переконані, що зберігання атракціону не створює підвищеної небезпеки.

Щодо зберігання, як підстави правомірного володіння джерелом підвищеної небезпеки зазначав ще О. О. Красавчіков. Як приклад, він наводив випадок, коли нафтобаза здійснює зберігання бензину, або залізна дорога, що здійснює його перевозку в цистернах з однієї сторони використовують, а з іншого боку не мають права, як перевізник чи хранитель, використовувати цю вибухо- і вогнебезпечну речовину. Однак вказані організації можуть нести відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки [87, с. 67]. Відповідно робимо висновок, що не кожен володілець має право використання джерела підвищеної небезпеки.

Водночас, важко уявити ситуацію, коли зберігання атракціону може створити підвищену небезпеку. Адже ми відзначали, що атракціон – це правомірна діяльність, а лише зберігаючи атракціон діяльності не відбувається, відповідно не реалізуються специфічні властивості атракціону, як об'єкту, що володіє підвищеною небезпекою. А отже, немає підстав говорити про джерело підвищеної небезпеки загалом і підставу володіння ним зокрема.

На нашу думку, можна виділити декілька підходів до розуміння володільця атракціону, як особи відповідальної за завдання шкоди.

По-перше, опрацювавши історичні витoki цивільного законодавства, що діяло на території України, відзначимо, що володільцем виступає особа, яка здійснює експлуатацію джерела підвищеної небезпеки в силу певної правової підстави.

По-друге, виходячи із законодавчого змісту норми ст. 1187 ЦК України [220], таким володільцем є особа, яка володіє джерелом підвищеної небезпеки на відповідній правовій підставі.

По-третє, як для атракціонів підвищеної небезпеки так і звичайних атракціонів, володільцем атракціону є особа зобов'язана до його утримання.

До прикладу, рішенням Шевченківського районного суду м. Львова частково задоволено позов ОСОБА_2 до Львівського комунального підприємства «Варшавське-407», третя особа Шевченківська РДА Львівської міської ради про відшкодування шкоди. В обґрунтування позову зазначено, що 13.06.2013 р. неповнолітній син позивача ОСОБА_3, перебуваючи на дитячому майданчику, що перебуває на балансі ЛКП «Варшавське 407», впав з гойдалки. При падінні він вдарився лівою бічною поверхнею грудної клітки та живота на виступаючу із землі опорну раму гойдалки. Внаслідок падіння син почав скаржитись на різку біль у животі, після чого його було одразу госпіталізовано та проведено операцію по видаленню селезінки. Суд прийшов до висновку, що вина директора ЛКП «Варшавське 407» доведена, а травма сина позивачки ОСОБА_3 сталась внаслідок службової недбалості останнього, а саме неналежного виконання своїх службових обов'язків по утриманню атракціонів на дитячому майданчику [187].

Тобто, той факт, що балансоутримувачем атракціону було комунальне підприємство, дозволило суду визнати його володільцем джерела завдання шкоди, а відповідно і особою зобов'язаною до відшкодування завданої діяльністю атракціону шкоди.

Крім того, «утримання», як підстава володіння джерелом завдання шкоди, характерне і для атракціонів з дикими тваринами.

Визначення терміну «утримання тварини» на законодавчому рівні відсутнє. Однак, якщо тлумачити термін, згідно словника української мови, то розуміємо його, як забезпечення кого-небудь засобами до існування; доглядати, годувати тварин де-небудь [230, с. 636]. Поруч з цим, зауважимо, що згідно ст. 180 ЦК України, тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі [220]. А відповідно до ст. 322 ЦК України власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, якщо інше не встановлено договором або законом [220].

Що варто розуміти під утриманням тварин, частково розкриває п. 2 Правил тримання собак, котів і хижих тварин у населених пунктах

Української РСР (який досі чинний), згідно якого підприємства, установи, організації і громадяни – власники собак, котів і хижих тварин зобов'язані суворо дотримуватися санітарно-гігієнічних норм і правил їх тримання при умові обов'язкового забезпечення безпеки людей [128].

Стаття 9 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» розкриває зміст утримання тварин ще ширше, визначаючи, що особа, яка утримує домашню тварину, зобов'язана: забезпечити домашній тварині необхідні умови, що відповідають її біологічним, видовим та індивідуальним особливостям, відповідно до вимог цього Закону; дотримуватися санітарно-гігієнічних норм експлуатації жилого приміщення, де утримується домашня тварина (місце постійного утримання), та норм співжиття [145]. Крім цього норми закону, а саме ст. 12 визначає, що шкода, завдана особі або майну фізичної особи, а також шкода, завдана майну юридичної особи твариною, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її утримує [145].

Водночас згадується «утримання тварини», зокрема домашніх бездоглядних і в ст. 340 ЦК України, де визначено, що особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, може на час розшуку власника залишити її у себе на утриманні та в користуванні або передати іншій особі, якщо ця особа може забезпечити утримання та догляд за твариною з додержанням ветеринарних правил, або передати її органів місцевого самоврядування [220].

Таким чином, проаналізувавши наведені норми чинного законодавства України, можемо впевнено стверджувати про те, що «утримання тварини» є законною підставою володіння нею, а особа, яка утримує тварину є її володільцем і особою відповідальною за відшкодування завданої нею шкоди.

В питанні відшкодування володільцем шкоди, завданої твариною варто виділити два моменти: 1) якщо шкода завдана твариною – джерелом підвищеної небезпеки; 2) якщо шкода завдана твариною, яку не можна віднести до джерела підвищеної небезпеки.

Знову таки, відзначимо, що на законодавчому рівні поділ тварин на таких, що є джерелом підвищеної небезпеки та тих, що до них не відносяться – відсутній. Тому, при такому визначенні варто виходити з основоположних принципів джерела підвищеної небезпеки, а саме таких ознак, як не підконтрольність людині; властивості об'єкта, за яких виникає підвищена ймовірність завдання шкоди; підвищена небезпека завдання шкоди. Саме за наявності цих трьох ознак під утриманням тварини варто розуміти не тільки ряд заходів по догляду, годуванню, дотриманню санітарних норм, лікуванню і т.п., але й заходи пов'язані із безпекою володіння та експлуатації.

Є тварина джерелом підвищеної відповідальності чи ні, впливатиме на необхідність наявності в конструкції зобов'язань із відшкодування шкоди поняття вини. Так, якщо шкода завдана діяльністю атракціону з використанням тварин визнаних джерелом підвищеної відповідальності, наявність вини утримувача тварини є обов'язковою, якщо ж тварину не можна визнати джерелом підвищеної небезпеки, наявність вини – обов'язкова.

Зауважимо, що терміни «експлуатація», «володіння», «використання» і «утримання» можуть бути застосовані лише до предметів матеріального світу, які знаходяться у осіб, що здійснюють певну діяльність, пов'язану з підвищеною небезпекою для оточуючих або ні, на тій чи іншій правовій підставі: право власності; право оперативного управління або господарського відання; за договором оренди; на підставі виданої довіреності і т.п. Це дозволяє зробити висновок про те, що терміни «здійснювати експлуатацію атракціону», «володіти атракціоном», «використовувати атракціон» тотожні термінам «здійснювати експлуатацію предмета матеріального світу», «володіти предметом матеріального світу», «використовувати предмет матеріального світу».

Такий підхід до розуміння володільця атракціону відповідає звичній концепції його діяльності, коли в якості такого виступають виключно предмети матеріального світу. Варто зауважити на непослідовність

законодавця і правозастосовної практики, оскільки при визначенні суті джерела підвищеної небезпеки вони виходять з того, що таким виступає діяльність; однак при визначенні якісних характеристик володільця джерела підвищеної небезпеки і законодавець, і правозастосовна практика вказують на речові характеристики джерела, тобто сприймають його вже в якості предмета матеріального світу, а не діяльності.

Зазначена неузгодженість підходів, швидше за все, викликана самою правовою конструкцією – «володільць джерела підвищеної небезпеки», точніше використанням в ній слова «володільць», що, вимагає більш детального його дослідження.

Вітчизняній науці цивільного права та сучасному цивільному законодавству відомі невдалі конструкції, які використовують в своїй назві одні і ті ж слова, але розрізняються за своїм змістом і мають свою конкретну сферу застосування.

Наприклад, слово «власність» використовується не тільки для позначення однойменного терміна «власність», а також терміна «право власності», що мають виключно речову правову орієнтацію. Крім того, для формування терміну «інтелектуальна власність», в різних змістових наповненнях яких ніхто не сумнівається.

«Володіння» у вітчизняному цивільному праві розглядається через призму речового права, а під «володільцем», як правило, розуміється особа, що володіє будь-яким предметом матеріального світу, рідше – правом вимоги. А оскільки володіти можна тільки річчю, значить, і володільць атракціону – це володільць речі.

Виникає запитання: чи можна володільця атракціону розглядати за рамками правової конструкції «володільць речі»?

Відповідь буде позитивною. Немає необхідності шукати таємний сенс в поєднанні слів, використовуваних при конструюванні терміну «володільць джерела підвищеної небезпеки». Поєднання в даному терміні слів, які не мають нічого спільного з речово-правовими властивостями, пояснюється

деякими вченими потребами словесної економії, ніж характеристиками сутності даного явища [75, с. 804].

Розуміємо, що терміном «володілець джерела підвищеної небезпеки» та «володілець атракціону» позначається правове поняття, що відображає потреби в оформленні деяких правових явищ у сфері відновлення майнового стану осіб, яким було завдано шкоди.

Це означає, що використання одного і того ж слова (в нашому випадку це слово «володіння») не може привести до змішування різнорідних приватних відносин (речових відносини і зобов'язальних позадоговірних відносини), які потребують свого специфічного правового регулювання.

Тому, враховуючи історію становлення та періодичність вживання терміну «володілець джерела підвищеної небезпеки», вважаємо логічним та необхідним ввести цей термін до понятійного апарату чинного ЦК України, внівши відповідні зміни, та викласти ч. 2 ст. 1187 у наступній редакції: *«Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується її володільцем. Володілець джерела підвищеної небезпеки є його власник або інші особи (фізичні чи юридичні), які правомірно допущені до вилучення його корисних властивостей і добровільно взяли на себе обов'язок щодо організації безпечної експлуатації джерела підвищеної небезпеки, протягом усього періоду здійснення, відносно даного джерела, права володіння, використання, зберігання, утримання і розпорядження».*

Щодо змістового розуміння терміну «володілець атракціону», ми спробуємо підійти дещо ширше, що відповідало б тій меті, яку переслідує в цілому інститут відшкодування шкоди, завданої діяльністю атракціону.

В межах нашого розуміння атракціону, коли в якості такого виступає людська діяльність у вигляді підвищено небезпечно рухливого середовища, ми приходимо до висновку про те, що діяльність, пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих виступає основою формування джерела завдання шкоди.

Саме підвищено небезпечне середовище, як певна обстановка проявляється в об'єктивно існуючих умовах здійснення діяльності однієї особи (володільцем атракціону) і ймовірності завдання шкоди у сформованій обстановці іншим особам. Природно, що прояв цих умов в просторі має чіткі межі, які визначаються масштабами діяльності конкретної особи. Це може бути парк розваг, розміри якого не обмежуються єдиним атракціоном, а визначаються обсягом всіх атракціонів на його території.

Нерозривний зв'язок діяльності господарюючих суб'єктів і джерела завдання шкоди, а саме атракціону, дозволяє ідентифікувати відповідальну особу такого джерела через суб'єкт, який здійснює діяльність, до якої висуваються більш жорсткі, в порівнянні з іншими видами діяльності, вимоги її здійснення (наявність дозволу, допуску, ліцензії і т.п.). І яка повинна бути пов'язана з використанням об'єктів цивільних прав, залучення яких в цивільний оборот пов'язане з можливістю впливу їх на життя або здоров'я людини, а також майно, що належить суб'єктам, відмінним від суб'єкта діяльності.

Ми переконані, що припущення відносно того, що відповідальність за шкоду, завдану саме атракціоном, повинен нести її володілець не відповідає сучасним реаліям, оскільки саме поняття «володілець» говорить про джерело підвищеної небезпеки як про річ, об'єкт матеріального світу. Ми ж зауважили, що володіти можна самотійно або передавати у володіння тільки матеріальний об'єкт, але ніяк не діяльність. Згідно ч. 1 ст. 1187 ЦК України джерелом підвищеної небезпеки є саме діяльність, а не об'єкт [220]. Тобто зауважуємо на поєднання фактичного та юридичного володіння джерелом завдання шкоди.

Оскільки діяльність як цілеспрямована поведінка людини являє собою певний виробничий (технологічний) процес, вона не може бути шкідливою (крім випадків, коли ставиться саме така мета). Тому більш правильно говорити не про діяльність як таку, а про способи її здійснення і про отримані результати. Така підвищено-небезпечна діяльність породжує

шкоду, як підсумок допущеної помилки (або кількох помилок), обумовленою тим, що до початку процесу діяльності неможливо було передбачити об'єктивний збіг несприятливих обставин, через які результат вийшов шкідливим, а не корисним, як було заплановано спочатку. Потенційна небезпека діяльності може бути очевидною, коли вона здійснюється з певним ризиком, і неочевидною, коли сам її процес не супроводжується ризиком, але отриманий результат може мати шкідливі наслідки.

З огляду на масштаби шкоди, завданої атракціонами та змістову невідповідність самого терміну «володілець атракціону» тому змісту, який ми в нього закладаємо, оскільки діяльність атракціонів це значно ширше ніж просто володіння, на наш погляд, є доцільним розглянути питання про введення спеціального суб'єкту відповідальності в правовідносинах з відшкодування шкоди завданої діяльністю атракціону.

Розглядаючи, в першому параграфі, поняття «балансоутримувача» ми звертались до Наказу Держжитлокомунгоспу України № 76 від 17.05.2005 року «Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій». Вказаним наказом визначалось і поняття «управитель – особа, яка за договором з власником чи балансоутримувачем здійснює управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків і споруд і забезпечує його належну експлуатацію відповідно до закону та умов договору» [144]. Застосування саме визначення «управитель» до досліджуваних нами зобов'язань ми вважаємо не досить повним. Однак із вказаного визначення ознаками, які варто застосувати до нашого спеціального суб'єкту відповідальності в правовідносинах з відшкодування шкоди завданої діяльністю атракціону визначимо: 1) управління об'єктами матеріального світу за договором з власником чи балансоутримувачем; 2) забезпечення належної експлуатації об'єктів матеріального світу (в нашому випадку – атракціонів).

Водночас відзначимо, що основою діяльності суб'єкту по відношенню до діяльності атракціонів є не володіння атракціоном, і не управління ним, а

організація його діяльності, тобто налагодження усіх процесів від моменту створення юридичної особи або фізичної особи-підприємця; розробки планів та проектів діяльності атракціонів; встановлення атракціону, його випробування; підбору та згуртовування персоналу (операторів); забезпечення безпеки; налагодження чіткого робочого процесу діяльності атракціонів.

Великий тлумачний словник української мови дає широке визначення слова «організовувати»: 1) Створювати, засновувати що-небудь, залучати до цього інших, спираючись на них; 2) Здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку і проведення; 3) Згуртовувати, об'єднувати кого-небудь із певною метою. Зосереджувати, мобілізувати, спрямовувати когось на що-небудь; 4) Чітко налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь [24, с. 853]. Водночас «організатор – це той, хто організовує, засновує, налагоджує або впорядковує що-небудь» [24, с. 853].

Ми вважаємо, що вказаним тлумаченням досить влучно описано юридична природа, яку ми вкладаємо в поняття діяльності суб'єкта відповідальності в правовідносинах з відшкодування шкоди завданої атракціоном. Тому спеціальним суб'єктом ми вважаємо за доцільне визначити саме «організатора атракціону».

Варто зауважити, що фактичне володіння атракціоном здійснюють особи, яких ми умовно поділимо на дві категорії: володілець атракціону та організатор атракціону. Умовність зазначеного поділу полягає, насамперед, в тому, що в реальних умовах функціонування атракціонів ці категорії суб'єктів можуть збігатися. Фактичне володіння атракціоном виражається в тому, що володілець або безпосередньо сам надає послуги розваг, або здійснює дії, пов'язані з його орендою, тобто наданням доступу до атракціону іншими способом, що будуть організовувати надання таких послуг.

У разі, коли володілець використовує атракціон в своїй діяльності, він одночасно стає організатором.

Наявність зазначеного суб'єкту правовідносин дозволить організувати ринок надання послуг розваг як в інтересах володільців атракціонів, так і організаторів, знімаючи з володільців повну відповідальність за неконтрольовані на сучасному рівні розвитку технологій збої в роботі атракціонів, а також і в інтересах відвідувачів, у випадку завдання їм шкоди.

Введення в понятійний апарат правовідносин, щодо діяльності атракціонів спеціальних суб'єктів відповідальності є спробою більш чітко деталізувати склад правовідносин в цій новій, такій, що швидко еволюціонує і в той же час підвищено-небезпечній людській життєдіяльності.

В Правилах будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки відносно атракціонів застосовується слово «суб'єкт господарювання», що, на наш погляд, більше притаманно господарському праву [142].

В теорії зауважують, що учасники цивільних відносин і учасники відносин сфери господарювання значною мірою збігаються, тому що інтереси і діяльність тих та інших пов'язана з таким важливим для учасників відносин фактором як майно [225, с. 41]. Однак ми вважаємо, що визначити суб'єкта правовідносин у досліджуваних нами зобов'язаннях, особливо коли це стосується саме експлуатації атракціону, а не виготовлення, монтажу, ремонту чи реконструкції, більш доцільним є без змішування понять господарського та цивільного права. Оскільки «цивільне право як приватне право справедливо є базовим у суспільстві та провідним у системі права» [194, с. 18], тому там, де це можливо варто уникати міжгалузевого правового зв'язку.

Щоб більш детально дати визначення «організатору атракціону», як суб'єкту відповідальності за шкоду завдану атракціонами, вважаємо за необхідне виділити його ознаки.

По-перше (ознака суб'єкту), цілком очевидно, що організатором атракціону може бути як фізична, так і юридична особа. Однак, ст. 2 ЦК України, окрім вищеописаного, визначено учасниками цивільних відносин: державу Україна, Автономну Республіку Крим, територіальні громади,

іноземні держави та інші суб'єкти публічного права [220]. Якщо питання, щодо держави та суб'єктів публічного права як учасників цивільних правовідносин, що можуть нести відповідальність за шкоду завдану атракціоном не виникає, то питання територіальної громади, як суб'єкту відповідальності в досліджуваних зобов'язаннях вартіть детальнішого вивчення.

Відповідно до пункту 7 статті 30 Закону № 280/97–ВР до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать власні (самоврядні) повноваження по організації благоустрою населених пунктів, залученню на договірних засадах з цією метою коштів, трудових і матеріально-технічних ресурсів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також населення; здійсненню контролю за станом благоустрою населених пунктів, організації озеленення, охорони зелених насаджень і водойм, створення місць відпочинку громадян.

Згідно з частиною першою ст. 2 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» (далі – Закон № 2807–IV), благоустрій населених пунктів передбачає: 1) розроблення і здійснення ефективних і комплексних заходів з утримання територій населених пунктів у належному стані, їх санітарного очищення, збереження об'єктів загального користування, а також природних ландшафтів, інших природних комплексів і об'єктів; 2) організацію належного утримання та раціонального використання територій, будівель, інженерних споруд та об'єктів рекреаційного, природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного та іншого призначення; 3) створення умов для реалізації прав та виконання обов'язків суб'єктами у сфері благоустрою населених пунктів.

Організацію благоустрою населених пунктів забезпечують місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до повноважень, установлених законом. Благоустрій здійснюється в обов'язковому порядку на всій території населеного пункту (села, селища, міста) (ч. 1, 2 ст. 20 Закону № 2807–IV).

Відповідно до частини першої статті 10 Закону № 2807–IV до повноважень сільських, селищних і міських рад у сфері благоустрою населених пунктів належить, зокрема, затвердження місцевих програм та заходів з благоустрою населених пунктів, затвердження правил благоустрою територій населених пунктів, створення в разі необхідності органів і служб для забезпечення здійснення спільно з іншими суб'єктами комунальної власності благоустрою населених пунктів, визначення повноважень цих органів (служб), визначення на конкурсних засадах підприємств, установ та організацій (балансоутримувачів), відповідальних за утримання об'єктів благоустрою [132].

Згідно ч.1 ст. 25 Закону України «Про благоустрій населених пунктів», утримання та благоустрій прибудинкової території багатоквартирного житлового будинку, належних до нього будівель, споруд проводиться балансоутримувачем цього будинку або підприємством, установою, організацією, з якими балансоутримувачем укладено відповідний договір на утримання та благоустрій прибудинкової території [132].

В контексті описаного, важливо зрозуміти значення слова «балансоутримувач».

Преамбулою Наказу Держжитлокомунгоспу України «Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій» від 17.05.2005, № 76 визначено, що балансоутримувач будинку, споруди, житлового комплексу або комплексу будинків і споруд є власник або юридична особа, яка за договором з власником утримує на балансі відповідне майно, а також веде бухгалтерську, статистичну та іншу передбачену законодавством звітність, здійснює розрахунки коштів, необхідних для своєчасного проведення капітального і поточного ремонтів та утримання, а також забезпечує управління цим майном і несе відповідальність за його експлуатацію згідно з законом.

За змістом п. 1 (п.п. а), 2 ч. 1 ст. 13 Закону № 2807–IV об'єктами благоустрою населених пунктів є території загального користування та прибудинкові території.

Елементами (частинами) об'єктів благоустрою, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 21 Закону № 2807–IV є обладнання (елементи) дитячих, спортивних та інших майданчиків.

Пунктом 5 ч. 2 ст. 18 Закону № 2807–IV передбачено, що підприємства, установи та організації у сфері благоустрою населених пунктів зобов'язані проводити згідно з планами, затвердженими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, інвентаризацію та паспортизацію закріплених за ними об'єктів благоустрою (їх частин).

Відповідно до ст. 18 Закону № 2807–IV та з метою запровадження єдиних вимог до технічної інвентаризації та паспортизації об'єктів благоустрою населених пунктів Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України Наказом від 29.10.2012 року № 550 затвердило Інструкцію з проведення технічної інвентаризації та паспортизації об'єктів благоустрою населених пунктів (далі – Інструкція № 550).

Відповідно до пункту 1.4 Інструкції № 550 технічна інвентаризація та паспортизація об'єктів благоустрою проводяться власником, балансоутримувачем або виконавцем на підставі договору із замовником або самостійно.

На основі проведеної інвентаризації об'єкта благоустрою складається його технічний паспорт за зразком, наведеним у додатку 5 до цієї Інструкції, який затверджується власником (балансоутримувачем) цього об'єкта благоустрою та підписується представником виконавця. Показники технічного паспорта заповнюються після виконання всіх графічних і обчислювальних робіт (пункт 3.1. Інструкції № 550).

Відсутність затвердженого, описаного вище плану інвентаризації та паспортизації дитячого майданчика свідчить про протиправну бездіяльність

селищної чи міської ради, яка своєю чергою слугує підставою для невжиття заходів щодо належного його утримання. Крім того, зважаючи на цільове призначення такого об'єкта благоустрою як дитячий майданчик, невиконання суб'єктами благоустрою своїх обов'язків у цій сфері порушує права користувачів цих об'єктів на безпечні умови для життя і розвитку та наражає на небезпеку завдання шкоди діяльністю атракціону.

З аналізу наведених вище правових норм можна стверджувати, що організацію благоустрою території селища чи міста повинна забезпечувати відповідна селищна або міська рада, до компетенції якої віднесено, зокрема, затвердження правил і заходів благоустрою населеного пункту.

Тут необхідно звернути увагу на важливий момент! Фактично, власником дитячого майданчику, до моменту визначення підприємства, установи чи організації, відповідальної за утримання об'єкту благоустрою або у випадку, коли таке підприємство, установа або організація взагалі не визначена, є селищна або міська рада.

Наша позиція підтверджується і численними нормами Інструкції з проведення технічної інвентаризації та паспортизації об'єктів благоустрою населених пунктів (пункти 1.4; 1.5; 1.7; 3.1; 3.7.) [136], де замовник (власник об'єкта благоустрою або уповноважена ним особа), яким фактично є селищна або міська рада, іменуються балансоутримувачем.

Крім того, Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Наказом від 14.06.2018 року № 144, внесено зміни до Державних будівельних норм Б.2.2–5:2011 щодо благоустрою територій, та дозволено розміщення дитячих майданчиків на покрівлях напівпідземних і наземних споруд, висотою не більше 15 метрів (але не більше 3 поверхів) від рівня підлоги першого поверху споруди або землі, за умови забезпечення безпечної експлуатації майданчика, відводу дощових та талих вод, а також за необхідності шумозахисту нижчерозташованих приміщень [137]. Тобто, фактично, якщо на покрівлі будівлі, утримувачем якої є селищна або міська рада, з'явиться дитячий

майданчик, то його балансоутримувачем, згідно описаних вище норм, буде саме селищна або міська рада.

Отже наш суб'єкт – це не особа, а учасник цивільних правовідносин. В силу цього не можна вважати організатором атракціону, та, відповідно, суб'єктом відповідальності перед потерпілим особою, яка керує ним в силу трудових відносин (машиніст, оператор атракціону і т.п.). Хоча, К. А. Флейшиц вважала, що володільцем джерела підвищеної небезпеки є особа, яка в момент завдання шкоди, від свого імені здійснювала діяльність, в якій використовувала джерело підвищеної небезпеки, і, відповідно, була зобов'язана здійснювати над нею контроль [201, с. 131]. Ми переконані, що юридичне володіння завжди спирається на законну підставу. Сам факт експлуатації джерела підвищеної небезпеки має значення не для визнання особи володільцем, а для встановлення відповідальності останнього.

По-друге (матеріальна ознака), організатор атракціону є учасником цивільних правовідносин, який наділений правом власності над об'єктом матеріального світу – атракціоном, а так само будь-яким іншим законним правом, що дає підставу для експлуатації такого об'єкта.

Зауважимо, що організатор – це той, хто реально має такий об'єкт в своєму володінні. Так, наприклад, якщо атракціон передано в оренду, але його експлуатує спеціально навчений робітник, що знаходиться з орендодавцем в трудових відносинах (згідно договору), то не орендаря, а орендодавця варто вважати організатором атракціону, так як немає факту реального переходу володіння.

Передача обладнання, механізмів, окремого атракціону чи комплексу атракціонів повинна означати усунення повного контролю над ними попереднього володільця і встановлення повного контролю, а відповідно, і відповідальності нового володільця (орендаря). Атракціон, передача якого юридично оформлена, але фактично не проведена, повинен вважатися таким, що перебуває у володінні первісного володільця. Для зміни володільця важлива його реальна передача, оскільки відповідальність настає за шкоду,

завдану діяльністю атракціону при його використанні. Особа, що реально не отримала у володіння атракціон, використовувати його не може.

Водночас, наявність недоліку, як в підставі здійснення відповідної діяльності (наприклад, без відповідного дозволу, ліцензії), так і в підставі залучення в таку діяльність майна (наприклад, при незаконному придбанні речі) не впливає на кваліфікацію особи в якості володільця джерела підвищеної небезпеки. Однак це впливає на можливість покладання обов'язку відшкодування шкоди не тільки на самого організатора атракціону, а й на тих осіб, які винні в прояві тієї чи іншої вади у підставі.

Наприклад, ч. 4 ст. 1187 ЦК України встановлено, якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця), шкода, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовується ними спільно, у частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення [220].

По-третє (ознака діяльності), основною метою діяльності організатора атракціону є забезпечення формування безпечного середовища розваг, шляхом унеможливлення або зведення до мінімуму небезпек пов'язаних з діяльністю атракціону та надання таких послуг відвідувачам.

По-четверте (юридична ознака), організатор атракціону є матеріально відповідальною особою за шкоду завдану діяльністю атракціону. Тобто претензії та судові позови щодо відшкодування шкоди, завданої атракціонами подаються до організатора атракціону.

Відповідальність за шкоду, завдану діяльністю атракціонів, на наш погляд, повинна бути абсолютною та винятковою.

Абсолютність відповідальності організатора атракціону обумовлена підвищеною небезпекою діяльності і означає виникнення відповідальності незалежно від наявності або відсутності його вини в завданні діяльністю атракціону шкоди.

Винятковість відповідальності означає відсутність права регресу. Вказаний принцип відповідальності організатора атракціону пропонуємо ввести в інтересах розвитку діяльності, підтримці рівня правил безпеки та підбору належного, підготовленого персоналу, що відповідає встановленим вимогам, оскільки заздалегідь звільняє фізичних осіб – працівників, від обов’язку відшкодувати шкоду, а отже, підвищує відповідальність організатора атракціону під час добору персоналу.

Право регресу пропонуємо зберегти тільки відносно фізичних осіб, які навмисно завдали шкоди відвідувачам атракціону, що стало підставою розгляду випадку в рамках кримінального провадження.

Таким чином, ми пропонуємо внести зміни до Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки, доповнивши п. 2.1. підпунктом 2.1.93, наступного змісту: *«Організатор атракціону – це фізична або юридична особа, яка на відповідній правовій підставі здійснює діяльність, що забезпечує формування середовища розваг, якому характерний певний рівень небезпеки, що проявляється в об’єктивно існуючих умовах здійснення діяльності однієї особи і ймовірності завдання шкоди у сформованій обстановці відвідувачам, яка добровільно взяла на себе обов’язок щодо унеможливлення або зведення до мінімуму небезпек пов’язаних з діяльністю атракціону шляхом виконання передбачених законодавством вимог та несе відповідальність за завдання атракціонами шкоди відвідувачам».*

Тобто, ми прийшли до висновку, що «організатор атракціону» поняття дещо відмінне в змістовному розумінні від «володільця атракціону» в силу організаційних моментів здійснення діяльності та правових підстав взаємовідносин з джерелом завдання шкоди. Володілець атракціону є особою, яка на відповідній правовій підставі володіє атракціоном, поруч з цим діяльності щодо його експлуатації та надання послуг відвідувачам він може і не здійснювати. Водночас організатор атракціону – це особа, яка не будучи володільцем атракціону, на певній правовій підставі, організовує діяльність атракціонів та надання послуг розваг відвідувачам. Тобто

організатор атракціону – це суб’єкт який безпосередньо пов’язаний з діяльністю атракціону, а не з атракціоном як об’єктом матеріального світу, що в межах нашого дослідження має визначальне значення.

Підсумовуючи написане відзначимо, що організатор атракціону – поняття значно ширше, ніж володілець конкретного атракціону, і в кожному окремому випадку завдання шкоди діяльністю атракціону, судам варто детально вивчати питання не тільки належності атракціону, але і організаційно-правові підстави організації та здійснення діяльності щодо надання послуг розваг відвідувачам.

В силу нашого висновку, пропонуємо ввести в обіг поняття «організатор діяльності, підвищено небезпечної для оточуючих», шляхом внесення змін до чинного законодавства України. А саме доповнити ЦК України статтею 1187–1 наступного змісту: *«1. Особа, яка безпосередньо здійснює діяльність, що створює підвищену небезпеку для інших осіб, визнається її організатором і відповідає за шкоду, завдану такою діяльністю, якщо не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого. 2. Володілець речей, предметів, механізмів чи обладнання, які були використані в діяльності потенційно небезпечної для оточуючих, не відповідає за шкоду, завдану ним цією діяльністю»*

3.2. Значення страхування цивільно-правової відповідальності в зобов’язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами

Атракціони володіють низкою відмінних рис, які виділяють їх від інших об’єктів матеріального світу, що використовуються людством, що накладає свої особливості на страхування цивільно-правової відповідальності. Особливість атракціону, як об’єкту підвищеної небезпеки, полягає, передусім, у тому, що такий об’єкт матеріального світу не піддається людському контролю в повній мірі. Водночас, частина таких

об'єктів є практично не досліджена. Тому на практиці трапляються випадки, коли здавалося б елементарні дитячі гойдалки за певних обставин визнаються судом джерелом підвищеної небезпеки [182]. Це пояснюється тим, як слушно відзначає Т. Д. Кривошлик, «розвиток народного господарства будь-якої країни постійно супроводжується технічним прогресом. Впровадження та експлуатація принципово нових досягнень науки і техніки, а саме, машин, механізмів, виробничого устаткування, будівельних конструкцій, різних знарядь праці, в силу своїх властивостей і за наявності певних несприятливих факторів, здатні спричинити пошкодження об'єктів, завдати матеріальні збитки та шкоду довкіллю, призвести до загибелі, травмування, отруєння людей і тварин» [88, с. 64]. Саме такими принципово новими досягненнями науки та техніки виступають сучасні атракціони, де поєднано не лише складні технічні механізми, але й, наприклад, новітні розробки кібергалузі.

Відповідно, причиною завдання шкоди стає не лише складність механізмів, але й їх недостатня вивченість. Водночас, у випадку завдання атракціонами шкоди, суб'єкт відповідальності повинен бути не тільки правильно встановлений відповідно до ч. 1 ст. 1187 ЦК України [220], але й мати реальну фінансову спроможність відшкодувати завдану шкоду, що гарантує інститут страхування цивільно-правової відповідальності.

Страхування здатне забезпечити максимальний захист прав та інтересів потерпілих на випадок завдання шкоди, зокрема атракціоном, оскільки у суб'єкта відповідальності, може не бути необхідної для відшкодування суми, тоді як у страховиків проблем такого роду зазвичай не виникає.

Законодавець, залежно від предмету договору страхування, виділяє (ст. 4 ЗУ «Про страхування»): особисте страхування (інтереси пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням); майнове страхування (інтереси пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном); страхування відповідальності (інтереси пов'язані з

відшкодуванням страхувальником завданої ним шкоди особі або майну, а також шкоди, завданої юридичній особі) [146].

Майнове страхування пов'язане більшою мірою із цілісністю певного майна, яке перебуває у власності, користуванні чи розпорядженні певної особи і відповідно правами та законними інтересами на це майно. Тому його роль у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, є не настільки важливою, як два інших види страхування.

Особисте страхування складає частину страхової діяльності, що має на меті надання страхових послуг як фізичним (окремим громадянам, членам їхніх сімей), так і юридичним особам (наприклад, страхування працівників за рахунок коштів підприємств від нещасних випадків) [125, с. 14]. В. В. Сержанов визначав особисте страхування як страхування матеріальних інтересів, пов'язаних із життям, здоров'ям, працездатністю і додатковими пенсіями страхувальника чи застрахованої особи [158, с. 254].

Досить широке визначення особистому страхуванню дали вчені Запорізької медичної академії післядипломної освіти МОЗ України, визначивши, що особисте страхування є однією із галузей страхування, воно пов'язане із особливою сферою процесу відтворення – з відтворенням робочої сили та зумовлене ризиковим характером діяльності людей різних професій, підвищеним ступенем ризику, пов'язаним із погіршенням довкілля, зростанням питомої ваги людей похилого віку в загальній кількості населення тощо [95, с. 85]. До вказаного визначення ми б додали, що окрім ризикового характеру діяльності людей різних професій, також існує ризиковий характер їх відпочинку, що і складає комплексну картину страхового життя людини. Метою таких послуг є страховий захист на випадок настання несприятливих подій для здоров'я чи життя людей. Такий захист може здійснюватись, як безпосередньо страхуванням своїх інтересів фізичними особами, так і страхуванням інтересів працівників роботодавцем, в нашому випадку – організатором атракціону. Щодо особистого страхування в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої діяльністю атракціонів,

маємо достатньо прикладів із судової практики: рішення Рівненського міського суду у справі № 22–1702/11 [173].

Опрацювавши положення вказаного рішення відзначимо, що особисте страхування не здатне захистити інтереси відвідувача атракціону, оскільки участь у діяльності атракціонів сприймається страховими компаніями, як підвищено небезпечна діяльність. Водночас, варто зауважити, що договір страховика і страхувальника був укладений за програмою «мінімум». Тобто, якби сторонами договору був передбачений страховий випадок за шкоду, завдану атракціоном, то потерпіла сторона мала б повне право на страхове відшкодування. З описаного випадку правозастосовної практики відзначимо характерну ознаку сучасного стану особистого страхування у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, а саме низький рівень страхової обізнаності та культури громадян, що сприяє невірному обранню видів страхування.

У якості прикладу спортивного страхування наведемо ухвалу колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Львівської області у справі № 465/8675/13 [186].

Цікавим моментом у рішенні, що стосується страхування є те, що суд першої інстанції, з чим погодилась і апеляційна інстанція, при обрахунку сум матеріальної шкоди із загальної суми виключив суму в розмірі 1500 грн., яка була перерахована позивачу ПАТ «Страхова компанія «Граве Україна» відповідно до договору страхування від нещасних випадків осіб, що займаються фізичною культурою та спортом [186]. Тобто участь у водному атракціоні сторонами страхування визначена, як заняття спортом. В порівнянні з попереднім випадком, травми на гірськолижному курорті, у випадку із водними гірками сторони чітко передбачили не просто особисте страхування, а конкретно страхування від нещасних випадків при зайнятті спортом. Водночас, варто зауважити, що страхова компанія не зважаючи на те, що атракціон було визнано судом ДПН, не оспорювала визнання катання на водній гірці саме видом спорту.

Як ми відзначали раніше, страхування окрім надання послуг фізичним особам, передбачає послуги страхування юридичних осіб, зокрема на випадок нещасних випадків на виробництві. Прикладом судової практики, що поєднує інститут страхування з діяльністю атракціонів є ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Донецької області від 19.03.2009 року [175].

У вищеописаному випадку ми маємо яскравий приклад страхування від нещасних випадків на виробництві, яке хоча й немає відношення до надання послуг розваг атракціонами, однак має безпосереднє відношення до комплексної діяльності атракціонів. Оскільки забезпечення належного та безпечного функціонування атракціону є надважливим елементом діяльності атракціону, що забезпечують сервісні працівники (техніки, механіки та ін.).

Оскільки роботодавець зобов'язаний застрахувати своїх працівників, то очевидно, що відшкодування шкоди в цих випадках пов'язане з переходом до розряду страхових відносин і проводиться на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [135].

Підсумовуючи, що стосується особистого страхування в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, зазначимо, що в основі такого страхування лежить поняття «страхового інтересу», що являє собою потребу особи в отриманні матеріального блага при настанні певних подій, пов'язаних з такими нематеріальними благами, як життя та здоров'я. Законодавством та практикою ринку страхування передбачений досить широкий спектр можливостей особистого страхування. Водночас, ці можливості є добровільними і часто не використовуються клієнтами, а коли використовуються, не завжди коректно обирається необхідний вид страхування.

Для дослідження сутності іншого виду страхування – страхування цивільно-правової відповідальності, варто, в першу чергу, охарактеризувати поняття деяких пов'язаних правових дефініцій.

Цивільна відповідальність, стверджує В. М. Никифорак, має відновлювальний (компенсаційний) характер. Її заходи в першу чергу спрямовані на відшкодування збитків потерпілих осіб, а каральна функція реалізується через покладення на правопорушника санкцій, які пов'язані з додатковими обтяженнями (негативними наслідками). Бажання уникнути майнових втрат або суттєво зменшити їх розмір стимулює осіб, діяльність яких пов'язана з підвищеною можливістю завдання майнової шкоди, звертатися до страхових компаній» [110, с. 7]. Саме такою підвищеною можливістю завдання шкоди наділені більшість сучасних атракціонів. Водночас, щоб забезпечити реалізацію компенсаційної функції зобов'язань із відшкодування шкоди виправданим та обґрунтованим є використання інституту страхування, а саме страхування цивільно-правової відповідальності.

На думку С. С. Осадець, страхування відповідальності спрямоване як на захист майнових прав осіб, постраждалих у результаті дії або бездіяльності страхувальника, так і на захист фінансового стану самого страхувальника. За наявності страхового полісу відшкодування збитків постраждалим гарантується страховою компанією і не залежить від платоспроможності страхувальника [112, с. 380]. Суть страхування відповідальності, на думку В. Й. Плиса, полягає в тому, що страховик приймає на себе обов'язок відшкодування збитків, нанесених страхувальником третій особі або групі осіб [124, с. 356].

Підсумовуючи відзначимо, що ознаками страхування цивільно-правової відповідальності є наступне: 1) це самостійний вид страхування; 2) забезпечує реальну реалізацію компенсаційної функції зобов'язань із відшкодування шкоди; 3) здійснюється шляхом прийняття страховиком обов'язку відшкодування збитків, завданих страхувальником; 4) захищає інтереси як страхувальника, так і третіх осіб, яким завдано шкоди.

Варто відзначити, що в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, страхування цивільно-правової відповідальності має

епізодичний та непостійний характер, тому у судовій практиці досить рідко зустрічаються випадки його застосування. Чи не єдиним випадком є рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя у справі № 2–151/10 [171].

Аналізуючи судову справу, відзначимо, що цивільно-правова відповідальність парку розваг була застрахована, однак в силу недотримання порядку повідомлення про страховий випадок, суд застосував інститут відповідальності володільця джерела підвищеної небезпеки.

Окрім класифікації страхування за критерієм предмету договору, законодавець виділяє дві форми: добровільне та обов'язкове страхування (ст. 5 ЗУ «Про страхування») [135].

Добровільне страхування передбачає укладення договору між страхувальником і страховиком, а фундаментальним елементом є саме «добровільність», тобто свобода вибору: страхувати певний об'єкт чи відмовитись. Статтею 6 вищезгаданого Закону [135] визначено перелік видів добровільного страхування.

На нашу думку, характерними саме зобов'язанням із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, варто виділити наступні види: 1) страхування цивільної відповідальності власників наземного транспорту (включаючи відповідальність перевізника); 2) страхування відповідальності власників повітряного транспорту (включаючи відповідальність перевізника); 3) страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника); 4) страхування відповідальності перед третіми особами (іншої, ніж передбачена пунктами 12–14 цієї статті).

Наша позиція зумовлена, перш за все, проведеною нами у першому розділі дисертації класифікацією видів атракціонів, за критерієм місця проведення розваги: наземні, водні та повітряні атракціони. Відповідно в кожному з названих видів атракціону може використовуватись транспортний засіб: наземний (автомобіль); водний (водний мотоцикл, катер); повітряний (параплан, дельтаплан). Щодо четвертого визначеного нами виду, то ми уже згадували випадок із судової практики страхування відповідальності парком

культури та відпочинку «Дубовий гай» [189], який є яскравим прикладом страхування відповідальності перед третіми особами.

Добровільне страхування, саме через свій добровільний характер, на нашу думку, все ж, не здатне фундаментально вплинути на вдосконалення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. Водночас, обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності, беззаперечно, суттєво змінить акценти в діяльності атракціонів і порядку відшкодування завданої їх діяльністю шкоди.

Що стосується обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, то проаналізувавши зміст ст. 7 ЗУ «Про страхування» [135], ми прийшли до висновку, що можна виокремити наступні види, що можуть бути притаманними саме діяльності атракціону:

- 1) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- 2) страхування відповідальності власників собак (за переліком порід, визначених Кабінетом Міністрів України) щодо шкоди, яка може бути завдана третім особам;
- 3) страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, завдану життю чи здоров'ю туриста або його майну [135].

Щоб обґрунтувати свою позицію, розглянемо більш детально визначені нами види страхування.

Першим ми відзначили страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Здавалося б, досить простий і зрозумілий вид страхування цивільно-правової відповідальності, який навряд чи може бути застосований до атракціонів. Однак, такий висновок є досить поспішним, виходячи з наступного.

Відповідно до п. 1.5 ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» наземні транспортні засоби – це пристрої, призначені для перевезення людей та/або вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи

механізмів, які підлягають державній реєстрації та обліку у територіальних органах Міністерства внутрішніх справ України та/або допущені до дорожнього руху, а також ввезені на митну територію України для тимчасового користування, зареєстровані в інших країнах [135]. Зауважуємо, що Закон дає визначення не транспортному засобу, а наземному транспортному засобу.

У контексті описаного визначення, вартої уваги є думка Ю. В. Леська, який відзначав, що в українському законодавстві загалом «відсутнє визначення поняття «транспорт», а лише закріплюється його видові складові» [96, ст. 37]. Водночас, вчений приходить висновку, що «характерною ознакою ТЗ є те, що ним виступає пристрій, що рухається за допомогою енергії, яка виробляється за допомогою встановленого на ньому механічного двигуна або подається через інше джерело, зокрема електричне. Крім того, ТЗ характеризує те, що він підлягає державній реєстрації та обліку у відповідних державних установах (організаціях). Визначальною ознакою ТЗ також є те, що його основне призначення – задовольняти потреби населення у перевезеннях» [96, ст. 40]. Враховуючи викладене, виникає цілком логічне запитання: чи можна атракціон, наприклад «колесо огляду», сприймати як транспортний засіб, хоча й не «колісний», але «транспортний»?

Якщо ми розглянемо один з найпопулярніших та історично перших атракціонів Європи – колесо огляду, то можемо дійти наступних висновків.

По-перше, атракціон здійснює свій рух за допомогою імпульсу електричної енергії, що приводить в рух ряд робочих механізмів. По-друге, атракціон «колесо огляду» підлягає обов'язковому обліку, адже організатор атракціону задля здійснення своєї діяльності зобов'язаний отримати дозвіл територіального органу з нагляду за охороною праці відповідно до вимог ДНАОП 0.00–4.05–03 [138]. По-третє, основним призначенням такого атракціону є задоволення потреби населення у перевезенні (якщо сприймати перевезення як «переміщення з одного місця на інше, зміна місця

розташування» [24, с. 903]). Тобто, атракціон володіє усіма характерними ознаками транспортного засобу.

Продовжуючи нашу думку, звернемо увагу саме на атракціони з використанням колісних транспортних засобів, а саме атракціон під назвою «сафарі».

Сьогодні під «сафарі» розуміють екскурсійні поїздки на автомобілях по «дикій природі» з метою приблизитись та сфотографувати диких звірів. Очевидно, що в такому атракціоні використовуються колісні транспортні засоби, які можуть бути застраховані. Однак, варто зауважити, що сам транспортний засіб не є атракціоном. Він є лише одним з елементів атракціону, поряд з наявністю контакту з дикими звірами та природою.

Вартий уваги є приклад з судової практики Канади. Автор Дуглас Крісті описує судову справу за позовом Девіда Белека і Дженніфер-Енн Коулес до Сафарі-парку (*African Lion Safari & Game Farm*) про відшкодування шкоди, завданої дикими тваринами [235].

Суть справи полягає в тому, що Белек і Коулес були атаковані трьома тигрицями в Сафарі-парку в секції тигрів, в яку вони заїхали на мототransпортних засобах, і їх здоров'ю було завдано шкоди. Суд встановив, що тварини знаходилися у володінні й під контролем відповідача. Також зазначено, що очевидно, що ці дикі тварини контролювалися відповідачем неефективно, оскільки вільно бродили по парку. І як результат, деякі з цих тварин завдали шкоди громадянам. Ці три істотних елементи склали підстави для застосування інституту суворої відповідальності. Д. Крісті приходить до висновку, що у випадку з Сафарі-парком, як і з іншими виставками, позиція яких полягає в тому, щоб показати тварин в їх природному середовищі існування, парк знехтував обов'язком контролю над тваринами, ризикуючи завданням шкоди відвідувачам [235].

У наведеному випадку не приходить до мови про страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Оскільки, хоча транспортні засоби і використовувались в діяльності

атракціону, та відношення до завдання шкоди відвідувачам вони не мають. Тому, розглянемо ще один досить цікавий випадок з міжнародної, а саме американської, судової практики.

Суть справи полягала в наступному. У 2000 році відвідувач парку атракціонів «*Walt Disney*», здійснила поїздку на атракціоні «Індіана Джонс», одна з сюжетних частин атракціону передбачала поїздку на військовому автомобілі по пересіченій місцевості. Під час поїздки на атракціоні вона зазнала черепно-мозкової травми, в результаті якої загинула. Родичі постраждалої звернулись до суду про відшкодування завданої шкоди. Однак обґрунтовували свою позицію таким чином, що компанія «*Walt Disney*» повинна нести сувору відповідальність саме як перевізник, а не атракціон, оскільки не надала безпечний і придатний до транспортування автомобіль [231].

Суд першої інстанції відмовив позивачам і зазначив, що метою атракціону є не транспорт, а скоріше розваги та гострі відчуття. Однак, Апеляційний суд штату Каліфорнія скасував рішення першої інстанції та зауважив, що компанія «*Walt Disney*» в даному конкретному випадку виступає саме як звичайний перевізник, адже публічно пропонує перевезення громадянам [231].

У Верховному суді Каліфорнії думки суддів розділились. Більшість (чотири з семи) суддів погодились з позицією апеляційного суду. Позиція більшості суддів ґрунтувалась на аналізі правової схеми розробленої законодавчим органом Каліфорнії ще в 1872 році, яка визначала «загальних перевізників» як все, що доставляє (переміщує) осіб або майно, за виключенням телеграфних повідомлень. Більшість членів Верховного суду відзначила, що мета перевезення не має значення. Це може бути подорож з одного місця в інше, або просто для задоволення чи огляду визначних пам'яток. Тому суд об'єднує потерпілих на ескалаторі, ліфті, автобусі, екскурсійному рейсі, таксі і в тому числі на рекреаційному атракціоні типу «Індіана Джонс». Окрема думка суддів, які не погоджувались із рішенням

більшості, полягала в тому, що правова схема, яка була використана при визначенні «загального перевізника», була розроблена ще в 1872 році й не могла враховувати правовідносини, що виникли в сучасному парку розваг і принцип роботи сучасних атракціонів. Тому меншість суддів вважали, що компанія «*Walt Disney*» повинна нести відповідальність за шкоду, завдану атракціоном, однак не сувору відповідальність перевізника [231].

Тож вказане рішення стало судовим прецедентом в штаті Каліфорнія і подібні випадки з того часу розглядають саме як відповідальність перевізника, а не атракціону. Відповідно може йти мова про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, що має велике значення в контексті діяльності атракціонів.

Підсумовуючи викладений матеріал через призму українського законодавства відзначимо, що в діяльності атракціонів можуть використовуватись транспортні засоби, що підлягають обов'язковому страхуванню цивільно-правової відповідальності власників. Важливим моментом, на нашу думку, є мета діяльності: якщо це перевезення з метою перевезення – то ведемо мову про транспортний засіб; якщо це перевезення, як елемент загальної діяльності атракціону, що забезпечує розважальний ефект, то варто говорити про відповідальність організатора атракціону і страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону (яке наразі в законодавстві відсутнє). Тож відповідаючи на власне питання про те, чи є «колесо огляду» транспортним засобом відповідь буде такою: ні, «колесо огляду» не є транспортним засобом. Оскільки основна мета руху такого механізму – забезпечення розважального ефекту з переміщенням відвідувачів, а не доставка пасажирів з однієї точки в іншу.

Другим видом обов'язкового страхування ми визначили страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути завдана ними третім особам. Перше, що привертає нашу увагу, це непослідовність законодавця в питанні страхування цивільно-правової відповідальності щодо

шкоди, завданої тваринами. Адже ст. 1187 ЦК України [220] чітко віднесено до джерел підвищеної небезпеки утримання диких звірів, службових собак та собак бійцівський порід, та ін. Водночас, окрім собак, підвищеною небезпекою володіють дикі звірі за умови перебування їх на утриманні.

У питанні страхування цивільно-правової відповідальності законодавець істотну увагу приділяє виключно собакам, що підтверджується постановою КМУ «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути завдана третім особам» [140]. Така позиція, на нашу думку, є необґрунтованою та такою, що підлягає вдосконаленню.

Ми досить детально зупинялись на питанні відшкодування шкоди, завданої тваринами, в тому числі собаками, сільськогосподарськими тваринами та тваринами, що використовуються в діяльності атракціонів [12]. Тому переконані, що обов'язковому страхуванню відповідальності підлягають не лише власники собак, але й організатори атракціонів, які в своїй діяльності використовують диких та атракціонних тварин. Адже, як певні види генетично агресивних чи бійцівських собак, так й атракціонні тварини не можуть перебувати під абсолютним контролем людини і відповідно можуть створювати підвищену небезпеку для оточуючих. Дика тварина, як і бійцівська собака, – це особливий біологічний об'єкт, що діє на основі природних хижацьких інстинктів та рефлексів. Враховуючи кількість диких тварин, що на сьогодні перебуває у якості домашніх улюбленців (леви, тигри, леопарди та ін.), питання обов'язкового страхування відповідальності їх власників постає особливо гостро. Водночас, настільки ж гостро стоїть і питання обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону, який використовує в своїй діяльності тварин.

На наш погляд, посприяти вирішенню цього питання можуть внесення змін до «Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути завдана третім особам» шляхом заміни словосполучення «власників собак» на

словосполучення «власників собак, диких і атракціонних тварин», з подальшими замінами по тексті правового документу. Водночас, ми розуміємо, що це вимагає внесення змін в ряд інших нормативно-правових актів і здатне вирішити лише частково прогалину в сфері страхування відповідальності організаторів атракціону, зокрема з використанням тварин. Фундаментальним вирішенням, на нашу думку, є визначення нового виду обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону.

Третім видом обов'язкового страхування ми виділили страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, завдану життю чи здоров'ю туриста або його майну. Щоб відслідкувати зв'язок вказаного виду обов'язкового страхування з діяльністю атракціонів варто звернутись до тлумачення поняття «туризму».

Туризм – це тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди виїжджає особа. Водночас, як додає М. П. Мальська, туризмом є «вид рекреації, пов'язаний із виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровлювальними, пізнавальними, спортивними і культурно-розважальними цілями» [103, с. 21].

Аналізуючи вищеописані визначення туризму відзначимо дві важливі характеристики туристичної діяльності, які цілком співпадають і з діяльністю атракціонів: 1) отримання послуги в місці відмінному від місця проживання; 2) основна мета – розвага, відновлення працездатності.

Страхування відповідальності в туристичному бізнесі, наголошують Н. В. Михайлова та В. В. Карцева, це особливий вид страхування, що забезпечує страховий захист майнових інтересів, пов'язаних з відшкодуванням страхувальником завданої ним шкоди юридичній чи фізичній особі або її майну [107, с. 60]. Тож, зауважимо, що маючи спільні

ознаки, поняття туризму дещо ширше за діяльність атракціонів. Діяльність атракціонів може бути складовою туризму, адже подорожуючи, люди у пошуках розваг звертаються саме до атракціонів, задля отримання розважальних послуг.

Однак, обов'язкове страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності не передбачає страхові виплати за шкоду, завдану туристу на атракціонах. Страховими випадками визначаються «збитки обслуговуючим організаціям (готелям, ресторанам, культурно-розважальним закладам тощо); фізичним особам (громадянам країни відвідування, автомобілістам) або у зв'язку зі скаргами самих туристів на невиконання контрактів і договірних зобов'язань з боку туристичних організацій і перевізників різних видів транспорту» [107, с. 60]. Тому знову відзначимо на необхідності введення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону.

Тож підсумуємо, що в українському законодавстві відсутня система обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону. Оскільки один елемент у формі виду страхування та безліч інших розрізнених елементів, що не відповідають ознакам виду, встановленим законом, не пов'язаних ні методологічно, ні концептуально, ні певною юридичною нормою не можуть вважатися такою системою чи хоча б окремим видом страхування. Водночас, страхові випадки на атракціонах є надзвичайно частим явищем.

У зв'язку з вищевикладеним, характеризуючи сучасний стан справ, коректніше говорити про страхування у сфері діяльності атракціонів, що здійснюється через певні зобов'язання та гарантії, яке має такі особливості:

- таке страхування має епізодичний та непостійний характер (однакові випадки завдання шкоди, за різними договорами страхування можуть визнаватись страховим випадком, а можуть не визнаватись);
- залежить у своєму розвитку від рівня добробуту населення та його страхової культури;

- не має загальної методологічної бази, яка встановлює єдині принципи та підходи до її реалізації, а також контролю за здійсненням;
- не має встановлених механізмів впливу на суб'єкти страхування, які порушують права одержувачів страхових послуг через існуючі прогалини в праві;
- не може бути оцінено кількісно, оскільки не піддається статистичному обліку, отже, ускладнює аналіз його соціально-економічної ефективності, рентабельності для страхового бізнесу, а також визначення місця та ролі даного сегмента на ринку страхових послуг.

Ми переконані, що епізодичного встановлення зобов'язань та гарантій недостатньо для досягнення основної мети страхування діяльності атракціонів. Для належного та безпечного функціонування атракціонів потрібен єдиний методологічний підхід до побудови страхових відносин та визначення обсягів компенсації страхових випадків, що забезпечується укладанням договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону. Для цього необхідна або систематизація діючих нормативно-правових актів, що містять умову про зобов'язання страхування, їх гармонізація зі страховим законодавством та виробленою загальною методологічною базою або визначення нового виду обов'язкового страхування. На нашу думку, більш дієвим є визначення нового виду обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону.

Необхідність запровадження цього виду страхування цивільної відповідальності в обов'язковій формі обумовлена специфікою цивільної відповідальності організатора атракціону – як не лише володільця джерела підвищеної небезпеки (тобто особи, чия діяльність пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих через використання складних механізмів, електроенергії високої напруги, небезпечних тварин та ін.), але й відповідальної особи за організацію надання послуг розваг атракціонами.

Науково-технічний прогрес у галузі діяльності атракціонів за останнє десятиліття стрімко еволюціонував. Він приніс безліч інновацій, винаходів, пристроїв, що дозволяють підвищити ефектність та ефективність атракціонних розваг. Водночас, такий прогрес зумовив появу та збільшення частоти випадків завдання шкоди відвідувачам, які тягнуть за собою великі втрати матеріальних, людських та фінансових ресурсів.

Страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону виконуватиме важливе соціально-економічне завдання. З одного боку, воно покликане відшкодувати шкоду, завдану третім особам, а з іншого – надасть можливість організаторам атракціону уникнути великих збитків, пов'язаних із компенсацією шкоди, завданої їх діяльністю.

Адже, з описаної нами судової практики, зрозуміло, що в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами неоднаково та неефективно використовуються страхові інструменти, що завдає шкоди інтересам як страхувальникам так і третім особам.

Тому ми пропонуємо внести зміни в ст. 7 ЗУ «Про страхування», доповнивши її п. 50 наступного змісту: *«страхування цивільної відповідальності організатора атракціону»*.

3.3. Підстави звільнення від обов'язку відшкодування шкоди, завданої атракціонами

Відповідальність за шкоду, завдану атракціонами не є безмежною, адже українське законодавство передбачає випадки, коли у разі завдання шкоди боржник звільняється від обов'язку відшкодування. Частиною 1 ст. 1193 ЦК України встановлено, що шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується [220]. Тобто умисел потерпілого є безумовною підставою звільнення особи від обов'язку відшкодувати шкоду. Якщо мова йде про відшкодування шкоди, завданої атракціонами, що є

джерелом підвищеної небезпеки, то ч. 5 ст. 1187 ЦК України такими випадками звільнення визначає умисел потерпілого та непереборну силу [220].

Тож дослідимо детальніше описані вище підстави звільнення від обов'язку відшкодування шкоди.

Поняття «умислу потерпілого» визначено постановою Пленуму ВСС України від 01.03.2013 р. № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки». Зокрема, п. 7 вказано, що під умислом потерпілого слід розуміти, зокрема, таку його протиправну поведінку, коли потерпілий не лише передбачає, але і бажає або свідомо допускає настання шкідливого результату [134]. Таку поведінку варто сприймати як розуміння своїх протиправних дій, а бажання чи припущення шкідливих наслідків – означає свідоме прагнення до них, з тих чи інших мотивів, або свідоме припущення реальності їх настання.

Наприклад, уявімо наступний випадок. Під час сафарі-туру, турист-блогер задля яскравого інтернет-контенту виходить з автомобіля і наближається до тварин на небезпечну для людини відстань, після чого штовхає гієну ногою, в результаті чого його кусають. Очевидно, що виходячи з автомобіля, особа передбачала можливий напад диких тварин. Більше того, бажаючи відзняти екстремальний контент, турист допускав, навіть підсвідомо бажав небезпечних для себе наслідків у вигляді нападу тварини та подальшої шкоди здоров'ю. Така небезпека є досить конкретною та реальною, відповідно не вимагає від особи особливих чи спеціальних знань, щоб її передбачити. Отже, організатор атракціону, яким виступатиме в нашому випадку – сафарі парк, буде звільнений від відповідальності за завдану шкоду, оскільки причиною такої шкоди став умисел потерпілого.

Водночас, якщо в описаній ситуації особа, не виходячи з автомобілю, з необережності висуне руку через вікно і його вкусить гієна, то варто говорити про грубу необережність потерпілого. Адже відвідувач не

передбачав, не бажав та свідомо не припускав шкідливого результату у вигляді нападу тварини. В такій ситуації відповідальність буде залежати від ступеня вини відвідувача та організатора атракціону.

Визнання умислу потерпілого, як підстави звільнення завдавача шкоди від відповідальності, першочергово, служить підтримці принципу справедливості в цивільних правовідносинах. Водночас, ця правова категорія має також процесуальне значення. Наприклад, воно розподіляє тягар доведення, адже саме правопорушник зобов'язаний доводити наявність вини потерпілого.

Таким чином, під умислом потерпілого ми розуміємо усвідомлене бажання особи, щоб йому було завдано шкоди. Водночас, особа повинна розуміти значення своїх дій та бути здатною керувати ними. Тому, наприклад, якщо умисел на завдання собі шкоди реалізує особа, яка перебуває в неосудному стані (є недієздатною, тобто не усвідомлює значення своїх дій та не може керувати ними), то умисел у його діях з юридичної точки зору відсутній.

Варто зауважити, що законодавством передбачені й випадки, коли застосовуються спеціальні правила відшкодування шкоди, за наявності умислу потерпілого. Такими випадками є відшкодування додаткових витрат, викликаних необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо; відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника та відшкодування витрат на поховання. У перелічених випадках, згідно ч. 3 ст. 1193 ЦК України [220], вина, а відповідно і умисел потерпілого не враховуються.

У випадку завдання шкоди звичайними атракціонами, так як і у випадку завдання шкоди атракціонами, що є ДПН, законодавцем надається правове значення непереборній силі. Тому варто детально дослідити цю правову категорію.

Незважаючи на визначену законодавчу дефініцію поняття «непереборна сила», ця правова категорія залишається однією з найбільш

дискусійних в цивільній доктрині. Проблема полягає або в надміру широкому тлумаченні непереборної сили, що провокує фактичне зменшення меж відповідальності володільця джерела завдання шкоди, або навпаки зменшення меж непереборної сили стає причиною необґрунтованому розширенню такої відповідальності.

Нам імпонує позиція Є. О. Харитонова, який відзначав, що непереборною силою можуть бути і природні явища (землетруси, повені, шторми, снігові замети, та ін.), і суспільні явища (військові дії, страйки, та ін.) [217, с. 458]. Таке визначення більш комплексно описує непереборну силу та її правову природу.

Поняття непереборної сили, за слушним твердження Б. С. Антімонова, не є абсолютною категорією, до якої одні події завжди відносяться, а інші ніколи не відносяться, визнання події «непереборною силою» залежить від умов місця, часу, від сукупності факторів [5, с. 137]. Позиція вченого є досить актуальною і для сучасних зобов'язань відшкодування шкоди, завданої атракціоном. Адже розвиток науково-технічного прогресу на сьогодні дозволяє контролювати певні природні явища, або ж мінімізувати можливість завдання ними шкоди. Наприклад, від ударів блискавки парки атракціонів оснащуються громовідводами. Водночас, можуть з'являтися нові явища непереборної сили, що диктуються все тим же науково-технічним прогресом.

Непереборну силу запропонував розцінювати О. О. Красавчиков як об'єктивний фактор, що ніяк не пов'язаний з діяльністю володільця підвищеної небезпеки, вказуючи що є необґрунтованим відносити до «непереборної сили» дії третіх осіб, що не перебувають із завдавачем шкоди чи потерпілим у правовідносинах [87, с. 180]. Іншої позиції притримувався О. С. Іоффе, який стверджував, що непереборна сила є явищем зовнішнім або внутрішнім по відношенню до шкідливої діяльності, яке будучи надзвичайним за своїм характером, залишається невідворотним доступними для конкретної особи засобами [74, с. 197]. У цивільній доктрині різні

погляди на розуміння поняття «непереборна сила» породили існування декількох правових теорій: суб'єктивної, об'єктивної та об'єктивно – суб'єктивної.

Відповідно до суб'єктивної теорії, відповідальність за завдання шкоди виключається, якщо суб'єкт не міг запобігти їй навіть «при дотриманні дбайливості, доведеної до вищої розумної межі» [62, с. 370]. Тобто вказаною теорією непереборна сила пов'язується з поняттям «вищої дбайливості», та протиставляється поняттю «вини». Водночас, аналізуючи положення вказаної теорії, розуміємо, що непереборна сила збігається з поняття випадку («*casus*»). Розмежування непереборної сили та казусу лежить у площині запобіжних обставин: у першому випадку за еталон беруться можливості найобережнішої людини — дбайливого господаря, у той час як випадок проводить межу відповідальності за міркою середньостатистичної людини. У зв'язку із проблемами в розмежуванні понять непереборної сили та казусу прихильників суб'єктивної теорії практично не залишилось.

Згідно положень об'єктивної теорії, непереборною силою є обов'язково зовнішня подія, яка через свою надзвичайність не може бути попереджена не тільки конкретним завдавачем шкоди, а й взагалі людьми. Об'єктивісти вважають, що відмежувати казус від непереборної сили можна, якщо під казусом розуміти специфічно і внутрішньо пов'язану зі сферою діяльності завдавача обставину, а під непереборною силою — подію, що виходить ззовні і не перебуває в природному зв'язку з діяльністю суб'єкта [226, с. 21-22]. Проблемними моментами об'єктивної теорії виділимо те, що ця теорія полягає в тому, що непереборна сила розглядається з метафізичної позиції незмінності явищ. Тобто, настання шкоди може бути викликано лише однією причиною: або зовнішньою, тоді це непереборна сила, або внутрішньою — казусом. Об'єктивна теорія, таким чином, необґрунтовано звужує поняття непереборної сили, що призводить до розширення відповідальності.

Враховуючи недоліки як суб'єктивної, так і об'єктивної теорії, в доктрині цивільного права з'явилась об'єктивно-суб'єктивна або «компромісна теорія», згідно якої непереборну силу розуміють враховуючи два аспекти. Через призму відповідальності за шкоду під непереборною силою Л. Еннексерус розумів таку подію, яка хоча і відбувається ззовні, але шкідливій дії якої не можна запобігти, незважаючи на вжиті заходи, продиктовані розумним ставленням до справи [62, с. 371].

На думку І. С. Канзафарової, «таким чином, диференційований об'єктивний критерій, по суті, є об'єктивно-суб'єктивним. Він увібрав в себе те краще, що містилося в об'єктивному та суб'єктивному критеріях. Отже, невідворотність непереборної сили є не суб'єктивною, а суб'єктивно-об'єктивною, яка визначається, виходячи не тільки з можливостей конкретного суб'єкта, а й з об'єктивної норми» [79, с. 9]. Ю. В. Лесько також відзначав ідею об'єктивно-суб'єктивної теорії [96, с. 186]. Вчений посилався на слова О. В. Дмитрієвої про те, що «ідея нормування має щодо непереборної сили оптимальне вираження, оскільки норма поведінки встановлюється не в масштабі всього суспільства, що робить її практично недосяжною, а до певного кола суб'єктів, однорідних за умовами діяльності. Водночас, ідея врахування суб'єктивних якостей діючої особи також одержує в цьому випадку оптимальне вираження, оскільки об'єктивна норма поведінки є досяжною для суб'єктів такого кола, а тому вона має для них певне стимулююче значення щодо самовдосконалення, покращення їх діяльності. Тому, невідворотність непереборної сили є не суб'єктивною, а суб'єктивно-об'єктивною, що визначається не лише із можливостей конкретного суб'єкта, а й із об'єктивної норми» [96, с. 186].

Аналізуючи описані вище теорії відзначимо, що ми є прихильниками об'єктивно-суб'єктивної теорії, що враховує об'єктивний та суб'єктивний момент в їх синтезі та дозволяє всесторонньо охарактеризувати поняття непереборної сили. Для того, щоб більш ґрунтовно зрозуміти сутність

правової категорії непереборної сили варто окреслити ознаки досліджуваного явища.

Обов'язковими ознаками непереборної сили С. Д. Гринько відзначала наступні: а) об'єктивна зовнішня подія; б) надзвичайна; в) виникає як наслідок прояву комплексу причинно-наслідкових зв'язків між проявом зовнішньої події, протиправними діями або бездіяльністю особи, настанням шкідливого наслідку; г) невідворотність прояву і завдання шкоди навіть при передбаченні не для конкретного суб'єкта, а для будь-яких інших осіб за певних умов; д) відносність [45, с. 188–189].

На думку О. В. Церковної, класичними ознаками непереборної сили є її надзвичайність, відносність і об'єктивна невідворотність [204, с. 99]. Також вчена відзначала ознаку «зовнішності непереборної сили», вказуючи, що така ознака «традиційна і практично не викликає сумнівів в літературі» [204, с. 101].

Законодавець зміст поняття «непереборна сила» розкриває в ч. 1 ст. 263 ЦК України, визначаючи її як надзвичайна або невідворотна за даних умов подія [220]. Тобто в основі правового поняття лежать дві категорії: надзвичайність і невідворотність.

Великий тлумачний словник української мови тлумачить надзвичайну ситуацію як порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом і т.п. [24, с. 710]. Водночас, «невідворотне» тлумачиться як «те, чого неможна відвернути, чому неможна перешкодити здійснитись» [24, с. 750]. Тобто, використовуючи лексичний спосіб тлумачення, непереборну силу, в розумінні законодавця, варто сприймати як порушення нормальних умов життя та діяльності людей на певному об'єкті чи території, спричинене стихійним лихом чи іншим явищем, або певна подія яку неможливо відвернути чи перешкодити їй. Розуміючи недосконалість і обмеженість вказаного визначення хочемо зауважити і на невірну, на нашу думку, граматичну побудову положення ч. 1 ст. 263 ЦК України [220]. Вважаємо

доцільнішим замість словосполучення «надзвичайна або невідворотна подія» вживати словосполучення «надзвичайна і невідворотна подія». Тому, нам імпонує правова дефініція С. Д. Гринько, яка визначала непереборну силу як надзвичайну і невідворотну зовнішню подію, яка повністю звільняє від відповідальності завдавача шкоди за умови, що останній не міг її передбачити або передбачив, але не міг її відвернути, і, здійснюючи вплив на його діяльність, спричинила настання шкоди [45, с. 187]. Із вказаного визначення виділимо дві важливі умови: завдавач шкоди не міг передбачити настання непереборної сили; а якщо передбачив, то не міг її відвернути.

Цим двом умовами присвятив детальне дослідження Т. В. Яблоков, який аналізував поняття непереборної сили в цивільному праві. Науковець звертав увагу, що в кожному окремому випадку необхідно поряд з поняттям непереборної сили «*vis major*» звертати уваги і на місце вини «*culpa*». Перш за все необхідно з'ясувати чи мала дія непереборної сили шкідливі наслідки, а згодом вирішити чи могла ця подія чи її шкідливі наслідки бути відверненими відповідачем [226, с. 39]. Таким чином, вина отримує самостійне значення поруч з поняттям непереборної сили.

На думку Т. В. Яблокова, взаємодія вини та непереборної сили виявляються у таких формах: по-перше, вина та непереборна сила у сукупності утворюють причину завдання шкоди; по-друге, вина перериває причинний зв'язок між непереборною силою та шкодою [226, с. 39]. Наприклад, катер під час катання відвідувачів на морі потрапляє в шторм і отримує пошкодження, однак капітан замість того, щоб повернутись в гавань продовжує катати відвідувачів і топить катер. Тобто, катер був потоплений не від шторму. Причинний зв'язок перерваний виною капітана. По-третє, вина спрямована на не відвернення, а на створення самої непереборної сили [226, с. 40]. Наприклад, організатор атракціону чітко знаючи прогноз погоди дозволив роботу атракціону «колесо огляду». Під час його роботи здійснюється сильний буревій та перекидає атракціон. Або розпочинається сильна гроза і блискавка влучає в атракціон, завдавши шкоди відвідувачу. В

такому випадку казуальність дій організатора значно більша ніж дія непереборної сили, адже він міг уникнути завдання шкоди. Однак його вина породила завдання непереборною силою шкоди.

Завдяки розвитку техніки безпеки, як наголошував Т. В. Яблоков, багатьох шкідливих наслідків непереборної сили можна уникнути. Наприклад, проти ударів блискавки передбачені громовідводи [226, с. 41]. Тому вчений робить висновок, що «непереборна сила – сама по собі, а заходи для її попередження – самі по собі» [226, с. 41]. Нам імпонує таке твердження автора, адже в ньому закладена цікава позиція, яку можна охарактеризувати як «умисел завдавача шкоди». Тобто, коли умисні дії завдавача шкоди сприяють завданню шкоди непереборною силою. У такому випадку причинно-наслідковий зв'язок включатиме такі ланки: «дія завдавача шкоди – дія непереборної сили – шкода». Враховуючи викладене, ми вважаємо доцільним внести зміни до ст. 1187 ЦК України, доповнивши її ч. 6 наступного змісту: *«Особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, на загальних підставах, якщо її дії стали передумовою завданню шкоди внаслідок непереборної сили»*.

Досить широко описує непереборну силу В. Д. Примак. Науковець зазначає, що «в імовірній легальній дефініції непереборної сили як чинника, вирішальний вплив якого на порушення суб'єктивного цивільного права кредитора зумовлює звільнення боржника від цивільно-правової відповідальності: слід поєднати поняття події поза контролем з критеріями надзвичайності та невідворотності відповідної обставини; визначити наслідки передбачення її настання (так само як і спричинених нею негативних наслідків) зобов'язаною особою; врахувати можливість обмеженого в часі та (або) поєднаного з власними неправомірними діями чи бездіяльністю боржника впливу непереборної сили; покласти на сторони договору обов'язок вчасно інформувати одна одну про виникнення обставин непереборної сили; закріпити у цивільному процесуальному законодавстві можливість розгляду в окремому провадженні справ про встановлення факту

виникнення зазначених обставин» [130, с. 68]. У своєму визначенні вчений поєднує не тільки дефініцію першопричини завдання шкоди – непереборної сили, але й весь правовий ланцюг подій, що мають правове значення з моменту теоретичного передбачення появи непереборної сили і аж до моменту розгляду окремого випадку в суді.

Комплексно до визначення поняття непереборної сили також підійшла В. О. Церковна, яка відзначала про існування двох пов'язаних між собою складових: загрози та здійснення загрози. Водночас, науковець стверджувала, що для наявності непереборної сили повинен бути встановлений об'єктивно випадковий зв'язок між діями суб'єкта і результатом та об'єктивно необхідний зв'язок між силою, що загрожує (перший випадок) і силою, що проявилась (другий випадок). Між другим випадком і результатом у вигляді невігідних наслідків зв'язок завжди є необхідним [204, с. 175]. Тобто, чимала увага приділяється причинно-наслідковому зв'язку, а також відзначається про випадковий зв'язок між діями суб'єкта і наслідками.

У цьому контексті С. Д. Гринько відзначала, що «пояснення непереборної сили через причинно-наслідкові зв'язки дозволяє зрозуміти, чому непереборна сила як зовнішня подія належить до підстав звільнення завдавача шкоди від обов'язку її відшкодувати. Коли мова йде про простий випадок, зрозуміло, що відсутність вини звільняє особу від такого обов'язку. Як може зовнішня подія звільнити від обов'язку відшкодувати шкоду, якщо її завдано протиправними діями або бездіяльністю особи? Саме за таким характером зв'язків зовнішня подія визнається непереборною силою. Якщо шкоди завдано безпосередньо зовнішньою подією, її не можна розглядати як непереборну силу» [41, с. 676–677].

Враховуючи вищевикладене відзначимо, що непереборна сила в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, – це зовнішня подія надзвичайного і невідворотного характеру, яку неможливо передбачити, а передбачивши, неможливу відвернути. Така подія може мати як природне, так і суспільне походження.

Уявімо ситуацію, коли відвідувач катається на атракціоні «Американські гірки» і у вагон, де він сидить, влучає блискава, в результаті чого рухомий потяг миттєво знеструмлюється і зупиняється, а він отримує травму. У такому випадку доцільно говорити про дію непереборної сили, що звільняє організатора атракціону від обов'язку відшкодувати шкоду відвідувачу.

Однак, уявімо, що блискавка влучає в оператора атракціону, від чого він ненавмисно натискає на важіль гальм, що в свою чергу зумовлює різку зупинку атракціону і отримання відвідувачем травми. Чи можемо говорити в такому випадку про дію непереборної сили, як підстави звільнення організатора атракціону від відшкодування шкоди?

Перш за все варто зрозуміти ланцюг причинно-наслідкового зв'язку всієї події: «непереборна сила – шкода оператору – зупинка атракціону – шкода відвідувачу». Тобто, у вказаному ланцюгу маємо два окремих зобов'язання з відшкодування шкоди, що поєднані єдиною подією. Перше зобов'язання – відшкодування шкоди, завданої працівнику атракціону під час виконання своїх службових обов'язків. Причиною якого стала саме дія непереборної сили (удар блискавки).

Водночас, причиною завдання шкоди відвідувачу атракціону стала дія самого атракціону. А непереборна сила виступає як обставина, що зумовила причину (зупинку атракціону оператором). Тобто, між дією непереборної сили та шкодою відвідувачу причинно-наслідковий ланцюг переривається дією оператора, що раптово зупинив атракціон. Підсумовуючи, можна було б відзначити, що в такому випадку організатор атракціону не може бути звільнений від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану відвідувачу. Однак така позиція буде невірною.

Адже, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ відзначив, що непереборною силою слід визнавати фактори об'єктивного характеру, причинно не пов'язані з джерелом підвищеної небезпеки. Дія непереборної сили може бути спрямована як на

об'єкт, діяльність з яким становить джерело підвищеної небезпеки, так і на осіб, які обслуговують цей об'єкт. Шкідливі властивості самого джерела підвищеної небезпеки непереборною силою не є [199].

Водночас, в узагальненні суду наведено в приклад рішення Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 22 травня 2009 року [180], яким задоволено позов ОСОБА_1 до ТОВ «РіфСервіс» про відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої у зв'язку з отриманням тілесних ушкоджень під час відвідування атракціонів аквапарку. Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції виходив із того, що відповідач є володільцем джерела підвищеної небезпеки і відхилив його доводи про те, що тілесні ушкодження ОСОБА_1 було отримано внаслідок порушення нею правил експлуатації атракціонів і непереборної сили, якою слід вважати вітер швидкістю понад 10 м/сек. Ухвалою Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 13 січня 2010 року рішення міськрайонного суду залишено без змін [199].

Таким чином, володільць джерела підвищеної небезпеки звільняється від відповідальності, коли шкоду було завдано внаслідок непереборної сили. У подібних випадках причинний зв'язок встановлюється між дією непереборної сили і шкодою, що настала. Відсутність однієї з підстав відповідальності, звичайно, виключає відповідальність володільця джерела підвищеної небезпеки. Водночас, суд відзначив, що пориви вітру в 10 м/сек. не можна вважати непереборною силою.

Варто відзначити, що поняття непереборна сила існує й в іноземних правових системах, та має різні вираження та буквальний переклад цих термінів зводиться до поняття «велика сила», «вища сила», «божественна сила». Інакше кажучи, сила надзвичайної потужності, що прийшла ззовні, яка перевищує можливі засоби її запобігання чи попередження. Тому, описаний вище висновок суду щодо не визнання непереборною силою поривів вітру в 10 м/сек. є абсолютно обґрунтований та правильний.

Уявімо іншу ситуацію. Якщо ми згадали блискавку, то постає питання чи можна вважати непереборною силою блискавку, як явище, що використовується в атракціоні «Тесла-шоу»? Атракціон-шоу проводиться з позиції повного контролю та маніпуляцій з блискавкою. Однак, якщо уявити, що організатором допущено помилку в розрахунках і розряд блискавки завдасть шкоди відвідувачу.

У такому випадку, ми, по-перше, маємо природне явище – блискавку. По-друге, маємо надзвичайність, оскільки подія не є ординарною, звичайною, а навпаки винятковою, несподіваною та значною за своєю внутрішньою енергією та енергією впливу. По-третє, присутня ознака невідворотності, адже особа не має в своєму розпорядженні засобів задля відвернення розряду блискавки, що направлений в сторону відвідувача. Є. О. Харитонов розглядаючи об'єктивну невідворотності непереборної сили вказує, що її не тільки неможливо передбачити, але й неможливо запобігти будь-якими доступними для особи засобами навіть тоді, коли особа могла передбачувати дію непереборної сили [31, с. 105].

Враховуючи викладене, ми все ж вважаємо, що таку подію не можна вважати непереборною силою. Описану ситуацію доцільно розглядати як випадок або казус («*casus*»). Обґрунтуємо своє твердження наступним.

Поряд з категорією непереборної сили в цивільній доктрині часто згадується правова категорія «випадку» або «*casus*». Взаємозв'язок термінів «випадок» та «непереборна сила» бере свій початок з римського приватного права, в якому розрізняли простий випадок (*casus*) і непереборну силу (*casus major*) – невідворотний випадок, якому неможливо протистояти. [41, с. 338].

Найґрунтовніше поняття та сутність випадку в цивільному праві України та його історичний генезис дослідила в своїх працях С. Д. Гринько ([48], [50]). Вчена відзначила, що випадок («*casus*») – це «обставина, об'єктивно відворотна, що не може бути відвернута лише завдавачем шкоди, яка звільняє його від відповідальності за умови, що останній не передбачав і не усвідомлював її настання» [48, с. 175–178].

Досить детально Л. А. Лунц та І. Б. Новіцький охарактеризували сутність «випадку» у взаємозв'язку із категорією вини. Вчені відзначили, що «випадок» (*casus*) та відсутність вини – дві сторони одного й того самого явища, і там, де закінчується вина, починається випадок. Відповідно принцип відповідальності боржника лише за наявності вини можна інакше сформулювати таким чином: «Боржник не відповідає за випадок» [111, с. 256]. Тобто, про випадкове завдання шкоди варто говорити за умови відсутності вини завдавача.

Тобто, враховуючи думки науковців, випадком у діяльності атракціону може бути певна обставина, яку в конкретній ситуації неможливо передбачити, а отже і запобігти їй. Наприклад, вихід з ладу колеса рухомого вагону «Американських гірок» через природну (звичайну) амортизацію. За умови, що особа заздалегідь знала б про таку обставину, наслідків можна було б уникнути, однак в конкретній ситуації цього зробити було неможливо.

Випадок як протилежність вини, на думку Є. А. Павлодського, характеризує таке психічне ставлення суб'єкта до своїх дій, при якому він не знав і не повинен був знати про можливість настання шкідливих наслідків» [116, с. 30]. Вчений запропонував цікаве доповнення до розуміння випадку, адже окрім обставини, що особа «не знала» про можливість настання шкоди відзначається про те, що суб'єкт «не повинен був знати», тобто певні обставини не входили до сфери його повноважень. Наприклад, оператор атракціону не повинен знати про природне «виснаження» гідравлічних циліндрів підйому атракціону, адже це не входить до його повноважень. Цим повинні займатись технічні працівники за керівництва організатора атракціону.

Як об'єктивну категорію розглядає «випадок» І. С. Самощенко, який, однак, зауважував і на суб'єктивних факторах, таких як «неможливість передбачення» і «відсутність знань» [156, с. 325].

Водночас, що стосується неможливості передбачення варто звернути увагу на твердження В. М. Кудрявцева. Вчений відзначав, що «у конкретній

визначеній обстановці суб'єкт цілком може, в ряді випадків, передбачати ймовірність настання не тільки об'єктивно необхідних, але й об'єктивно випадкових наслідків своїх дій» [91, с. 41]. Тобто, за певних очевидних обставин, особа здатна передбачити настання «випадку». Наприклад, та ж ситуація, коли з ладу виходить колесо рухомого потягу «Американських гірок». Коли це сталось вперше, можемо говорити про випадок (непередбачувана обставина, про яку не знав і не міг знати організатор атракціону). Однак, коли з ладу вийде ще одне колесо, то організатор атракціону здатен передбачити ймовірність подальшого виходу з ладу інших коліс та необхідність їх технічного огляду та можливого ремонту. Отже, такий випадок перестає бути абсолютно непередбачуваним.

Досліджуючи поняття випадку в доктрині цивільного права, деякі науковці здійснили спроби до класифікації випадків. Так, Н. В. Пилипенко виділяв внутрішні й зовнішні випадки. Зовнішніми випадками, на думку науковця, виступають стихійні явища природи (посуха, повінь, град) [121, с. 44]. Ми вважаємо, що така класифікація автора є не зовсім коректною. Адже виділені ним зовнішні випадки, на нашу думку, варто розглядати як непереборну силу, а не «простий випадок». Водночас, ми погоджуємось з класифікацією запропонованою Д. І. Широкановим, який за частотою прояву випадків виділяв: одиничні та масові випадки; за ступенем вираження необхідності: типові та далекі випадки [223, с. 84].

Підсумовуючи та проаналізувавши думки вчених до визначення поняття «випадок» можемо виділити суб'єктивні та об'єктивні ознаки досліджуваної правової категорії. Так, об'єктивною ознакою «випадку» є його невідворотність настання саме для завдавача шкоди. Суб'єктивною ознакою є неможливість передбачення та усвідомлення, а також відсутність знань та відсутність обов'язку знати про певні обставини.

Слід навести міркування ще декількох дослідників надзвичайних ситуацій О. Г. Брателя, який виділив такі специфічні ознаки «випадку», як сукупність внутрішнього та зовнішнього змісту; суб'єктивний чинник –

психічне ставлення особи до власних дій, за якого вона не знала або не могла передбачити та не усвідомлювала можливості настання негативних наслідків; непереборність – обставина, настанню якої особа не могла запобігти належною мірою власної дбайливості [20, с. 9]. Водночас, науковець відзначав про «раптовість», як важливу ознаку випадку, що передбачає настання цілої низки негативних наслідків [21, с. 32]. С. Д. Гринько виділяла наступні ознаки випадку: 1) непередбаченість його настання; 2) неусвідомленість для суб'єкта; 3) неможливість відвернення настання події для конкретного суб'єкта, а не для всіх суб'єктів взагалі [48, с. 175–178].

Отже, підсумовуючи викладений матеріал, відзначимо характерні ознаки випадку в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами: 1) зміст випадку складає сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин; 2) об'єктивним змістом випадку є обставина, яка є невідворотною саме для конкретної особи; 3) суб'єктивним змістом випадку є неможливість передбачення та усвідомлення, а також відсутність знань та відсутність обов'язку знати про певні обставини.

Таким чином, випадком у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, є певна непередбачувана обставина, що є невідворотною для конкретного суб'єкта, яка спричиняє негативний наслідок у вигляді завдання шкоди, чого суб'єкт не усвідомлював, не знав та не повинен був знати, та яка звільняє завдавача шкоди від відповідальності.

Узагальнюючи досліджений матеріал відзначимо, що умисел потерпілого та непереборна сила є абсолютними підставами звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану атракціонами (незалежно від того чи є атракціон ДПН). Водночас, випадок є відносною підставою звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану звичайним атракціоном, коли передбачається наявність вини організатора атракціону.

Умисел потерпілого звільняє організатора атракціону від відповідальності, за таких умов: 1) наявність причинно-необхідного зв'язку

між поведінкою потерпілого і діяльністю атракціону; 2) відсутність вини організатора атракціону як безпосереднього завдавача шкоди.

Непереборна сила є підставою звільнення організатора атракціону від відповідальності у випадку: 1) наявності причинно-випадкового зв'язку між дією непереборної сили і діяльністю атракціону; 2) відсутності вини організатора атракціону як безпосереднього завдавача шкоди.

Випадок є підставою звільнення від відповідальності за завдану шкоду, якщо буде встановлено: 1) завдання шкоди внаслідок дії звичайних атракціонів; 2) причинно-випадковий зв'язок між діяльністю організатора атракціону і завданою шкодою; 3) відсутність вини організатора атракціону як безпосереднього завдавача шкоди.

Висновки до розділу 3

Суб'єктом відповідальності у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є організатор атракціону – фізична або юридична особа, яка на відповідній правовій підставі здійснює діяльність, що забезпечує формування середовища розваг, якому характерний певний рівень небезпеки, що проявляється в об'єктивно існуючих умовах здійснення діяльності однієї особи і ймовірності завдання шкоди у сформованій обстановці відвідувачам, яка добровільно взяла на себе обов'язок щодо унеможливлення або зведення до мінімуму небезпек пов'язаних з діяльністю атракціону шляхом виконання передбачених законодавством вимог та несе відповідальність за завдання атракціонами шкоди відвідувачам.

Виробник атракціону є суб'єктом відповідальності перед відвідувачами за шкоду завдану дефектами атракціону, протягом встановленого строку служби атракціону. Не відповідає виробник за шкоду завдану атракціоном, якщо цьому сприяли дії третіх осіб, в такому випадку відповідальність настає

на загальних підставах. У випадку завдання шкоди дефектами атракціону – ДПН, відповідальність виробника настає незалежно від його вини

Важливим елементом суб'єктного складу зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є відвідувач атракціону – особа, яка одержує, замовляє, або має намір одержати чи замовити розваги з використанням атракціонів, у місці відмінному від її звичайного місця проживання, не отримуючи за це коштів.

У страховому законодавстві України відсутня цивільно-правове відповідальність організатора атракціону. Необхідність запровадження цього виду обов'язкового страхування обумовлена специфікою зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, оскільки відповідальним є як володілець джерела підвищеної небезпеки, так і організатори послуг із розваг відвідувачів.

Умисел потерпілого є безумовною підставою звільнення особи від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану атракціоном. Випадками, коли застосовуються спеціальні правила відшкодування шкоди, за наявності умислу потерпілого, є: відшкодування додаткових витрат, викликаних необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо; відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника та відшкодування витрат на поховання.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено комплексне дослідження відшкодування шкоди, завданої атракціонами, що дозволило визначити загальні закономірності та видові особливості зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами, розробити пропозиції та рекомендації для удосконалення правового регулювання зобов'язальних відносин.

1. Законодавче визначення атракціону наразі не відповідає сучасним правовим реаліям. Тому, атракціон слід визначати як правомірну діяльність фізичної та юридичної особи (організатор атракціону) для задоволення потреб фізичних осіб (відвідувачів атракціону) у розвагах, що пов'язана з розважальними матеріальними об'єктами, які можуть бути наділені концентрованою внутрішньою енергією (атракціон підвищеної небезпеки), а також за відсутності такої енергії (звичайний атракціон).

2. Ознаками атракціону є: 1) це об'єкт матеріального світу; 2) мета діяльності – розвага відвідувачів; 3) місце діяльності – спеціально облаштоване місце дозвілля населення; 4) наявність енергії.

3. Ознаки атракціону, що є ДПН: 1) атракціон є об'єктом матеріального світу, який може вважатись ДПН тільки в процесі здійснення своєї діяльності; 2) відсутність повного контролю з боку людини за діяльністю атракціону; 3) незважаючи на вжиття всіх заходів обережності і дотримання правил техніки безпеки, існує ймовірність завдання атракціоном шкоди оточуючим; 4) створення підвищеної небезпеки.

4. Сучасні атракціони класифіковано за наступними критеріями: 1) безпеки; 2) технічної складності; 3) сфери перебування відвідувача; 4) віку відвідувачів; 5) впливу на свідомість людини; 6) сезонністю розваг; 7) мобільності; 8) принципу дії.

5. Зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціонами – це недоговірні правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди винною, а у випадках передбачених законом, незалежно від вини

організатора, – протиправною або правомірною активною діяльністю специфічного джерела – атракціону, особистим немайновим благам відвідувача, а також його майну, що не є порушенням зобов'язання, яке існувало між організатором атракціону та відвідувачем, у силу яких організатор атракціону зобов'язаний її відшкодувати, а потерпілий або інші особи у випадках, передбачених законом, мають право на відшкодування завданої йому шкоди в повному обсязі, якщо інше не передбачено законом.

Загальними ознаками зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є: 1) підставою виникнення є факт завдання шкоди; 2) умовами виникнення є наявність шкоди, протиправна або правомірна поведінка, причинний зв'язок між шкодою і протиправною або правомірною поведінкою завдавача та вина; 3) суб'єкти зобов'язання не перебувають у договірних відносинах; 4) виникають при порушенні абсолютного права потерпілого; 5) зобов'язання є одностороннім; 6) регулюються імперативними нормами; 7) метою є відшкодування майнової та моральної шкоди.

Особливими ознаками зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є: 1) завдання шкоди діяльністю специфічного джерела – атракціону; 2) завдання шкоди виключно діяльністю (активними діями) атракціону; 3) особливий правовий зв'язок боржника не тільки із джерелом завдання шкоди, але й з організацією його діяльності.

6. Підставою виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є завдання шкоди як юридичний факт. Умовами виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої атракціоном правомірно є: а) наявність шкоди; б) здійснення особою правомірних дій; в) причинний зв'язок між шкодою та здійсненням особою правомірних дій.

Якщо шкоди завдано атракціоном протиправно, умови наступні: а) наявність шкоди; б) протиправна поведінка завдавача; в) причинно-наслідковий зв'язок між шкодою і поведінкою; г) вина.

Умовами для виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої АПН, є: а) наявність шкоди; б) протиправна поведінка завдавача; в) причинно-наслідковий зв'язок між наслідками і поведінкою.

7. Причинно-наслідковий зв'язок є складним і включає такі ланки зв'язків: 1) зв'язок між поведінкою організатора атракціону та його функціонуванням; 2) зв'язок між функціонуванням атракціону та шкодою, що настала; 3) зв'язок між поведінкою особи, зобов'язаної до технічного обслуговування та огляду атракціону, та шкодою, що настала; 4) зв'язок між шкодою, що настала, та причинами, які не пов'язані з функціонуванням атракціону; 5) зв'язок між функціонуванням кількох атракціонів;

8. Вина як умова виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди діяльністю АПН є факультативною. Водночас, вона набуває статусу обов'язкової умови, якщо шкоди завдано звичайними атракціонами.

9. Суб'єктом відповідальності у зобов'язаннях із відшкодування шкоди завданої атракціонами, є організатор атракціону.

10. Законодавством не передбачено комплексного страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону. Водночас необхідність такого виду страхування є цілком обґрунтованою та необхідною.

11. Абсолютними підставами звільнення від відповідальності за шкоду, завдану діяльністю атракціону, є умисел потерпілого та непереборна сила, відносною підставою – випадок.

Умисел потерпілого звільняє від відповідальності, якщо: а) наявний причинно-необхідний зв'язок між поведінкою потерпілого і діяльністю атракціону; 2) відсутня вина організатора атракціону як безпосереднього завдавача шкоди.

Непереборна сила має юридичне значення за таких умов: а) наявний причинно-випадковий зв'язок між дією непереборної сили і діяльністю атракціону; 2) відсутня вина організатора атракціону як безпосереднього завдавача шкоди.

Випадок є підставою звільнення від відповідальності за шкоду, завдану атракціоном, якщо: а) шкоди завдано внаслідок дії звичайних атракціонів; 2) наявний причинно-випадковий зв'язок між діяльністю організатора атракціону і завданою шкодою; 3) відсутня вина організатора атракціону, як безпосереднього завдавача шкоди.

12. Запропоновано внести такі доповнення до нормативно-правових актів:

- частину першу статті 190 ЦК України викласти в такій редакції:
«Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, майнові права та обов'язки, а також інші цінності (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення»;

- у частині першій статті 1187 ЦК України, слова «утримання диких звірів» замінити словами «утримання диких тварин» та викласти її в такій редакції:

«Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких тварин, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб»;

- статтю 1190 ЦК України доповнити частиною третьою наступного змісту: *«Один боржник відповідає солідарно з іншим, якщо не доведе, що на момент завдання ним шкоди, майно якому він міг завдати шкоди вже було знищено в результаті діяння першого завдавача шкоди»;*

- з абзацу другого частини першої статті 1197 ЦК України виключити слова *«Якщо середньомісячний заробіток (дохід) потерпілого є меншим від п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати, розмір втраченого заробітку (доходу) обчислюється виходячи з п'ятикратного розміру мінімальної заробітної плати»;*

- у частині третій статті 1197 ЦК України, слова «у сумах, нарахованих до вирахування податку» замінити словами *«у сумах, нарахованих після вирахування податку»*;

- доповнити ЦК України статтею 1187-1 наступного змісту:

«1. Особа, яка безпосередньо здійснює діяльність, що створює підвищену небезпеку для інших осіб, визнається її організатором і відповідає за шкоду, завдану такою діяльністю, якщо не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

2. Володілець речей, предметів, механізмів чи обладнання, які були використані в діяльності потенційно небезпечної для оточуючих, не відповідає за шкоду, завдану ним цією діяльністю»;

- статтю 1 ЗУ «Про захист тварин від жорстокого поводження» доповнити абзацом шостим наступного змісту:

«атракційні тварини – це домашні, дикі чи сільськогосподарські тварини, що утримуються людиною на конкретній правовій підставі, для задоволення потреб відвідувачів у розвагах, шляхом залучення їх у діяльність атракціонів»;

- пункт 3.2. Правил будови і безпечної експлуатації атракційної техніки доповнити підпунктом 3.2.4 наступного змісту:

«Заходи щодо зменшення ризику виникнення аварійних та надзвичайних ситуацій при організації та проведення стрибків з канатом повинні містити:

організацію стрибків (банджі-джампінг, роуп-джампінг та ін.) повинна здійснювати команда з неменше чотирьох чоловік віком від 18 років;

керувати командою повинен майстер з досвідом роботи у галузі стрибків не менше ніж 2 роки;

поруч з атракціоном обов'язковим є розміщення інформаційної таблички з попередженням про можливі травми від використання атракціону;

висота стрибка не повинна перевищувати 30 метрів від місця приземлення;

обов'язковим є розміщення повітряної подушки, що покриває площу приземлення з врахуванням для всіх кутів відскоку відвідувача»;

- підпункт 5.12.3. пункту 5 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки викласти в такій редакції:

«Спрямування рухів органів керування (рукояток, джойстиків тощо) обов'язково повинно відповідати напрямку рухів механізмів»;

- підпункт 5.12.7 пункту 5 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки викласти в такій редакції:

«Пульт керування атракціонів повинні обов'язково мати два функціональні важелі, або грибоподібні кнопки, що відповідають за пуск/зупинку атракціону. При цьому важіль, що відповідає за пуск атракціону повинен бути зеленого кольору з траєкторією руху вперед, а важіль зупинки – червоного кольору з траєкторією руху назад. Кнопка «Пуск» повинна бути зеленого кольору, грибоподібної форми, з траєкторією натискання донизу, а кнопка «Стоп» - червоного кольору, грибоподібної форми з траєкторією підіймання її догори. А також кнопку вмикання звукового сигналу»;

- підпункт 5.10.12 пункту 5 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки викласти в такій редакції:

«Гідропривід має бути оснащений пристроями для контролю величини тиску та налагодження запобіжного клапана, при цьому дані з величинами повинні виводитись на екран в кабіні оператора»;

- підпункт 3.2.3. Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки доповнити абзацом шостим такого змісту:

«заборонити оператору використання мобільного телефону на робочому місці, з метою уникнення відволікання від спостереження за атракціоном»;

- підпункт 3.2.2 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки доповнити пунктом абзацом 16 наступним змістом:

«забезпечення оператора атракціону або його помічника інфрачервоними камерами для діагностики температурного режиму діяльності вузлів атракціону»;

- підпункт 3.1.1 статті 3.1. Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки доповнити підпунктами наступного змісту:

«19) небезпека, пов'язана із загрозою непередбачуваної поведінки тварини;

20) небезпека пов'язана із виходом з ладу спорядження чи програмного забезпечення віртуального атракціону;

21) небезпека, пов'язана із перевищенням ліміту перебування в режимі віртуальної реальності»;

- пункт 2.1. Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки доповнити підпунктом 2.1.93, наступного змісту:

«Організатор атракціону – це учасник цивільних правовідносин, який на відповідній правовій підставі здійснює діяльність, що забезпечує формування середовища розваг, якому характерний певний рівень небезпеки, що проявляється в об'єктивно існуючих умовах здійснення діяльності однієї особи і ймовірності завдання шкоди у сформованій обстановці відвідувачам, яка добровільно взяла на себе обов'язок щодо унеможливлення або зведення до мінімуму небезпек пов'язаних з діяльністю атракціону шляхом виконання передбачених законодавством вимог та несе відповідальність за завдання атракціонами шкоди відвідувачам».

- внести зміни до п. 2.1.60 Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки, та викласти пункт в такій редакції:

«відвідувач – це особа, яка одержує, замовляє, або має намір одержати чи замовити розваги з використанням атракціонів, у місці відмінному від її звичайного місця проживання, не отримуючи за це коштів».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков М. М. К вопросу о договорной ответственности. Вопросы советского гражданского права. М., 1945. С. 24.
2. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву: монография. М.: Юриздат НКЮ СССР, 1940. 192 с.
3. Адамова О. С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивілістики*. Одеса. 2015. Випуск 18. С. 19 – 24. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8277/Chasopys%2019-24.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 22.08.2021 року)
4. Алексашина Ю. Б. Реалізація принципів добросовісності, справедливості та розумності у цивільному праві України. *Митна справа*. 2011. №5 (77). Ч. 2. С. 350 – 356.
5. Антимонов Б. С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности. М. : Госюриздат, 1952. 295 с.
6. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Х., 2004. 20 с.
7. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / перевод ; вступ. статья и прим. И. Д. Рожанский. М.: Дума, 1981. Т. 3. 613 с.
8. Бааджи Н. П. Підстави та умови виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. 2008. № 39. 333 с.
9. Бабійчук В. М. Атракціон віртуальної реальності як джерело завдання шкоди в деліктних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки. Хмельницький*. 2020. № 3 – 4 (75 – 76). С. 151 – 159
10. Бабійчук В. М. «Вартість статистичного життя» як перспективна категорія в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном. *Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference*

«*Experimental and theoretical research in modern science*». Kishinev. 2021 Р. 195–199.

11. Бабійчук В. М. До питання причинно-наслідкового зв'язку як умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. *Київський часопис права*. Київ. 2021. № 4. С. 74 – 82

12. Бабійчук В. М. Історико-правовий аналіз зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої тваринами. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5 (83). С. 62 – 85.

13. Бабійчук В. М. Поняття, ознаки та види атракціону, як джерела завдання шкоди. *Наукові записки. Серія : Право*. 2020. Випуск 8. Спецвипуск. С. 30 – 35.

14. Бабійчук В. М. Співвідношення понять організатор та володілець атракціону як суб'єкту відповідальності в деліктних зобов'язаннях. *Copernicus Political and Legal Studies*. Vol. 1 Issue 2. 2022. С. 57 – 67.

15. Батанов О. В. Основні напрямки і види діяльності територіальних громад: проблеми класифікації. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1998. №4. С. 19–25

16. Белякова А.М. Возмещение причиненного вреда. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. 103 с.

17. Белякова А. М. Имущественная ответственность за причинение вреда. Москва : Юрид. лит., 1979. 112 с

18. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання як категорія цивільного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. № 60-62. С. 73-75

19. Борденюк В. В. Територіальні громади як суб'єкти деліктних зобов'язань. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 34–45. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/5-2015/bordenuk.pdf> (дата звернення 19.04.2021 року).

20. Братель О. Г. Цивільно-правові наслідки надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків 2003. 22 с.

21. Братель О. Г. Цивільно-правові наслідки надзвичайних ситуацій : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків, 2003. 196 с.
22. Бутов Р. С. Розвиток ока і формування здорового сприйняття як фактор гармонійного розвитку дитини. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2010. Випуск № 3. С. 142 – 145. URL: <http://visnyk-sport.kpnu.edu.ua/article/view/30494/27186> (дата звернення 23.05.2021 року)
23. Великанова М. М. Управління ризиком та його стадії: економіко–правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 20 – 24.
24. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун. 2005., 1728 с.
25. Выготский Л. С. Проблема возраста. Собрание сочинений: В 6 т. М.: Педагогика, 1984. Т.4. С.244-268.
26. Волков О. А. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... кан.юрид.наук: спец 12.00.03. Одеса. 2009. 20 с.
27. Волков С. А. Конституционные средства охраны и защиты прав и свобод человека и гражданина: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Р. 1999 г. 51 с.
28. Годэмэ Э. Общая теория обязательств / пер. с франц. И. Б. Новицкого. М. : Юрид. изд., 1948. 500 с.
29. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 642 с.
30. Голубєва Н. Ю. Характеристика елементів зобов'язання. *Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць*. Випуск 59. Одеса. 2011. 596 с.
31. Гражданское право в вопросах и ответах / Под. ред. Е. О. Харитонов. Х.: ООО «Одиссей», 2002. 289 с.

32. Гражданское право. Учебник. / Под ред.: Агарков М. М., Генкин Д. М. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР. Т. 1. 1944. 419 с.
33. Гражданское право. Учебник. / Отв. ред.: Миколенко Я. Ф., Орловский П. Е., Перетерский И. С. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, Ч. 2. 1938. 488 с.
34. Гринберг М. С. Преступления против общественной безопасности: Учеб. пособие. Свердловск: Свердл. юрид. ин-т. 1974. 177 с.
35. Гойхбарг А. Г. Хозяйственное право РСФСР. Гражданский кодекс. Т. 1. М., 1924. 269 с.
36. Гордон М. В. Лекции по советскому гражданскому праву. Харьков, 1960. 346 с.
37. Гражданское право: записки по лекциям. / ред. И. Н. Трепицын. Изд. студентов IV и III курсов юр. ф-та Императорского Варшавского ун-та. Варшава: Тип. «Рус. О-ва», Ч. 1. 1912. 206 с.
38. Гражданское право Украины: Учебник. / Под ред. А. А. Пушкина и В. М. Самойленко. Х. : Основа. Часть 1. 1996. 422 с.
39. Гринько Р. В. Заходи оперативного впливу та способи самозахисту: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 9-2. Т. 1. С. 159-162.
40. Гринько (Русу) С. Д. Вітчизняна концепція деліктних зобов'язань. *Університетські наукові записки. Хмельницький*. 2012. №1 (41). С. 287 – 294.
41. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2012. 724 с.
42. Гринько С. Д. Деліктоздатність неповнолітніх фізичних осіб за цивільним законодавством України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Часопис цивілістики: науково-практичний журнал*

Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса. Випуск 19. 2015. 241 с.

43. Гринько С. Д. Значення вини в деліктних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки : Часопис ХУУП*. 2009. № 2 (30). С. 51–57

44. Гринько С. Д. Зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особі. *Часопис цивілістики*. № 17. 2014. С. 148-153.

45. Гринько С. Д. Непереборна сила як безумовна підстава звільнення від відповідальності в цивільному праві України. *Університетські наукові записки: Часопис ХУУП*. 2007. № 2. С. 185–189

46. Гринько С. Д. Поняття та підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої правомірними діями. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2008. № 3. С. 65-73.

47. Гринько С. Д. Причинно-наслідковий зв'язок як об'єктивна умова виникнення деліктних зобов'язань. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2010. №2 (34). с. 66 – 78.

48. Гринько С. Д. Простий випадок (casus) як підстава звільнення від деліктної відповідальності за римським правом і законодавством України та європейських країн. *Приватне право і підприємництво: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 12. К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2012. С. 175–178

49. Гринько С. Д. Рецепція деліктних зобов'язань римського приватного права в Україні : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03. К., 2013. 390 с.

50. Гринько С. Д. Римське приватне право як підґрунтя визначення випадку як підстави звільнення від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану деліктом в Україні. *Часопис цивілістики: науково-практичний журнал*. 2014. Вип. 16. С. 239–243

51. Григор'єва Х. А. Правове забезпечення ідентифікації та реєстрації тварин: термінологічні та функціональні питання. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 39. Том 1. 147 с.

52. Грін О. О. Делікти в цивільному праві України: Навчальний посібник: Альб. схем / О.О.Грін. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. 243 с.

53. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: автореф. дис. ... док.юрид.наук: спец 12.00.01. Київ. 2007. 35 с.

54. Дегтяренко Т. В. Вікова динаміка когнітивного розвитку дитини в концепті психофізіологічного підходу. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. № 9. 2011. 303 с.

55. Державні санітарні правила та норми «Влаштування і обладнання кабінетів комп'ютерної техніки в навчальних закладах та режим праці учнів на персональних комп'ютерах» ДСанПіН 5.5.6.009-98. (втратили чинність на підставі Наказу Міністерства охорони здоров'я № 709 ([v0709282-17](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0709282-17)) від 26.06.2017 року.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009588-98#Text> (дата доступу 17.07.2021 р.)

56. Дымченко В. И. Административная ответственность организаций : автореферат дис. ... канд. юр. наук. Свердловск. 1983. 17 с.

57. Дзюбко Л. Періодизація морального розвитку дитини. *Психолог*. 2004. № 35. С. 7 – 11.

58. Довбенко А. Д., Іменинник В. О., Колендовська М. М. Використання мультимедійних технологій віртуальної реальності для створення навчальних та науково – дослідних систем. *XXIV Міжнародний молодіжний форум «Радіoeлектроніка та молодь у XXI столітті»*. Зб. матеріалів форуму. Т. 3. Харків: ХНУРЕ, 2020. С. 95–96.

59. ДСТУ EN 60204-1:2015 Безпечність машин. Електрообладнання машин. URL: <http://www.rts.ua/rus/forpro/613/0/31/> (дата звернення 20.08.2021 року)

60. Енергетичний баланс організму. Вільна енциклопедія «Вікіпедія». URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%81_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC%D1%83 (дата звернення 20.08.2021 року)

61. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте. *Вопросы психологии*. 1971. № 4. С. 6—20.

62. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права. Т. I. полутом 2. М.: Иностран. лит., 1950. 483 с.

63. Європейська конвенція про захист домашніх тварин. Конвенцію ратифіковано Законом № 578-VII (578-18) від 18.09.2013 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15#Text (дата звернення 20.08.2022 року)

64. Єдиний державний реєстр тварин. Офіційний сайт ДП «Агенство з ідентифікації і реєстрації тварин». URL: <https://www.agro-id.gov.ua/> (дата звернення 20.06.2022 року)

65. Єфремова І. І. Визначення поняття та змісту моральної шкоди. *Підприємництво, господарство і право. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України*. № 11 (191). 2011. С. 68 – 71.

66. Жеков Д. В. Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.03. Одеса. 2015. 20 с.

67. Жмур Ю. М. Визначення понять «малолітній» та «неповнолітній» за кримінальним законодавством України та іншими законодавчими актами. *Прикарпатський юридичний вісник, Національний університет «Одеська юридична академія»*. Івано – Франківськ. 2018, № 1 (22), с. 185 – 187.

68. Жорнокуй В. Г. Вина юридичної особи: сучасний стан учення. *Підприємництво, господарство і право*. № 1. 2020. С. 160 – 164. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.29>
69. Журбелюк Г. Сторінки розвитку політико-правової культури України. До 200-річчя «Зібрання малоросійських прав». Київська старовина. 2007. № 1. С. 44–58 URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/664/Storinky%20rozvytku.doc>
70. Загородній С. А. Актуальні проблеми виникнення цивільно-правової відповідальності. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 226–230.
71. Загорулько А. И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права. Х. : Консум, 1996. 112 с.
72. Заїка Ю. О. Українське цивільне право : навчальний посібник. Київ: Істина, 2005. 312 с.
73. Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. Сучасна правова енциклопедія Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ. Юрінком Інтер. 2010. 384 с.
74. Зобов'язальне право України: Підручник / За ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. К.: Істина, 2011. 848 с.
75. Иоффе О. С. Обязательственное право. М. : «Юрид. лит», 1975. 880 с.
76. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955, 228 с.
77. Ігнатенко В. М. Спільні риси й відмінності договірних і недоговірних зобов'язань. *Проблеми законності*. Харків. 2011. № 114 С. 54 – 61.
78. Іванечко Н. Р. Становлення ринку послуг дозвілля в Україні: аналіз категорійного апарату. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2011. Вип. 1. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/texts.html> (дата звернення 08.07.2021 року)

79. Канзафарова І. С. Кваліфікуючі ознаки обставин непереборної сили: доктринальні підходи. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2011. Т. 16, Вип. 19. С. 5-14
80. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності : монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 261 с.
81. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: дис. док. юрид. наук: спец. 12.00.03. К.: ІДПІ НАНУ. 2007. 453 с.
82. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ. 2006. 19 с.
83. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми: автореф. дис... док. юрид. наук. Одеса, 2008. 40 с.
84. Корощенко А. С. Усвоение учебного материала школьниками, обучающимися с шести лет. Советская педагогика. 1984. № 6. С. 29–32.
85. Котуха О. С. Непрямі презумпції справедливості, добросовісності та розумності у цивільному праві України. *Митна справа*. 2011 № 5 (77). Ч. 2. С. 350 – 356.
86. Кочин В. В. Категорія «особа» у приватному праві. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 55–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_17 (дата звернення 21.02.2022 року)
87. Красавчиков О. А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. М.: Юрид. лит-ра, 1966. 200 с.
88. Кривошлик Т. Д. Сегмент видів страхування відповідальності власників джерел підвищеної небезпеки на страховому ринку України. *Фінанси, облік і аудит. Збірник наукових праць. ДВНЗ «Київський національний економічний університет»*. Київ. Випуск 2 (28). 2016. С. 64 – 79.

89. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001, № 25-26, ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
90. Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Одеса. 2008. с. 21.
91. Кудрявцев В. И. Противоправное бездействие и причинная связь. *Сов. государство и право*. 1967. № 5. С. 28–36.
92. Кузнєцова Н. С., Дзера О. В., Коссак В. М., Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т.; за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. 4-те видання, перероблене і доповнене. Київ: Юрінком Інтер, 2011. Т. 1, 808 с.
93. Кузьміна М. М. Поняття та види енергії з альтернативних джерел. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* № 3 (14) 2013. С. 134 – 141.
94. Кулеша Н. П. Базові теорії морального розвитку особистості у зарубіжній психології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. Випуск 1 (46). Київ. 2015. С. 196-204
95. Курочка В. Л., Лашкул З. В., Посний В. Ф., Авраменко В. С., Одринський В. А., Фершал Я. Ю., Бібик І. Г. Особисте страхування. Сучасний стан добровільного медичного страхування в Україні. *Сучасні медичні технології*. Запоріжжя. № 1. 2012. С. 85 – 88.
96. Лесько Ю.В. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів: дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Хмельницький. 2016. 232 с.
97. Лесько Ю. В. Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2015. № 55, с. 74 – 86.
98. Личность и уважение к закону: Социол. аспект / ред. М. Борущака-Арцтова, С. В. Боботова, О. А. Гаврилова и др.; Отв. Ред. В. Н. Кудрявцев и др. М.: Наука. 1979. 285 с.

99. Лов'як О. О. Особливості відшкодування шкоди, завданої у випадках крайньої необхідності. *Вісник академії управління МВС*. № 4. 2008. 195 с.
100. Лук'янець Д. М. Про вину юридичних осіб у сфері адміністративної відповідальності. *Право України*. 1999. № 11. С. 117– 122.
101. Майданик Л. А., Сергеева Н. Ю. Материальная ответственность за повреждение здоровья. М. 1968. 231 с.
102. Майстер І. П. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту особистих немайнових прав фізичної особи: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. К. 2015. 199 с.
103. Мальська М. П., Худо В.В., Цибух В. І. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник. Київ. Центр навчальної літератури. 2004. 272 с.
104. Мануїлова К. В. Поняття та характеристики джерела підвищеної небезпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10 – 2. Том. 1. 230 с.
105. Манукян В. И. Моральный вред: право, практика, опыт. Киев: Истина. 2008. 288 с.
106. Матвеев Г. К. Основания гражданско-правовой ответственности. М.: Юрид. лит. 1970. 312 с.
107. Михайлова Н. В., Карцева В. В. Особливості страхування відповідальності в туристичному бізнесі. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Економічні науки*. Випуск 5.2 (101). Миколаїв. 2014. С. 57 – 60.
108. Немировский Е. Я. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко та ін. К. : ВД «Юридична книга», 2004. Т. 7: Кримінальне право. 2014. 616 с.
109. Немцева А. О. Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ. 2016. 21 с.

110. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ. 2002. 18 с.
111. Новицкий И. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве. М.: Госюриздат, 1950. 412 с.
112. Осадець С. С. Страхування: підручник. Вид. 2-ге, [перероб. і доп.]. К.: КНЕУ, 2002. 599 с.
113. Отрадна О. О. Деліктні зобов'язання в цивільному праві Франції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. № 92. С. 115-118.
114. Отрадна О. О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: Навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
115. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ-Рівне, 2006. 525 с.
116. Павлодский Е. А. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве. М: Юрид. лит, 1978. 108 с.
117. Палиюк В. П. Основные положения законодательства Украины о возмещении морального (неимущественного) вреда. *Конунгузори (Законодательство, Таджикистан)*. 2011. № 1. С. 121-129.
118. Паришкура В. В. Проблемні аспекти цивільно-правової відповідальності без вини. Питання юридичної теорії і практики. *Вісник Вищої ради юстиції*. № 2, 2010. С. 66 – 74.
119. Пендяга Г. Л. Відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки: дис... канд. юрид. наук. Київ. 2008. 211 с.
120. Петров И. Н. Вина как условие ответственности хозорганов за нарушение обязательства. *Сов. Юстиция*. 1969. № 24. С. 6.
121. Пилипенко Н. В. Необходимость и случайность. М.: Высш. школа, 1965. 230 с.
122. Пионтковский А. А. Уголовное право. Общая часть. М.: Госюриздат, 1939. 236 с.

123. Підпригора О. А. Основи римського приватного права: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. К.: Вентурі. 1997. 336 с.
124. Плиса В. Й. Страхування: Підручник, 2-ге вид, виправлене й доповнене. К: Каравела, 2019. 512 с.
125. Плиса В. Й. Страхування: навч. посібн. К.: Каравела, 2005. 392 с.
126. Покровский И. А. Возмещение вреда и разложение его. *Вестник права*. 1899. № 9. С. 7-9..
127. Правдюк А. Л. Правове регулювання функціонування Єдиного державного реєстру тварин. *Вчені записки Таврійського національного університету ім.. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. № 4. Том 31 (70). 2020. 286 с.
128. Правила тримання собак, котів і хижих тварин у населених пунктах Української РСР від 17.06.1980 року, затверджені Держжитлокомунгоспом України, Мінагропромом України, МОЗ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001303-80#Text> (Дата звернення 26.01.2020)
129. Примак В. Д. Вина і добросовісність у цивільному праві. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 432 с.
130. Примак В. Д. Непереборна сила як обставина, що звільняє від цивільно-правової відповідальності: порівняльно-правовий вимір. *Приватне право і підприємництво: зб. наук. пр.* Вип. 16. Київ. 2016. С. 64 – 68.
131. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 432 с.
132. Про благоустрій населених пунктів. Закон України від 06.09.2005 р. № 2807-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 49, ст.517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15#Text> (Дата звернення 28.01.2022)
133. Про встановлення груп технічної складності атракціонів: Наказ Міністерства культури і туризму України № 938/0/16-09 від 29.10.2009 року.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v938_655-09#Text (Дата звернення 02.11.2020 року)

134. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки: Постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 4 від 01.03.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13#Text> (Дата звернення 02.11.2020 року)

135. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України № 1105-XIV 23 вересня 1999 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 46-47, ст.403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (Дата звернення 05.06.2022 року)

136. Про затвердження Інструкції з проведення технічної інвентаризації та паспортизації об'єктів благоустрою. Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України № 550 від 29.10.2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1937-12#Text> (дата звернення 13.07.2021 року)

137. Про затвердження Зміни № 1 ДБН Б.2.2-5:2011 Благоустрій територій. Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 14.06.2018 року № 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0144858-18#Text> (дата звернення 15.05.2022 року)

138. Про затвердження Порядку видачі дозволів Державним комітетом з нагляду за охороною праці та його територіальними органами. Постанова Кабінету Міністрів України № 1631 від 15 жовтня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.05.2022 року)

139. Про затвердження Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки: Постанова Кабінету Міністрів України № 1107 від 26.10.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1107-2011-%D0%BF#Text> (Дата звернення 02.11.2020 року)

140. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам. Постанова КМУ №. 944 від 09.07.2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/944-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення 08.06.2022 року)

141. Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 429 від 30.09.2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1384-10#Text> (дата звернення 24.06.2022 року)

142. Про затвердження Правил будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки: Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи № 110 від 1 березня 2006 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE12279?an=1> (дата звернення 02.11.2020 року).

143. Про затвердження Правил охорони життя людей на водних об'єктах України. Наказ Міністерства Внутрішніх справ України № 301 від 10.04.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0566-17#Text> (Дата звернення 07.12.2020 року)

144. Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій. Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства України, № 76 від 17.05.2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-05#Text> (дата звернення 27.04.2022 року)

145. Про захист тварин від жорстокого поводження. Закон України. № 3447-IV від 21.02.2006 року. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (Дата звернення 26.01.2020)
146. Про страхування. Закон України № 85/96–ВР від 07 березня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.10.2021 року)
147. Рабінович П. М., Грищук О. В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина ННІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України*. Вип. 9. Львів. 2006. 140 с.
148. Рахмилович В. А. О противоправности как основании гражданской ответственности. *Советское государство и право*. 1964. № 3. С. 53 – 62.
149. Русу С. Д. Делікти в цивільному праві : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАПВУ. 2001. 164 с.
150. Русу С. Д., Стефанчук М. О. Проблеми визначення поняття добросовісності та розумності у Цивільному кодексі України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 2 (6). С. 53 – 57.
151. Романюк Я. М. Класифікація імперативних цивільно-правових норм. *Юридична Україна*. Київ. № 9-10. 2016. С. 4-14.
152. Савиньи Ф. К. Обязательственное право. М. 1876. 581 с.
153. Савицька А. М. Поняття протиправності та її форми за радянським цивільним правом. Львів: Вища школа. 1974. 73 с
154. Саградян М. Цивільна дієздатність фізичної особи в Україні та в зарубіжних країнах. *Підприємництво, господарство і право*. Київ. 2018. № 4, с. 69 – 73
155. Самілик Л. О., Корбут Л. П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин». *Право і суспільство*. № 1. 2016. С. 89 – 93. URL:

http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/1_2016/part_1/17.pdf (дата звернення 27.05.2022 року)

156. Самощенко И. С. К вопросу о причинности в области юридической ответственности. *Вопросы общей теории права*. М., 1961. С. 312-345

157. Свистун Л. Я. Суб'єкти зобов'язань за законодавством України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 205-212.

158. Сержанов В. В. Проблеми особистого страхування в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Економіка*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла». 2012. Вип. 2 (36). С. 254–259.

159. Словник іншомовних слів / за ред.. члена – кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. Київ. 1974. 109 с.

160. [Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980.](#) Т. 7. С. 314 - 315.

161. Словник української мови online. Томи 1 – 12. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1845&page=83> (дата звернення 15.12.2020 року)

162. Словник.ua. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%A6%D0%B8%D1%80%D0%BA> (дата звернення 15.12.2020 року)

163. Слома В. М. Елементи цивільно-правового зобов'язання. *Актуальні проблеми правознавства*. Тернопіль. 2017. Випуск 2 (10). С. 79 – 82.

164. Смирнова В. Т., Собчак А. А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве: Учебное пособие. Изд-во Л. ун-та. Ленинград, 1983. 152 с.

165. Собчак А. А. Гражданско–правовая ответственность за причинение вреда действием источника повышенной опасности : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Л. 1964. 20 с.

166. Собчак А. А. О некоторых спорных вопросах общей теории правовой ответственности. *Правоведение*. 1968. № 1. С. 49-57

167. Советское гражданское право / под ред. О. А. Красавчикова. М.: Высшая школа. Т. 1. 1972. 520 с.

168. Советское гражданское право: Учебник. / Под ред. З. Г. Андропова, В. Г. Вердникова. М. 1987. 396 с.

169. Советское гражданское право: учебник: в 2 т. / Т. И. Илларионова [и др.] ; под ред. О. А. Красавчикова. М.: Высш. шк. 1985. Т. 1. 544 с.

170. Соціологія культури: Навч. посібник / за ред. О. М. Семашка, В. В. Пічі. Київ: Каравела, 2000. 334 с.

171. Справа № 2–151/10. Рішення Шевчківського районного суду м. Запоріжжя від 06.09.2010 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11228524> (Дата звернення 20.01.2021)

172. Справа № 2-346. Рішення Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 22 травня 2009 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/5832285> (Дата звернення 20.01.2021)

173. Справа № 22–1702/11. Рішення Апеляційного суду Рівненської області від 20.12.2011 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/20689121>

174. Справа № 22-ц/0190/1091/11. Ухвала Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 23.02.2011 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/14569709> (Дата звернення 15.12.2020)

175. Справа №22ц-319/09. Рішення Апеляційного суду Донецької області від 19 березня 2009 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9444853> (Дата звернення 26.01.2021)

176. Справа № 204/3783/16-ц. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від

28.03.2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73124782> (Дата звернення 15.12.2020)

177. Справа № 204/3783/16-ц. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 08.12.2017 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70953265> (Дата звернення 15.12.2020)

178. Справа № 204/3783/16-ц. Рішення Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 23.06.2017 р. [Електронний ресурс] URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67987409> (Дата звернення 15.12.2020)

179. Справа № 2/0532/1174/12. Рішення Ленінського районного суду м. Донецька від 18.07.2012 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25912571> (Дата звернення 12.01.2021)

180. Справа № 2-346/09. Рішення Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим від 22.05.2009 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/5832285> (Дата звернення 12.01.2021)

181. Справа № 2-5250/10. Рішення Ворошиловського районного суду м. Донецька від 23.11.2010 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/12471695> (Дата звернення 12.01.2021)

182. Справа № 320/2421/14-ц. Рішення Мелітопольський міськрайонний суд Запорізької області від 24 липня 2014 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39939084> (Дата звернення 18.07.2021)

183. Справа № 404/83/14-ц. Рішення Кіровського районного суду м. Кіровограда від 17.06.2014 р року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39344655> (Дата звернення 18.07.2021)

184. Справа № 404/8320/18. Рішення Кіровського районного суду м. Кіровограда від 17.02.2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87907756> (Дата звернення 11.09.2021)

185. Справа № 461/6953/17. Рішення Галицького районного суду м. Львів від 17.11.2017 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70575687> (Дата звернення 12.01.2021)

186. Справа № 465/8675/13. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 31.01.2014 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37412610> (Дата звернення 18.01.2021)

187. Справа № 466/3420/15-ц. Рішення Шевченківського районного суду м. Львова від 16.05.2016 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57798850> (Дата звернення 26.01.2020)

188. Справа № 6-15134зп13. Ухвала Колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22.04.2013 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30912539> (Дата звернення 12.01.2021)

189. Справа № 766/11605/20. Рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 20.04.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96630057> (Дата звернення 07.03.2021)

190. Справи про відшкодування шкоди в судовій практиці: навч.-метод. посіб. / заг. ред. В. В. Луця, наук. ред. М. К. Галянтича. Одеса : ОДУВС, 2009. 428 с.

191. Стебельський П. Я. Австрійське карне право. Після викладу проф. П. Стебельського. 1902/1903 . Львів. 1903. 419 с.

192. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту. Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.

193. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. К., 1977. Т. 4. 638 с.

194. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків: Право. 2017. 808 с.

195. Терещенко О. Р. Шкода як умова відповідальності органів державної влади. *Вісник Вищої ради юстиції*. № 3 (15). 2013. С. 123-133.

196. Токарева Н. М. Основи вікової психології : навчально-методичний посібник. Кривий Ріг. 2013. 283 с.

197. Топоров Н. В. Источник повышенной опасности. *Рабочий суд*. 1926. № 19. С. 1175 – 1180.

198. Тур О. Т. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків консультаційних послуг, за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2017. 21 с.

199. Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних і кримінальних справ про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки у 2010 – 2011 роках. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.02.2012 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00055.html

200. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ. 2002. 742 с.

201. Флейшиц Е. А. Обязательства из причинения вреда и неосновательного обогащения. *Юридическая литература*. М. 1951. 239 с.

202. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини: Навч. посіб. Київ: Істина. 2008. 304 с.

203. Церковна О. В. Відвернення протиправного посягання як підстава звільнення від цивільно-правової відповідальності. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2442/1/7.%20%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D0%9E.%D0%92.%202012%20%E2%84%961%20%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%82.pdf> (дата звернення 06.09.2021)

204. Церковна О. В. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Одеса, 2008. 22 с.

205. Церковна О. В. Умисел потерпілого як підстава звільнення від цивільно-правової відповідальності. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2010. № 4 (36). С. 63–68.

206. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 3–тє вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер. 2010. 976 с.
207. Цивільне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2011. 468 с.
208. Цивільне право України. Навчальний посібник : у двох частинах / В. А. Кройтор, Є. О. Кухарєв, М. О. Ткалич. Частина 1. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика». 2016. 384 с.
209. Цивільне право України: Навчальний посібник / Мазур О.С. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. 384 с.
210. Цивільне право України: Навч. посіб. / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін. ; За ред. Р. О. Стефанчука. К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. 448 с.
211. Цивільне право України : навч. посібник / І. І. Килимник, А. М. Бровдій, Д. Є. Кутоманов; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ. 2014. 225 с.
212. Цивільне право України: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. О. Доліненко, С. О. Сарновська. К.: МАУП. 2005. 384 с
213. Цивільне право України. : підручник : у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків: Право. 2011. Т. 1. 656 с.
214. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. К.: Юрінком Інтер. 2007. Т. 2. 552 с
215. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х.: Право. Том 2. 2011. 790 с.
216. Цивільне право України: підручник : в 2 т. / кол. авторів; за ред. Г. Б. Яновицької, В. О. Кучера. Львів: «Новий Світ-2000». 2014. Т. 2 428 с.

217. Цивільне право України: Підручник. Вид. 2, перероб. і доп./ Харитонов Є. О., Старцев О. В., К.: Істина. 2007. 816 с
218. Цивільне право України: підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. К.: Юрінком Інтер. 2002. Кн. 2. 722 с.
219. Цивільне право України: підручник: У 2 т. / Є. О. Харитонов, І. А. Безклубний, В. В. Луць та ін.; за ред. Є. О. Харитонova, Н. Ю. Голубєвої . Х.: ТОВ «Одіссей». 2008. Т. 2. 872 с.
220. Цивільний кодекс України: офіційний текст, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40–44, ст.356, редакція від 16.08.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Дата звернення 02.11.2020 року)
221. Цимбалюк Н. М. Інституціональна модернізація культурно–дозвілєвої сфери в Україні: автореф. дис. ... док. соц. наук: 22.00.04. Київ. 2005. 34 с.
222. Чанишева А. Р. Поняття зобов'язальних відносин і загальна характеристика структури їх змісту. *Часопис цивілістики*. Одеса. Випуск 20. 2016. С. 43-48.
223. Широканов Д. И. Диалектика необходимости и случайности. Минск: Изд-во Акад. Наук БССР, 1960. 249 с.
224. Шевченко А. С. Возмещение вреда, причиненного правомерными действиями. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та. 1989. 125 с.
225. Шевченко Я. М. Роль і значення суб'єктів цивільного права в суспільстві. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. № 11 Том 2, 2009. 87 с.
226. Яблоков Т. М. Понятие непреодолимой силы в гражданском праве. *Отдельный оттиск из № 2 «Юридических записок» издаваемых Демидовским юридическим лицеем*. Ярославль. 1911. 53 с.
227. Яичков К. К. Права, возникающие в связи с потерей здоровья. М., 1964. 167 с.

228. Як почувуються після 25 годин віртуальної реальності. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/innovations/wp/2016/05/06/i-feel-sick-give-me-the-bucket-what-25-hours-in-virtual-reality-feels-like/> (Дата звернення 02.11.2020 р.)

229. Якименко С. І. Особливості формування світогляду дитини старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон. Видавництво ХДУ. № 49. 2008. 390 с.

230. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах: 42000 слів. Київ: видавництво «Аконіт». Том 3. 2003. 862 с.

231. Andrew T. Pittman & Adam Epstein. California Amusement Rides and Liability, *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 76:8, 2005. p. 11-12, DOI: 10.1080/07303084.2005.10608287

232. Bydlinski F. Causation as a Legal Phenomenon. *Causation in Law*. / Ed By L. Tichý. Prague: Univerzita Karlova, 2007. P. 23.

233. Charles T. McCormick. *Handbook of the law of damages*. St. Paul, Minn. : *West Publishing Co.* 1935. 811 p.

234. Checking out of cruelty. How to end wildlife tourism's holiday horrors. URL: https://www.worldanimalprotection.org/sites/default/files/media/int_files/pdfs/checking_out_of_cruelty.pdf (Дата звернення 02.11.2020 року).

235. Christie D. Wild Animals and Strict Liability. *The African Lion Safari Case*. March, 2005. URL: <https://www.zoocheck.com/wp-content/uploads/2015/04/Wild-Animals-and-Strict-Liability.pdf> (дата звернення 25.09.2021 року)

236. Cindy Oakes. Florida's Bungee Jumping Regulations: Why Other States Should Take the Plunge, *Hastings Communications and Entertainment Law Journal*. Vol. 16, № 1. 1993. URL: https://repository.uchastings.edu/hastings_comm_ent_law_journal/vol16/iss1/5 (Дата звернення 02.11.2020 року)

237. Dodge J. M. Taxes and Torts. *Cornell Law Review*. 1992. Vol. 77. Iss. 2. P. 143-188.

238. Fröhlich-Gildhoff K. Digitale Medien in der Kita — die Risiken werden unterschätzt. *Frühe Bildung*, 2017. Vol. 6 (4). P. 225—228. doi:10.1026/2191-9186/a000332.

239. Gongtian Shen, Chao Ye, Yue Yu. Study on Infrared Thermal Imaging Characteristics of Amusement Rides. Asia Pacific Conference on Non-Destructive Testing (14th APCNDT), Mumbai, India, November 18-22, 2013. URL: <https://www.ndt.net/article/apcndt2013/papers/045.pdf> (дата звернення 17.01.2021 p.)

240. Griffiths M. D. Internet addiction: Internet fuels other addictions. *Student British Medical Journal*. 1999. V. 7. P. 428-429.

241. John F. Sowa. The Virtual Reality of the Mind. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050916316738> (дата звернення 02.11.2020 p.)

242. Koziol Helmut. Basic Questions of Tort Law from a Comparative Perspective. 2015. URL: https://www.jan-sramek-verlag.at/fileadmin/user_upload/Koziol_ComparaTortLaw_Eng_0040_2_DRUCK_eBook.pdf (дата звернення 15.05.2021 p.)

243. Liang Gong, Jonatan Berglund, Åsa Fast-Berglund, Björn Johansson, Zhiping Wang, Tobias Börjesson. Development of virtual reality support to factory layout planning. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12008-019-00538-x> (Дата звернення 02.11.2020 p.)

244. Louis Visscher. Tort Damages. Rotterdam Institute of Law and Economics (RILE). *Working Paper Series*. 2008. № 2. 46 p.

245. Mateusz Bocian, John H.G. Macdonald, Jeremy F. Burn. Influence of visual information on pedestrian actions on laterally oscillating structures – experimental study using virtual reality environments. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817340456> (Дата звернення 02.11.2020)

246. Mifsud C. L., Petrova R. Young children (0—8) and digital technology: The national report for Malta. University of Malta. EU Joint Research Centre, 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/315678508_Young_Children_0-8and_Digital_Technology (Дата звернення 17.07.2021).
247. Oliphant K. Uncertain Factual Causation in the Third Restatement. 1616 p.
248. Oxford Learner's Dictionary. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/entertainment>
249. Rabin R. L., Enabling Torts, 49 DEPAUL L. REV. 1999. p. 435-436.
250. Spitzer M. Cyberkrank! Wie das digitalisierte Leben unsere Gesundheit runiniert. Droemer, München, 2015. P. 432.
251. Vaala S., Hornik R. Predicting US infants' and toddlers' TV/video viewing rates: Mothers' cognitions and structural life circumstances // Journal of Children and Media, 2014. № 8. P. 163—182.
252. Webster's new World dictionary of the American language. 2 nd college. – Wash., 1972. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/amusement%20park> (дата звернення 27.02.2021 року).
253. Woodcock K., Diyaljee Z. Human-factors antecedents in California amusement ride accident investigations. Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting, № 54 (21), 2010. P. 1875–1879. doi:10.1177/154193121005402110
254. Woodcock K., Williams K. Failure Explanations in Amusement Ride Accident Reports. Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting, № 47(14). 2003. P. 1753–1757. doi:10.1177/154193120304701408

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бабійчук В. М. Атракціон віртуальної реальності як джерело завдання шкоди в деліктних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 151–159 URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/75-76_151-159/pdf (<https://doi.org/10.37491/UNZ.75-76.16>)
2. Бабійчук В. М. Поняття, ознаки та види атракціону, як джерела завдання шкоди. *Науковий вісник «Наукові записки. Серія : Право»*. 2020. Випуск 8. Спецвипуск. С. 30–35. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/8_spec_2020/30-35.pdf
3. Бабійчук В. М. До питання причинно-наслідкового зв'язку як умови виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 74–82. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/download/79/72> (DOI: <https://doi.org/10.32782/kj/2021.4.10>)
4. Бабійчук В. М. Історико-правовий аналіз зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої тваринами. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5 (83). С. 62–85. URL: https://scholar.archive.org/work/xkadggupdzbe3lwaqze4dvlc2i/access/wayback/https://unz.univer.km.ua/article/download/83_62-85/pdf (<https://doi.org/10.37491/UNZ.83.5>)
5. Бабійчук В.М. Передумови та етапи становлення атракціонів, як джерела завдання шкоди. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: зб. тез XXV щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та*

аспірантів (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 59–61.

URL: http://old.univer.km.ua/doc/zbirniki/Zbirnik_KhKhV_schorichnoi_zvitnoi_naukovoi_konferentsii_NPP_doktorantiv_ta_aspirantiv_2021.pdf#page=59

6. Бабійчук В.М. «Вартість статистичного життя», як перспективна категорія в зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої атракціоном. *Scientific Collection «InterConf», (47): with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Experimental and Theoretical Research in Modern Science»* (March 26-28, 2021). Kishinev, Moldova: Giperion Editura, 2021. Р. 195–199.

URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/issue/view/26-28.03.2021/492>

7. Бабійчук В.М. Окремі аспекти розуміння зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої атракціонами. «Актуальні питання сучасного державотворення: проблеми та перспективи» (присвячена пам'яті заслуженого юриста України і дипломата Бойка В.Ф.): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ніжин, Україна, 31 березня 2021 р.). Ніжин : ГО «Центр правової думки», 2021. С. 10–13.

8. Бабійчук В.М. Суб'єкт деліктної відповідальності за шкоду, завдану діяльністю атракціонів. Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України : матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 12 березня 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 314 – 317.

URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI/SB_Maslov_2021.pdf

9. Бабійчук В.М. Особливості причинного зв'язку в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. *International scientific and practical conference “Legal science, legislation and law enforcement: traditional and new European approaches”*: conference proceedings (Wloclawek, Republic of Poland, July 9-10, 2021). Wloclawek, Republic of Poland: «Baltija

Publishing», 2021. Р. 36–40. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/157/4648/9808-1> (DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-116-9-8>)

10. Бабійчук В.М. До питання страхування транспортних засобів в системі діяльності атракціонів. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Вільнюс, Литва, 07.03.2022 р.) / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. Вільнюс : ГО «ВАДНД», 2022. С. 171–176. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-19.pdf>

11. Бабійчук В.М. Історичний розвиток та становлення правової категорії володілець джерела підвищеної небезпеки через призму діяльності атракціонів. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: зб. тез XXVI щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів* (Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова С. 41 – 46. URL: <https://bit.ly/3E4bFbZ>

12. Бабійчук В.М. Страхування діяльності організатора атракціону: інноваційний крок для підвищення ефективності системи. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн центральної та східної Європи в умовах сучасних викликів: Матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції* (Ужгород, 28-29 квітня 2022 року). Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 232–236.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Перша проректорка
Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова, кандидатка наук з
державного управління, доцентка

Ірина КОВТУН

«26» червня 2022 р.

А К Т

про реалізацію результатів наукових досліджень

Бабійчука Володимира Миколайовича

на тему:

**«ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ
АТРАКЦІОНАМИ»**

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: доцентки кафедри цивільного права та процесу, кандидатки юридичних наук, доцентки Якимчук Світлани Олексіївни, доцентки кафедри цивільного права та процесу, кандидатки юридичних наук, доцентки Сердечної Ірини Леонідівни, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Бабійчука Володимира Миколайовича наукові положення і висновки з теми «Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої атракціонами» були детально вивчені колективом кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова реалізовані у навчальному процесі.

державотворення: проблеми та перспективи» (присвячена пам'яті заслуженого юриста України і дипломата Бойка В.Ф.): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ніжин, Україна, 31 березня 2021 р.). Ніжин : ГО «Центр правової думки», 2021. С. 10–13.

8. Бабійчук В.М. Суб'єкт деліктної відповідальності за шкоду, завдану діяльністю атракціонів. Учасники цивільних відносин: новачі рекодифікації цивільного (приватного) права України : *матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова* (Харків, 12 березня 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 314 – 317.

9. Бабійчук В.М. Особливості причинного зв'язку в зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціонами. *International scientific and practical conference “Legal science, legislation and law enforcement: traditional and new European approaches” : conference proceedings* (Wloclawek, Republic of Poland, July 9-10, 2021). Wloclawek, Republic of Poland: «Baltija Publishing», 2021. P. 36–40.

10. Бабійчук В.М. До питання страхування транспортних засобів в системі діяльності атракціонів. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Вільнюс, Литва, 07.03.2022 р.) / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. Вільнюс : ГО «ВАДНД», 2022. С. 171–176.

11. Бабійчук В.М. Історичний розвиток та становлення правової категорії володілець джерела підвищеної небезпеки через призму діяльності атракціонів. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: зб. тез XXVI щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів* (Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова С. 41 – 46.

12. Бабійчук В.М. Страхування діяльності організатора атракціону: інноваційний крок для підвищення ефективності системи. *Закарпатські правові читання. Трансформація національних правових систем країн центральної та східної Європи в умовах сучасних викликів: Матеріали XIV міжнародної науково-практичної конференції* (Ужгород, 28-29 квітня 2022 року). Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 232–236.

Наведені наукові публікації були розглянуті науково-педагогічними працівниками кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова та були включені до матеріалів лекційних занять з таких навчальних дисциплін:

1) «Деліктні зобов'язання»: *Тема 2 «Деліктні зобов'язання як правовідносини»* доповнена матеріалом щодо особливих ознак зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціонами є: 1) завдання шкоди діяльністю специфічного джерела – атракціону; 2) завдання шкоди виключно діяльністю (активними діями) атракціону; 3) особливий правовий зв'язок боржника не тільки із джерелом завдання шкоди, але й з організацією його діяльності. *Тема 3 «Підстава та умови виникнення деліктних зобов'язань»* доповнена матеріалом щодо умов виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої атракціоном підвищеної небезпеки, якими є: а) наявність шкоди; б) протиправна поведінка завдавача; в) причинно-наслідковий зв'язок між наслідками і поведінкою. *Тема 5 «Способи та порядок відшкодування майнової та моральної шкоди»* доповнена матеріалом про положення про виникнення часткового зобов'язання з відшкодування шкоди організаторів атракціонів у випадку завдання шкоди відвідувачам атракціонів внаслідок взаємодії кількох атракціонів підвищеної небезпеки.

3) «Цивільне право України (частина четверта)»: *Теми 47-48 «Зобов'язання із відшкодування шкоди»* доповнено матеріалом щодо: а) поняття атракціону віртуальної реальності, як розваги, штучно створеної технічними

5

засобами, дизайнерами та програмістами, для занурення людини у віртуальне середовище, яка передається відвідувачу шляхом його сприйняття світу через зір, слух та дотик; б) доцільності встановлення вікових обмежень для відвідувача атракціону віртуальної реальності щодо досягнення ним семирічного віку; в) застосування формули «Вартість середньостатистичного життя» у зобов'язаннях із відшкодування шкоди, завданої атракціоном, за якою обчислюється компенсація у випадку смерті потерпілого: $ВСЖ = Д^с * 12 * РЖКЯ * КР$, де $Д^с$ – середньомісячний дохід потерпілого; 12 – кількість місяців у календарному році; РЖКЯ – показник років життя з коригуванням на якість; КР – кількість втрачених років; в) встановлення необхідності віднесення страхування цивільно-правової відповідальності організатора атракціону до видів обов'язкового страхування, якщо його діяльність пов'язана з об'єктами підвищеної небезпеки.

Голова комісії:

декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії:

доцент кафедри
цивільного права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

Світлана ЯКИМЧУК

доцент кафедри
цивільного права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

Ірина СЕРДЕЧНА

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

